

Doncsecz Etelka

Verseghy Ferenc retractatiója
Dokumentumok a Millot-fordításhoz fűzött
Értekezések visszavonásáról

„...mocskoltasson bár általuk nevem a világnak minden szegleteiben: forgattassanak balra akár a nagyok akár a kicsinyek előtt cselekedeteim: tapodtasson botorkázó lábok által személyem földig, elég lesz nékem, ha szíves igyekezetimmal az igazságnak derülését csak egy garádicsocskával előbbre mozdíthatom nemzetemnél.”¹ A fenti mondatokkal vezette be Verseghy Ferenc prédikációinak 1786-ban összeállított kötetét. Nem tudhatta, legfeljebb csak sejthette, hogy az ars poeticának is beillő sorok nem is olyan sokára aktuálissá válnak. A szakirodalom eddig jórészt munkásságának csupán legkorábbi szakaszával foglalkozott (ezzel is főleg a szövegkiadások szintjén), illetve kései, azaz a jakobinus összeküvés következményeként rárótt fogsága utáni munkásságát elemezte.² Csakhogy az előbbi pályaszakasznak egyenes következménye, az utóbbinak pedig nélkülözhetetlen magyarázója a köztes időszak, ezért vállalkozom e munkában három, a közbeeső időszakra vonatkozó kiadatlan forrás közlésére és fordítására,³ illetve ezeknek a szövegeknek az elhelyezésére a Verseghy-életrajzban.

Írásom nem az életút eme részének átfogó megismertetésére törekszik. Céloom csupán az, hogy felhívjam a figyelmet a hősünk által Millot világtörténetéről készített fordítás kapcsán felgyorsuló eseményeknek azon mozgatóira, amelyeket mellőztek az eddigi történeti és irodalomtörténeti kutatások, s hogy felvessek néhány új szempontot, kérdést, válaszlehetőséget. Bevezetőmben igyekszem bemutatni a korszakra jellemző egyházi vitákat, teológiai nézetek körül kialakult súrlódásokat, valamint azokat a politikai viszonyokat, amelyek szintén hozzájárultak a kutatásom fókuszpontjában álló konfliktus kialakulásához, vagy röviden: Verseghy irodalmi karrierjét és visszavonó nyilatkozatát ezek társadalmi-politikai kontextusába igyekszem beágyazni.

¹ VERSEGHY, 1982. 42.

² Pályája első szakaszának az 1790-ig, a fordítás első részének megjelenéséig tartó időszakot tekintem. A második szakasz innen egészen 1803-ig, a jakobinus perben való részvétele miatti fogság kezdetéig tart, egyben ez a kezdőpontja, a harmadik, élete végéig tartó korszaknak. Az elemzés a második szakaszon belül az 1793-ig terjedő időszakot vizsgálja.

³ Ezeket a dolgozat mellékleteként közlöm.

Út a pálos rend felé

Verseghy Ferenc, az eminens tanuló, 1777-ben, mielőtt még a harmadik, azaz utolsó évet megkezdte volna, elhagyta az egri papi szemináriumot.⁴ Budára távozott és beiratkozott az éppen akkor Nagyszombatból átköltözött egyetemre. Fél évet töltött ott; nem tudjuk biztosan, mit tanulhatott a teológia helyett. Életrajzírói jogi stúdiumok felvételét feltételezik. Verseghy 1778 tavaszán tért vissza a még igazán el sem kezdett, de már félbehagyott klerikusi pályára: beállt a pálosokhoz.⁵ Az egyetemi beiratkozás idején húsz éves. Túl volt a pesti kegyesrendieknél és az egri jezsuitáknál végzett gimnáziumon, és úgy tűnhetett, jó úton halad afelé, hogy később pap váljék belőle.⁶ Ez ugyan saját választása volt, de vélhetően mégis volt kényszerű eleme a döntésnek: szerény anyagi helyzete s ily módon korlátozott érvényesülési lehetőségei is közrejátszhattak.⁷

Amennyiben igaz, hogy Verseghy a budai egyetemi fél év alatt a jogi kart látogatta, akkor feltételezhető, hogy már itt kapcsolatba került bizonyos, a szakirodalom által felvilágosultnak nevezett eszmékkel. Az egyetem Budára helyezése és a Ratio után a jogi kar dékánja a jozefinista, egyházjogot kutató Lakits György Zsigmond lett.⁸ Ebben az időszakban már új szellemben íródott tankeveket használtak. Ezek az egyházi és világi hatalom viszonyát jozefinista és febroniánus szellemben közelítették meg, illetve a pápával szemben a fejedelmi hatalmat, valamint a nemzeti egyházak jogait hangsúlyozták.⁹ Fél év nem sok idő. Nem állítható tehát, hogy Verseghy alaposan elmélyedhetett ezekben a munkákban, vagy hogy ez idő alatt tette magáévá az új szemléletet. Az viszont kijelenthető, hogy amennyiben valóban a kar hallgatója volt, már ekkor kapcsolatba kerülhetett az említett szellemi áramlatokkal.¹⁰

1777-ben nemcsak az egyetem költözött el Nagyszombatból, hanem Verseghy későbbi barátja, Ányos Pál is, és a pesti szemináriumba került.¹¹ Ugyancsak ekkoriban helyezték Pestre könyvtárosként Kreskay Imrét, akivel Verseghy hamarosan barátságot kötött. A pálos kolostorban, Kreskay környezetében találkozott Ányoson kívül Bessenyeivel, Virág Benedekkel, Révai Miklóssal és Gindl Ágostonnal is,¹² későbbi pályaszakaszát is meghatározó kapcsolatokat építhetett ki tehát a szóban forgó fél év során. Inspiráló és vonzó lehetett számára a többi szerzetesrendhez képest világiasabb, barátságosabb környezet s a híresen gazdag könyvtár.¹³

⁴ „Tette lehangolta tanárait, mert bíztak benne, remélték, hogy hű katonája lesz az egyháznak, s ezért, mikor neve, mellé odaírták »Excivit ad saeculum« hozzátette a bejegyző tanár: »Dolendum«. Csak egy év múlva nyugodtak meg, mikor ismét visszatért a papi pályára. Más kéz ekkor örömmel írta a dolendum fölé: »jam est Paulinus.«” CSÁSZÁR, 1903. 9.

⁵ CSÁSZÁR, 1903. 10.

⁶ CSÁSZÁR, 1903. 6.

⁷ CSÁSZÁR, 1903. 8.

⁸ KOSÁRY, 1996. 512.

⁹ KOSÁRY, 1996. 512.

¹⁰ Feltételezésemet Császár Elemér utalására alapozom. CSÁSZÁR, 1903. 10.

¹¹ TUNGLI, 1994. 41.

¹² SZURMAY – DEME, 1996. 9.

¹³ SZURMAY – DEME, 1996. 9. Továbbá: KÖZI-HORVÁTH, 1929. 600–607.; BAKONYVÁRI, 1998. 25–40.; TÖRÖK, 2006. 25.; CSÁSZÁR, 1901. 320.; PALLOS, [1936]. 6.; 26.; 48–49.

Állam és egyház

A szerzetesrendek és általában véve a katolikus egyház helyzete korántsem nevezhető kedvezőnek a korszakban. A 18. század közepétől a cenzúra folyamatosan vesztett vallásos jellegéből. Az egyház egyre kevésbé volt képes megvédeni magát a tekintélyét megingató és a korban egyre inkább elterjedő eszmékkel szemben.¹⁴ Közvetve ugyan, de a könyvcenzúrát enyhítő intézkedések is az egyházi befolyás csökkentését szolgálták. Az egyház visszaszorításának szándéka a korszak uralkodóinak politikájában is megnyilvánult. A pápák már a 18. század első felétől hangot adtak aggodalmuknak: XII. Kelemen 1738-ban elítélte a szabadkőművességet, XIV. Benedek 1751-ben a naturalizmus erkölcsi és társadalmi veszélyeiről írt, míg XVIII. Kelemen 1766-ban *Christianae Reipublicae Salus* kezdetű brévéjében a felvilágosodás irodalmának a keresztény államokat fenyegető hatásaira figyelmeztetett.¹⁵ Az egyház életébe beavatkozó intézkedéseket már Mária Terézia is hozott, II. József rendelkezései pedig határozottan ebbe az irányba mutattak.¹⁶ A Verseghy működését is befolyásoló intézkedések közül az 1781-es cenzúra rendelet, az 1782-es és 1786-os szekuralizáló rendelet, az Egyházügyi Bizottság felállítása, valamint egy 1783-as, a prédikációk ellenőrzését szabályozó utasítás említendő meg.¹⁷

Már ekkor kezdett körvonalazódni a papságon belül az a két magatartásforma, amely a nyolcvanas évek végére és a kilencvenes évek elejére egyre élesebben szembehelyezkedett egymással. A gyűjtőnéven felvilágosodottnak nevezett elveket elutasító egyháziak közé tartozott a Verseghy Millot-fordításához csatolt értekezések körül kialakult nézeteltérés több fontos szereplője. Nevezetesen Batthyány József prímás, Alexovics Vazul, Szaicz Leó, valamint azok a szerzők, akik nem közvetlenül, hanem csupán írásaikban kifejtett elveikkel kapcsolódnak a vitához: Szvorényi Mihály József, Zsivics Mátyás, Csapodi Lajos, Molnár János. A másik oldalon találjuk a szabadon gondolkodó, a jozefinista eszméket különböző mértékben magukénak valló, főleg az alsópapság köréből kikerülő papokat és szerzeteseket, így magát Verseghy Ferencet, Martinovics Ignácot, de ide sorolhatjuk Mak Domokost, Koppi Károlyt és Virág Benedeket is.¹⁸

Alexovics és Verseghy

A két csoport közti eszmesúrlódást jól példázza Verseghy és Alexovics prédikációinak és alkotásának összevetése. Mindketten a pálosok pesti rendházának tagjai voltak, s hitszónokként működtek 1785 áprilisától a domonkosok volt templomában. Minden második vasárnap Verseghy prédikált; Alexoviccsal osztozott a feladaton.¹⁹ Verseghy saját beszédeit a rend feloszlása után, 1786-ban rendezte sajtó alá. Hat szónoklat szövegét gyűjtötte össze A mostani derülésnek fontosabb kérdéseiről cím alatt.²⁰ A szövegek 1785-ben hangozhattak el az említett pesti templom-

¹⁴ BRUNNER, 1930. 5. Lásd erről még: KLINGENSTEIN, 1973. 93–106.; KOSÁRY, 1996. 524–527.

¹⁵ BRUNNER, 1930. 5–7.

¹⁶ MESZLÉNYI, 1934. 15.

¹⁷ H. BALÁZS, 1987. 542–545. Továbbá: KOSÁRY, 1996. 375–396.

¹⁸ BRUNNER, 1930. 10–43.; BEKE, 1994. 46–53.; TUNGLI, 1994. 40–45.

¹⁹ CSÁSZÁR, 1903. 19. Prédikációik összehasonlításáról lásd: MACZÁK, 2007. 408–431.

²⁰ CSÁSZÁR, 1903. 26.; HORVÁTH, 1928. 95–100.

ban.²¹ Verseghegynek a jozefinus egyházzsuzmléltre fogékony felfogása²² már a címekből, alcímekből is egyértelműen körvonalaázódik: A toleranciáról, Véték alatt tartozunk a polgári rendelésnek engedelmeskedni, A világi fejedelem hatalma, Az evangéliumnak ismerete felette foganatos a polgári közjónak előmozdítására, Van tehát a világi fejedelemnek arra hatalma, hogy az evangéliumot polgáraival ismertesse.²³ A következő részletek pedig világosan mutatják, hogy megnyilatkozásai némelykor valóban normasértőek lehettek az egyházi vezetőség szemében: „A papságnak nagyobb része el volt borítva a tudatlanságnak homályával; a tunyaság és a kevésység, a múlandó javak és hatalom után való esdegélés és a kereskedés az országlásban való vágyakodás és több ilyen erkölczstelenségek elfoglalták szívét a felszentelt személyeknek.”²⁴

Egy másik beszédében így szól: „... a világi fejedelem tehát kiszabhatja minden templomnak bizonyos mérték szerint az illendő jövedelmeket. Megtilthatja, megerősítheti alattvalóinak ama fogadásit, melyek a közjával talántán ellenkeznek sőt azt is rendelheti, hogy bizonyos esztendőknak betöltése előtt senki ne tehessen valóságos szerzetes fogadásokat. Megvizsgálhatja azután a szerzeteseknek és más egyéb társaságoknak rendtartásait, odaalkalmazhatja a közjónak megszerzésére azoknak törvényeit, megkisebbittheti tagjaiknak számát, sőt az egész társaságokat és szerzeteket el is törölheti, legfőképp, ha látja, hogy károkat okoznak, vagy legalább méltó hasznokat nem hajtanak a polgárságnak. Megtilthatja egy szóval mindama rendtartásokat, törvényeket, szokásokat, melyek magukban ugyan a keresztény tökéletességnek megszerzésére foganatosak talántán, de mégis általában nem szükségesek, megtilthatja, mondám, azonnal, ha azokat a közjónak előmozdításával ellenkezni tapasztalja.”²⁵

Noha az idézetett részek itt szöveggörnyezetük nélkül szerepelnek, s nem állítható minden kétséget kizáróan, hogy éllőszóban valóban így hangoztak el, mégis elmondható, hogy olyan kérdéseket feszegetnek, amelyek a korban széles körben vitattak. Mindezt úgy teszik, hogy egyértelműen kiolvasható szerzőjüknek a hivatalos egyházi felfogástól eltérő nézőpontja.

A két vitafél szembenállásának megértése szempontjából nem elég főszereplőnk normaszegő eszméit vázolni, fontos megemlíteni azt a személyes tényezőt is, amely Alexovics Vazul és Verseghegy Ferenc kapcsolatában adva volt. A szakirodalom eddig kicsit egyoldalúan, hol egyikük, hol másikuk iránt elfogultan írt erről. Vitathatatlan, hogy mindkét szerző nagy tudású és a kortársak által is elismert személyiség volt. Közös feladatuk kapcsán kerültek egymás mellé, s egy-szersmind a közönség/közösség elé is, amelynek így módja nyílt összehasonlítani őket. Ugyanakkor nem elhanyagolható a kettejük közti életkori különbség sem. Alexovics 15 évvel idősebb 1785-ben, amikor a domonkosok templomában prédikálni kezdtek 43 éves volt, míg Verseghegy mindössze 27. Fialat korát később általában mint enyhítő körülményt hozzák fel a róla írók.²⁶ Eckhardt Sándornál olvasható: „Alexovics alakja volt Pest-Budán a reakció szimbóluma. A szabadongondolkodók szemében ő képviselte a »fanatizmust«, a sötétséget, az elmaradottságot.”²⁷ Ő idézi fel Kazinczy leírását Alexovics és Spielenberg Pál egy találkozásáról, amely az előbbit így jellemzi: „A betegnek látszó, minden tetemében rengő pap elment sóhaj-

²¹ FRIED, 1984. 757. Beszédeit retorikai szempontból Kecskeméti Gábor vizsgálta: KECSKEMÉTI, 2003. 37–57.

²² SZAUDER, 1961. 50–89.

²³ HORVÁTH, 1928. 41–120.

²⁴ II. Prédikáció. A papi hivatalról. In: VERSEGHY, 1982. 59.

²⁵ IV. Prédikáció. A világi fejedelmek hatalma. In: VERSEGHY, 1982. 94.

²⁶ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 16.

²⁷ ECKHARDT, 2001. 186. Vö. PALLOS, [1936.] 49.

tozva és talán imádkozva. Ez a pap Alexovics a pesti híres papoló volt.”²⁸ Mindezt ki-egészíthetjük Strohmeier pesti könyvkereskedő feljegyzésével 1791-ből: „Két nappal ezelőtt az említett Laczkovics volt huszárkapitány az itteni hídon állt, sok magyartól körülvéve és fontos beszélgetésbe merülve, az expálos és plébános-hitszónok Alexovics arra ment egy másik pappal sétálva. Mire Laczkovics éktelen dühvel hangosan felkiáltott: nem lesz addig jó, míg ezeknek a ficzóknek nyakát ki nem török.”²⁹

A már említett Spielenberg egyértelműen állástfoglalt a két fél ellentétében. Ő 1790. október végén vette át Tertina Mihálytól az Ephemerides Budenses szerkesztését.³⁰ Jelentőségteljes mozzanat, hogy Tertinával ellentétben ő nem egyedül írta a lapot, hanem egyfajta írócsoportot alakított erre a feladatra, amelynek tagja volt a már ugyancsak említett Koppi Károly is.³¹ Az ebben az időszakban megszaporodó röpiratok számos alkalommal reagálnak az itt megjelentekre, ami arra utal, hogy széles körben figyelték a lapban közöltek.³² Az Ephemerides elsődleges célközönségét a politikai életben résztvevő nemesi-honorácior réteg alkotta, másodsorban a latinul tanuló fiatalságnak szolgált olvasmányul.³³ A lap beszámolt a franciaországi eseményekről is. Spielenberg maga szabadkőműves volt, és igyekezett terjeszteni a „szabad elveket” lapja révén.³⁴ Szerkesztői tevékenysége miatt többször is megrohták, főként a papsággal szemben elfoglalt álláspontja miatt.³⁵ Ám mindez nem tartotta vissza attól, hogy tovább folytassa új szellemiséget képviselő munkásságát. Gyakran közölt könyvrecenziókat.³⁶ Elismerően nyilatkozott Verseghy Millot-fordításáról is. Nemcsak mint fordítót, hanem mint a „filozófia doktorát”³⁷ és a Kassai Társaság egyik tagját is tisztelte.³⁸ Okkal sejthető, hogy Spielenberg személyében Verseghy tudatos népszerűsítő-jét kell látnunk.³⁹

A másik oldalon Verseghynek a Millot-ügy előtt szinte csak a szabad gondolatokat említették hibájaként, ám ezt is csupán az amúgy rendkívüli tehetségű, kivételes retorikai készséggel megáldott pap átmeneti eltévelyedésének tartották.⁴⁰ Ha elfogadjuk a szakirodalom állítását,⁴¹ miszerint a korabeli hallgatóság a két hitszónok közül Verseghyt részesítette inkább előnyben, akkor joggal feltételezhető, hogy Alexovics erre célzott néhány év múlva kicsit keserű szájjal: „Az ékesen szállásban, ha ki-telhetett volna-is tőlem, nem törekedtem. Mert lelki haszonért, nem fül gyönyörködtetésért írtam és beszéltem. Tapasztalva tudom, hogy valakik a' Prédikálásban tzifrákat mondanak, a Halgatók szívét meg nem hatyák.”⁴²

A háttérben meghúzódó személyes konfliktus azonban korántsem lehetett olyan meghatározó, mint ahogyan az a Verseghy iránt kissé elfogult Császár Elemér monográfiájából kitűnik. Császár ugyanis azt sejteti, hogy a személyes

²⁸ PALLOS, [1936]. 49.

²⁹ PALLOS, [1936]. 49.; BENDA, 1957. III. 372.

³⁰ BALOGH – SZILÁGYI, 2005. 23.

³¹ WALDAPFEL, 1930. 85.

³² WALDAPFEL, 1930. 85.

³³ V. WINDISCH, 1955. 316.; 318.

³⁴ WALDAPFEL, 1930. 86.

³⁵ WALDAPFEL, 1930. 87.

³⁶ BALOGH – SZILÁGYI, 2005. 49.

³⁷ Verseghy magát a „józan és természeti tudományoknak doktora” néven emlegeti. VERSEGHY, 1989. 326.

³⁸ KÓKAY, 1979. 164.

³⁹ Ephemerides Budenses, 1790. 10. 08. 485–486.; 1791. 05.31. 357.

⁴⁰ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 19.

⁴¹ CSÁSZÁR, 1903. 20.

⁴² ALEXOVICS, 1789. Lásd még: MIHALOVICS, II. 1900. 221–224.

irigység, a renden belüli intrika volt az elsődleges oka annak, hogy nem Verseghy kapta meg a plébániatemplom hitszónoki állását.⁴³ Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy az állás betöltésekor már 1786-ot írunk. Ez év március 20-án jelentek meg a pesti pálos rendházban a császár feloszlató rendeletét kihirdető biztosok.⁴⁴ A fogadalmat tett szerzetesek még öt hónapig, vagyis augusztus 20-ig maradhattak a kolostorban, a fogadalmat nem tett szerzeteseknek legfeljebb négy hetük volt, utána elbocsátották őket.⁴⁵ Verseghy és Alexovics is az előbbi csoportba tartozott. Augusztusig volt tehát idejük további sorsukról gondoskodni. Kézenfekvőnek tűnhetett a prédikátori állás kínálta lehetőség. A város magyar és német polgársága külön-külön folyamodványban kérte Verseghy megbízását.⁴⁶ Verseghy ellen azonban korábbi beszédei miatt időközben vizsgálat indult,⁴⁷ Ráadásul ekkoriban ismerte meg Herpin Klárát,⁴⁸ ami szintén nem kedvezhetett megítélésének feljebbvalóinál. Maga a tény, hogy a polgárság ajánlotta, sem volt feltétlenül biztató a primás szemében.⁴⁹ Felidézve azokat a gondolatokat, amelyeket a szószékről hirdetett, belátható, hogy a primás döntése nem volt váratlan. Verseghynek sem alapos műveltsége, sem népszerűsége nem tudta ellensúlyozni kinyilvánított és egyértelművé tett véleményének hatását, amelyben többek között kifejtette, hogy elfogadhatónak tartja az uralkodó részéről az egyház életébe való oly mértékű beavatkozást, mint a szerzetesrendek feloszlatása. Ilyen körülmények között a választás eredménye Alexovics és Verseghy között nem lehetett kérdéses. A primásnak ekkor minden korábbinál nagyobb mértékben érdeke lehetett, hogy a fontosabb pozíciókban az egyház hivatalos álláspontját képviselő, és semmiképpen sem a császári beavatkozásokkal szimpatizáló személyek legyenek. Ilyen kulcstisztségnek tekinthetjük a hitszónokét is, hiszen szerepe egyértelműen jelentős a közvélemény, a hívek, pontosabban szólva a templomot látogatók véleményének formálásában. A primás nem találhatott volna megfelelőbb embert Alexovics Vazulnál, aki „1786. augusztus 20-án hivatalosan is letette a pálos ruhát, és megkezdte a plébániatemplomban közel egy évtizeden át tartó szónoki működését.”⁵⁰

⁴³ CSÁSZÁR, 1903. 25.

⁴⁴ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 19.

⁴⁵ CSÁSZÁR, 1901. 415–416.

⁴⁶ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 20.

⁴⁷ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 19–20. Vö. CSÁSZÁR, 1903. 25.

⁴⁸ Császár Elemér Herpi Krisztinának, az újabb irodalom Herpin Klárának nevezi azt a később szintén kilépett apácát, akivel – a vádak szerint – erkölcstelen viszonyt tartott fenn. Vannak, akik ezt a vonatkozást is az 1777-es váltás okai közé sorolják. E következtetés megerősítésére Szaicz Leó egyetlen zárójeles megjegyzésén kívül nem találtam adatot. „(...)’s ezzel a’ Haza’ leányait, (kiknek ezen könyvét bé-ajánlotta, ’s kikhez már kis Pap korában is felette nagy tisztelettel vicseltetett) a’ Teologusokhoz igazította;...” [SZAICZ], 1791. 244. Vö. CSÁSZÁR, 1903. 24.; SZURMAY – DE-ME, 1996. 9.; SZAUDER, 1961. 50–89. A dolgozatban a továbbiakban a Herpin Klára változatot használom. Császár Elemér hivatkozik egy 1786 májusában, Egerben írt levélre. Ekkor tehát Verseghy és Herpin Klára már ismerhették egymást.

⁴⁹ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 20.

⁵⁰ KÖZI-HORVÁTH, 1930. 20.

Lehetőségek a rend feloszlata után

Ugyanez a nap volt a végső határideje a pálos rendház elhagyásának.⁵¹ A rend tagjainak vagy egyházi beosztást, vagy nyugdíjat kínáltak. Verseghy ebbe az utóbbi csoportba tartozott.⁵² 29 éves volt ekkor. Lelkészként, prédikátorként máshol sem látták volna szívesen, mivel híre ment nézeteinek. Akár taníthatott volna, vagy lehetett volna fiatal papnövendékek nevelője, hiszen tapasztalata már volt: 1784-ben Pozsonyba küldték hasonló feladattal.⁵³ Ugyancsak az iménti érvekre támaszkodva belátható, hogy erre a feladatra sem ő lehetett az ideális jelölt. Képességeinek megfelelő állás lehetett volna még a cenzoré, de erre maga is csak később gondolhatott, legalábbis a források ezt sugallják.

Egyelőre tehát be kellett érnie a tábori papsággal, melyet VI. Pius 1778. október 12-én kiadott bullája alapján szerveztek újjá.⁵⁴ Ez az időszak fontos eseményeket hoz, amelyek Verseghyt a Millot-fordításig, illetve később a jakobinus mozgalomban való részvételig vezetik. Verseghy feltehetőleg ekkoriban olvasta Vierthaler *Philosophische Geschichte der Menschen und Völker*⁵⁵ című művét, ami később a Millot-fordításhoz fűzött értekezések fő forrása lett. Ebben az időben ismerkedett meg Batsányival is, aki nemsokára fontos feladatot bíz rá. Trattner, aki Dusch Erkölcsei leveleinek⁵⁶ Báróti fordította első részét kiadta, a nagy sikerre való tekintettel tervezte a második rész közrebocsátását is. Ennek lefordításával bízta meg Batsányi Verseghyt. Bár a cenzúra engedélyezte volna, mégsem került sor a fordítás kiadásra, ugyanis időközben Báróti is hozzálátott a második rész magyarításához.⁵⁷ Verseghynek, úgy tűnik, mindez nem szegte kedvét: ekkortájt kezdett el Voltaire szövegeivel foglalkozni.⁵⁸

II. József 1788-ban kezdte meg török elleni háborúját. Az expálos tábori pap is elindult az idáig Óbudán állomásozó csapattal, de betegsége miatt előbb lemaradt a többiektől gyógyulásában bízva, később végleg kénytelen volt lemondani feladatának teljesítéséről.⁵⁹ Újra megélhetési gondok vártak rá, ráadásul romlott az egészsége. A korábban sorra vett lehetőségek így tovább szűkültek. Maradt a cenzori hivatal megszerzésének célja. Valóban fontos lehetett számára ez az állás, hiszen többször is pályázott elnyerésére. Először 1788 őszén folyamodott ebben az ügyben a Helytartótanácsához. Képzettsége megfelelő lett volna, s orvosi igazolást is mellékelte arról, hogy más munkát betegsége miatt nem tudna vállalni. Az 1788. november 11-i ülésen azonban elutasították kérelmét. A censor primarius ekkor Hübner Mihály volt. A censor secundarius feladatát Verseghy későbbi bírálója, Riethaller Mátyás látta el. Az ok, amiért kérelme nem talált meghallgatásra, feltehetően az lehetett, hogy II. József idején két ember is elegendő volt a könyvek vizsgálatára.⁶⁰

⁵¹ A rend feloszlata körülményeiről bővebben lásd: CSÁSZÁR, 1901. 310–331.; 412–429. VELLADICS, 2000. 33–52.; VELLADICS, 1996. 1259–1278.; NITSCH, 1903.

⁵² RUBINYI, 1957. 1.

⁵³ CSÁSZÁR, 1903. 16–17.

⁵⁴ CSÁSZÁR, 1903. 30.

⁵⁵ Hans Michael Vierthaler: *Philosophische Geschichte der Menschen und Völker*. Salzburg, 1784.

⁵⁶ Johann Jacob Dusch: *Briefe zur Bildung des Geschmacks an einen jungen Herrn von Stande*. Leipzig – Wrocław, é.n.

⁵⁷ CSÁSZÁR, 1903. 33.

⁵⁸ CSÁSZÁR, 1903. 33.

⁵⁹ CSÁSZÁR, 1903. 38.

⁶⁰ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1977. 90.

Millot

1788 más vonatkozásban is fontos dátum volt. Ekkor indult meg Kassán a Magyar Museum, amelynek Batsányi volt az egyik szerkesztője. Már ismerte Verseghyt, aki nemsokára maga is a folyóirat munkatársává lett. Először mint corrector kapcsolódott a munkába, később írásai is megjelentek a lapban. A folyóirat körül szerveződő értelmiségi kör hamar felismerte, hogy a gyér számú kezdeményezés ellenére még van mit tenni a tudományos élet fejlesztésében, a külföldi írók itthoni megismertetésében. Így került a figyelem középpontjába Millot világtörténete, amely a 18. század nyolcvanas éveiben nemcsak a Franciaországban bírt jelentős hírnévvel, hanem a magyar közönség is kedvelte.⁶¹ Bessenyei már 1778-ban buzdított lefordítására, Batsányi pedig 1787-ben egyenesen Verseghyhez fordult, és kérte, hogy tegyen eleget Bessenyei óhajának.⁶²

Verseghy felkészülten fogott a fordításhoz, jól ismerte Voltaire⁶³ és Millot világtörténetét. Azonban – ahogy Penke Olga is utal rá – gyengén tudott franciául. Millot-t sem eredetiben⁶⁴ olvasta – amint azt maga is írja⁶⁵ –, hanem Wilhelm Ernst Christiani dán történettudós német fordításában, amely 1777-ben jelent meg. Christiani evangélikus volt, az eredeti szöveget ebben a szellemben néhol átirta. Ettől eltekintve általában hűen követte azt. A fordítás és az eredeti közti különbségre Verseghy maga is utalt.⁶⁶ Nemcsak Christianit nevezte meg, hanem azt is megmagyarázta, hogy miért nem Voltaire művét fordította le: „Sok meg rögzített elő-ítéletek uralkodnak rajtunk, sok olytán vélekedések, melyek Országainkban már irtóztató veszélyeket és károkat okoztak, 's melyek leg-ottan még-is elenyészhetnének; ha az Emberi Elmének régi Történeteit szabadabb kézzel ki-dolgozni, vagy inkább szabadabb homlokkal elő-adni ő, veszedelmes nem volna.”⁶⁷ Amint Penke Olga rámutat, az Emberi Elmének Története című fordítás Voltaire említett munkájának bevezetőjét jelöli.⁶⁸ Ennek az írásnak a lefordítása tehát túl „veszedelmes” lett volna, ez is oka a már említett felkérések és igények mellett, hogy Millot-t ültette át magyarrá.

Az első kötettel, amely A' régi Nemzetek címet viselte, Verseghy 1790 elejére készült el. Nem bízott benne, hogy a pesti cenzor, a már említett Hübner Mihály engedélyt ad a nyomtatásra. Volt is oka aggodalomra. Jól sejtette, hogy a kötet végére illesztett tíz értekezése szemet fog szúrni a könyv néhány olvasójának. Négy év telt el azóta, hogy nem kapta meg a pesti hitszónoki állást. Egyhá-

⁶¹ Erről bővebben Penke Olga írásaiban olvashatunk. Ő hívja fel a figyelmet arra, hogy Millot abbé munkásságát az irodalomtörténet méltatlanul mellőzi, csupán említésszerűen szerepel a francia munkákban is. PENKE, 1984. 90–108.; PENKE, 2000.

⁶² Bessenyei 1769-ben olaszországi utazása során hallott Millot-ról, aki akkoriban Pármában volt a történelem tanszék vezetője. Nehéz elválasztani a magyar recepcióban Millot és Voltaire hatását, de biztosan állítható, hogy őt használja forrásul Bessenyei György is A Rómának viselt dolgai című művében. Millot világtörténete a korszak Magyarországon is sikeres volt a Mária Terézia koráról írt kedvező vélemény, valamint a magyar nemesség kiváltságainak elismerése miatt. PENKE, 1984. 100–101.; PENKE, 2000. 198–201. A „Mária Terézia-kultuszhoz” érdekes adalékokat ad: FERENCZI, 1980. 164–170.

⁶³ Voltaire Essai sur les mœurs et l' esprit des nations et sur les principaux faits de l' histoire depuis Charlemagne jusqu' à Louis XIII. című művét használta.

⁶⁴ PENKE, 2000. 202.

⁶⁵ VERSEGHY, 1790a. XIX–XX.

⁶⁶ PENKE, 2000, 200.

⁶⁷ VERSEGHY, 1790a. XII–XIII.

⁶⁸ Ez a bevezető ma Philosophie de l' Histoire címen ismeretes. Lásd PENKE, 1984. 103.

zi oldalról bírálóiban még élénken élhetett a róla kialakított vélemény emléke. Bár ugyanebben az esztendőben uralkodóváltás is történt – hiszen II. József meghalt, és helyét Lipót foglalta el – ennek következményei ekkor a cenzúra terén még nem voltak érezhetőek.⁶⁹

A biztonság kedvéért mindenesetre a kéziratot Bécsbe küldte, jobban bízott az ottani cenzor jóindulatában.⁷⁰ Nem tette hiába. A munka Katharina Landerer nyomdájában jelent meg 500 példányban a bécsi cenzornak, Szekeresnek és titkárának, Hoftingernek az engedélyével.⁷¹ 1793 márciusáig 240 példány kelt el belőle. A második kötetből már 1000-et készítették, ebből 1791-től ugyanaddig 200 példány fogyott.⁷² 1792-ben Szaicz és Alexovics ellen írt védekezésében Verseghy bejelentette, hogy a harmadik részt is közre kívánja bocsátani, ám ezt már megakadályozta a cenzúra.⁷³

1790

A Millot-fordítás kiadásának éve más vonatkozásban is jelentős dátum. Ez év júniusában indult meg a főrendek és a megyei követek gyülekezése: a budai országgyűlésre készülődtek. A diétát megelőzően sorra születtek a sérelmeket megfogalmazó röpiratok. A reformokat akaró jozefinista értelmiség, így Verseghy is a nemesi mozgalom mellé állt. Két ponton estek egybe leginkább céljaik: a klérus hatalma elleni küzdelem és a magyar nyelv ügyéért folytatott harc tekintetében.⁷⁴ Verseghynek A magyar Hazának anyai Szózatya című verséből a papság ellen szóló részt⁷⁵ idézem:

„Tí ezután, Papi fő Rende, szentséges Atyájim!
kiktől függni tudom gyászos ügyemnek okát:

Tí leg-jobb kenetet nyújthattok régi sebare,
melly engem végső omladozásra vihet.
Rajtatok áll, hogy az al Papság hívséggel, adóval
ellenem egy külső félre ne tsapja magát;
hogy babonás leleményeivel több részre ne osztsza
egygy ágyból eredett Gyermekeimnek eszét;
s hogy polgárt-képző sikeres jóságra tanítsa
népemet a Remeték agy-szüleménye helyett:
és hogy azok, kik kellemetes szugolyokba tsatán-ként
el-bújván, magokat tsűf heverésre vetik,
el-ne vegyék a bért motskos fortélyaik által
a munkálkodó lelki Vezérek elől.

⁶⁹ A cenzúra jelentősen I. Ferenc idején szigorodott. A kilencvenes években kialakult politikai helyzetről összefoglalót ad: BORECZKY, 1977.

⁷⁰ CSÁSZÁR, 1903. 86.

⁷¹ CSÁSZÁR, 1903. Lásd erről még: CSÁSZÁR, 1900. 38–55.; 122–144.

⁷² CSÁSZÁR, 1903. 89.

⁷³ CSÁSZÁR, 1903. 89. Lásd: MERÉNYI, 1892. 112–114.

⁷⁴ VÖRÖS, 1980. 70–80. Lásd még BORECZKY, 1977. 47–63.

⁷⁵ A pálosok országgyűlési részvételéhez: FORGÓ, 2007.

Tí magatok, tudván, mit itél, s mit hirdet írógýúl
 a papi szent Rendről a mai tsalfa Világ;
 mintha, miként hajdan szomorú dühödésre vezetete
 több Országokban a fene póri Tsatát,
 úgy most-is tsak az ő titkos fúvásai hoznák
 lángba Világunknak majd valamennyi szögét;
 Tí magatok, szentséges Atyák! vessétek el önn-ként
 a súlyt, melly nem-szent tiszt-viselésre tsatol.
 Óh! Ne avassátok magatok polgári ügyekbe,
 mellyek híretek durva veszélybe vetik.
 Vaj! Mi nem alkalmas Mennynek bérére olyan,
 A ki ekére kezét fel-teszi, s vissza-teként.”⁷⁶

Verseg hy régi, prédikációiban már idézett gondolatai köszönnek itt vissza, de a korábbinál jóval hangsúlyosabban. A szöveg írója ezzel a lépésével sem szerzett magának támogatókat a felekezetek egyenjogúsítása körüli vitában érzékenyen érintett római katolikus egyház képviselői körében.⁷⁷

Itt szükséges megemlíteni, a következmények ismeretében súlyosbítónak minősíthető körülményt, hogy írásait a nőknek, az anyáknak és leendő anyáknak ajánlotta: „Mert hogy-ha a gyermek-nevelés olytátén személyeknek kezeiben vagyon, a' kik a' tapasztaltt állapotokat mindenkor csak úgy tekéntik, a' mint őnékik azokat a' tudatlanságnak és a' babonának fajzati, az elő-ítéletek le-festik, nem pedig úgy, a' mint magokban vagynak: kitsoda nem láttya? hogy a' rosz nevelés az igazi böltességnek és így az állandó és valódi boldogulásnak is akadályokat téssen? A' helyett, hogy mostanában húsz egész esztendőök alig elegendők arra, hogy azokból az előítéletekből ki-vaszkolódhassunk, mellyek a mi dajkáinkról és nevelő mestereinkről reánk ragadtak: akkor ellenben, ha a jót és az igazat édes anyáink' tejével bé-szophatnánk, leg-ottan mihelyt férfi-korunkra jutnánk, egyszersmind helyesen-gondolkodó polgárok-is és józan indulatú emberek lehetnénk.”⁷⁸

A tény, hogy nőknek címzi művét, illeszkedik a „nőmozgalmak” megélénkülésének korabeli tendenciájához.⁷⁹ 17. századi előzmények után a 18. században külföldi példák hatására került előtérbe Magyarországon a nőnevelés kérdése.⁸⁰ Mária Terézia idejében három, leányok nevelésével is foglalkozó női szerzetesrend talált otthonra az országban: az Angolkisasszonyok, a Szent Orsolya és a Notre Dame rend apáciai érkeztek ide.⁸¹ Az 1777-es Ratio Educationis a lányok oktatásáról csak népiskolai szinten rendelkezett: három-négy éven át vallási ismeretek, olvasás és írás, valamint alapfokú számtani ismeretek oktatását írta elő. Ezenfelül bizonyos erkölcsi és állampolgári tudnivalók megismertetését javasolta.⁸² Az 1780-as években néhány röpirat is jelzi a nők jogai körüli élénk polémiát.⁸³ Közülük az egyik legbeszédesebb az 1783-as Megmutatás, hogy az asszonyi

⁷⁶ Verseg hy Ferenc: A magyar Hazának anyai Szózatya az ország napjára készülő Magyarokhoz. In: SZURMAY – DEME, 1996. 48.

⁷⁷ VÖRÖS, 1980. 93–97. Vö. MESZLÉNYI, 1934. 56–60.

⁷⁸ VERSEGHY, 1790b. VI–VIII.

⁷⁹ BENDA, 1957.

⁸⁰ Erről bővebben: SEIDLER, 1999. 91–97.; FEHÉR, 1998. 85–97.; FEHÉR, 1995. 279–292.; FEHÉR, 1999. 231–241.; TÓTH, 1991. 30–33.; IM HOF, 1995.; KÜLLÖS, 1999. 121–134.

⁸¹ BOBULA, 1933. 122.

⁸² OROSZ, 1962. 26–27.

⁸³ A kor egyes szerzőinek felfogásáról bővebben: BOBULA, 1933. 108–120.

személyek nem emberek című, mely válaszol a nők jogait hangsúlyozó érvekre.⁸⁴ Külön figyelmet érdemel ebben a vonatkozásban a pálos Ányos Pál női álnév alatt kiadott, 1785-ben kelt nőket védelmező írása.⁸⁵ Úgy tűnik, a pálosokat különösen foglalkoztatta ez a kérdés: kereken húsz évvel Ányos Pál (vagy ha úgy tetszik: Báró Carberi Anna) röpirata előtt született a valószínűleg ugyancsak pálos szerzet tollából származó Intermedium címet viselő iskoladráma, melynek nőszemlélete közelebb állt az 1783-ban megjelent szövegéhez.⁸⁶ A röpiratfolyam nem maradt abba a nyolcvanas években, 1790-ben három névtelen írás⁸⁷ foglalkozott a nők közéleti részvételének lehetőségével:

- A magyar anyáknak az országgyűlésre egybe-gyűltt Ország Naggyai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések;⁸⁸
- A magyar asszonyok prókátora a Budán össze gyűlt Rendekhez;⁸⁹
- A férjfiak felelete az asszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó volna az asszonyokat is a közönséges gyűlekezetekbe bécocátani.⁹⁰

A felsorolt művek a nők országgyűlésen való részvételével foglalkoztak, pontosabban szólva arról folytattak eszmecserét, hogy van-e joguk az asszonyoknak az országgyűlés eseményeit a karzatról figyelemmel kísérni, és ilyen módon némiképp bekapcsolódni a közügyek intézésébe. Ha nem is ennyire közvetlen módon, de voltaképpen Verseghy is a nők társadalomban betöltött szerepének fontosságát hangsúlyozta az ajánlásból idézett helyen. Penke Olga ezt a mozzanatot Rousseau Emile-jével állítja párhuzamba.⁹¹ Ugyancsak tekintettel kell lenni a nőnek mint olvasónak a megjelenésére a vizsgált időszakban. A cenzúra feladatát nehezítette annak a körnek a kiszélesedése, amelyre felügyelni kellett.⁹²

Az Értekezések

A cenzorok figyelmét nem is elsősorban a fordítás keltette fel, hanem a hozzájuk csatolt Értekezések,⁹³ amelyekben a fordító az első, A régi nemzetek történetét ismertető kötethez fűzött megjegyzéseit osztotta meg olvasóival. A szerző olyan módszert választott erre, amely gondolatait egy összetett struktúrában, egymásra épülő és így folyamatosan új szempontokkal bővülő megközelítések segítségével mutatta be.

Mondanivalóját az emberi gondolkodás fejlődési fokozatainak bemutatására alapozta, legalábbis az Értekezések közül az első öt erre a szervezőelvre épült. „A pallérozásnak garádicsai”⁹⁴ a következők:

⁸⁴ Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek. Az írásból, és a józan okoskodásból nap-fényre hozatott. h. n., 1783.

⁸⁵ Báró Carberi Anna Kisasszonynak Kedvesséhez írt levele, melyben megmutatja, hogy az asszonyi személyek is emberek. Pest, 1785.

⁸⁶ BOBULA, 1933. 56.; PUKÁNSZKY, 2006, 93.

⁸⁷ Erről bővebben: BOBULA, 1933. 148–151.

⁸⁸ [Bárány Péter]: A magyar anyáknak az országgyűlésére egybe-gyűltt ország naggyai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések. h. n., 1790.

⁸⁹ [Horváth Ádám]: A magyar asszonyok prókátora, a Budán össze gyűlt rendekhez. H. n., 1790.

⁹⁰ [Horváth Ádám]: A férjfiak felelete az asszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó volna az asszonyokat is a közönséges gyűlekezetekbe bécocátani. h. n., 1790.

⁹¹ PENKE, 1984. 103.

⁹² A témához jó tájékoztatót ad: CAVALLO – CHARTIER, 2000. Különösen: 268–297.; 321–347.; 348–379.

⁹³ A magyar fordítónak értekezései a legrégibb nemzetekről. In: VERSEGHY, 1989. 265–326.

⁹⁴ VERSEGHY, 1989. 265.

1. „az ide-tova tévelygő kicsiny csoportok egybetolódása”⁹⁵
2. „a nyelvek támadása, elterjedése és kipallérozása”⁹⁶
3. a tudományok kialakulása, „mellyek az emberi nemzetnek pallérozását legnagyobbra vitték.”⁹⁷

Ezeket a lépcsőfokokat bejárva szerveződik meg a társadalom,⁹⁸ így alakul ki az emberben a természetfelettiről való tudat, amelynek csúcspontja a jó és a rossz külön-külön történő megszemélyesítése.⁹⁹ Közvetve pedig ide köthető a papság hatalmának kialakulása, amely szintén bejárja a maga fejlődési útját.¹⁰⁰

Az eddig ismertetettek általánosan értendők: az egész emberiségre, minden nép vallására és papságára vonatkoznak. A szerző ezek után egyrészt megvizsgálja, hogy a régi nemzetek között hogyan helyezhetők el a zsidók, másrészt pedig azt, hogyan viszonyulnak egymáshoz a zsidó, illetve a zsidó-keresztény és a többi nemzet történetírói hagyományában foglaltak. A zsidó nép kiválasztottságát nem e nép kiváló tulajdonságaiban látta Verseghy. Pontosabban az Értekezéseket olvasva az olvasónak olyan benyomása támadhat, mintha azok írója éppen egy ilyen értelmezés cáfolatát kívánná sugallni:

- a „társaságos élet zsengeje” legkésőbb a zsidóknál alakult ki;¹⁰¹
- nem állítható biztosan, hogy a zsidó nép ősiabb a többinél;¹⁰²
- „a zsidók voltak az újabb világon egyedül, akik egész addig, míg köztük a farizeusok vallása fel nem állítatott, sem halhatatlan lelkeket, sem menyországot, sem poklot, azaz: a halál után sem jutalmat, sem büntetést nem hittek, amint az ő saját könyveikből, ha azokat az eredeti nyelvben olvassuk, nyilván kitetszik.”¹⁰³

Sokat tett azért is, hogy Mózes leírásainak történeti helytállósága felől kétségeket ébresszen. Mindezt olyan módon érte el, hogy egyenrangú félként szembesíti Mózes és más történetírók, például Josephus Flavius és Callisthenes állításait. Azonban minden esetben tartózkodott attól, hogy állást foglaljon valamelyikük mellett.¹⁰⁴

A maradék öt értekezésben már nem a zsidók, hanem a keresztények összességének vallását és szokásait hasonlította össze a többi népével. Jelezvén ezzel egyrészt, hogy a „palléroződés” legfelsőbb garádcására érve kialakult egy vallás, amely meghaladta előzményét; másrészt elismerve, hogy mellette léteznek más vallások is, melyekkel kapcsolata inkább mellérendelő, semmint alá-fölé rendelő jellegű. A tanulmányoknak ebben a csoportjában sorra veszi azokat a jellemzőket, amelyek miatt saját kortársai elhatárolódnak a régi nemzetek felfogásaitól,

⁹⁵ VERSEGHY, 1989. 266.

⁹⁶ VERSEGHY, 1989. 267.

⁹⁷ VERSEGHY, 1989. 267.

⁹⁸ VERSEGHY, 1989. 265–268.

⁹⁹ VERSEGHY, 1989. 300–301.

¹⁰⁰ III. Értekezés Az első törvényszerzőkről. In: VERSEGHY, 1989. 278–284.; V. Értekezés A religiónak eredetéről és előmeneteleiről. In: VERSEGHY, 1989. 286–301.

¹⁰¹ VERSEGHY, 1989. 264.

¹⁰² Josephus Flavius az értekező megjegyzése szerint, a zsidók hikszoszokkal való azonosítását azért írta le, hogy ellenfelének a zsidó nép ősi eredetét bizonyítsa. Ez ugyan nem jelenti, hogy Flavius állítása hamis, csak azt, hogy bizonytalan. Ebből következően a zsidók vagy régebbiek a többi nemzetnél vagy nem. VERSEGHY, 1989. 273–274.

¹⁰³ VERSEGHY, 1989. 286.

¹⁰⁴ VERSEGHY, 1989. 269. Továbbá: „A történetírónak kötelessége ugyan az ilyeneket, jóllehet a szent könyvek tudósításával mindenképpen meg nem egyeznek: de a csupa történetíró vagy –szerető, hacsak egyszersmind nem teológus vagy kész és engedelmes hitű ember, soha azokra nézve meggyőző és megelégtető eligazítást sem nem adhat, sem nem vehet. Mire nézve ezt én is, úgymint a theológiához tartozó villongást, igen örömet másokra hagyom.” VERSEGHY, 1989. 277.

majd bebizonyítja, hogy ezek a keresztényekre is igazak. Ilyenek: az istenség ábrázolása,¹⁰⁵ a bajt megelőző talizmánok használata,¹⁰⁶ „szerelemkötések” a templomban,¹⁰⁷ emberáldozatok.¹⁰⁸ A nyolcadik értekezés kivételt képez ebben az egy-ségben, hiszen a szerző itt a kínaiak vallását és történetét nem összehasonlítani, hanem elkülöníteni akarja a többitől:

- vallásuk nem keveredett más népek vallásaival;
- a papság sosem került irányító pozícióba;
- „minekelőtte Fohi vallása az országba beférkezett, a természeti relígyión kívül, mely az egy Istennek együgyű imádásából és a jó erkölcsnek gyakorlásából áll, soha egyébfele nem találtatott”;
- „az ő történetkönyveikben semmi csuda, semmi jövőndőlés, sőt még azokhoz az ámitásokhoz hasonló legkisebb csalárdság sem találatik, mellyekkel a többi országokban az első törvényszerzők éltenek (...)”;
- nem tudtak sem a pokolról, sem a paradicsomról.¹⁰⁹

Ezeket az észrevételeket magát historicusnak, nem pedig teológusnak¹¹⁰ vallva teszi. Megjegyzéseit aláírása szerint mint a „józan és a természeti tudományoknak doktora” állítja össze.¹¹¹

Reakció. A jezsutia, a szervita és a pálos

A Millot-kötet magyar fordításáról három Verseghy visszavonó nyilatkozatával kapcsolatba hozható reflexió ismeretes: Riethaller Mátyás cenzori véleménye,¹¹² és két nyomtatásban is megjelent írás: Szaicz Leo Magyar és Erdély-Országnak rövid isméréte;¹¹³ és Alexovics Vazul A' könyvek' szabados olvasásáról két fő-tzikkely¹¹⁴ című műve.

Ezek közül időrendben az első, s jellegéből adódóan a legalaposabb munka Riethaller értékelése. Ahogy a másik két véleményező, Riethaller is szerzetes volt, és ő sem csak ekkor, a fordítás kapcsán ismerte meg Verseghyt. Bíráló és megbírált sorsa több tekintetben is párhuzamosan alakult. Mindkettejüket érintette a szerzetesrendek abolícióját kimondó rendelet. Előbbit – jezsuitaként – korábban érte rendjének felosztatása. Helyzete valamivel kedvezőbb volt, mint később két pálos társáé. A jezsuita rend különösen híres lévén nagy tudású szerzeteseiről, a rendtagok hamar álláshoz, megbízáshoz jutottak. A bizonytalanság tehát átmenetinek mutatkozott: Riethaller főiskolai tanár lett, és Nagyszombatban tanított aritmetikát, katonai és polgári építészetet. Nemsokára egy másik jezsuita, Hübner Mihály censor primarius mellett a censor secundarius feladatát kapta meg.¹¹⁵ Verseghyt – legalábbis a nevét – annak első cenzori pályázata idején ismerhette meg. Az expaulinus szóban forgó könyvére saját, írásban fennmaradt bevallása szerint egy „mind hivatali méltóságánál, mind tudományánál és erényeinél

¹⁰⁵ VERSEGHY, 1989. 305–306.

¹⁰⁶ VERSEGHY, 1989. 313–314.

¹⁰⁷ VERSEGHY, 1989. 322.

¹⁰⁸ VERSEGHY, 1989. 326.

¹⁰⁹ VERSEGHY, 1989. 317–319.

¹¹⁰ VERSEGHY, 1989. 277.

¹¹¹ VERSEGHY, 1989. 326.

¹¹² MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 97–103.

¹¹³ [SZAICZ], 1791a.

¹¹⁴ ALEXOVICS, 1792.

¹¹⁵ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 45.

fogva tisztelt férfiú” hívta fel a figyelmét.¹¹⁶ Az olvasmány rá gyakorolt hatásáról így vall: „Hogy kedvében járjak (...), fogtam a nevezett munkát, olvasni kezdtem, és el is olvastam. Az eredeti szövegben néhány megjegyzésen kívül, amit a fordító saját főztjéből kevert hozzá, semmi meghúzni valót nem találtam, azonban a végére fűzött 106 oldalt kitevő tíz megjegyzést feszült figyelemmel lapoztam át. Alig hittem a szememnek, hogy egy pap, egy volt szerzetes odáig jusson, hogy a leggonoszabb keresztény szerző, Ernestus Wunsch¹¹⁷ gondolatait átvegye, és mint sajátjait adja tovább.”¹¹⁸

Az első kifogás tehát Verseyghy forráshasználatára vonatkozik, hiszen ahogy alább Riethaller írja, olyan műből¹¹⁹ merít, „amelynél veszedelmesebbet Európa a XVIII. században nem látott, amelyben nem a tudósok, hanem éppen a nép előtt akarja a kinyilatkoztatott vallást, az Írást, amelyben a nép eddig mint Isten szavában hitt, kétségesnek, emberi kitalációnak, álomnak, képzelgésnek, a régi csillagjósok megfigyeléseiből vett értelmetlenségnek, babonának feltüntetni”. Ezek a sorok egy újabb lehetséges – ugyan Riethaller által konkrétan az Értekezések vonatkozásában nem említett – kifogásra irányítják a figyelmet, jelesül arra, hogy a helytelenített gondolatokat széles körben ismertté tenni nem kívánatos. Ez a szempont a Millot-fordítás ajánlását nézve is felvethető, később Alexovics és Szaicz elő is hozakodik vele.

A tévedések tételes felsorolása előtt a cenzor kiemeli az olvasottakkal szembeni legfőbb panaszát: „Kommentátorunk (...) a régi népek szertartásait, vallási szokásait és misztériumait felsorolja, s így azt a gondolatot sugalmazza az olvasóknak, hogy a papok csalafintasága ezekből alakította ki a kereszténység szertartásait, szokásait és misztériumait. (...) Vádját mindenféle hajánál fogva előhúzott hazugsággal véli alátámaszthatni, rosszhiszeműen, és keserves indoklásokkal, mert itt történelemről, nem pedig teológiáról lenne szó, márpedig a történésznek az a dolga, hogy a kétségeket kiküszöbölje és eloszlassa.”¹²⁰ Verseyghy észrevételeit tehát egy történeti áttekintés köntösébe bujtatott, ám valójában a papság ellen szóló írásként olvassa. A továbbiakban értekezésről értekezésre haladva tíz megjegyzésben tárja fel azokat a tévedéseket, amiket könyvvizsgálói szeme észlelt:

1. a szerző összekeveri a világtörténelem különböző korszakait;
2. olyan ókori szövegeket idéz, melyekkel a zsidók történeti hagyományait teszi kétségessé;
3. azt állítja, hogy minden törvényhozó – Mózeset is közéjük sorolva – hazudott, amikor azt állította magáról, hogy Istentől nyerte a törvényeket;
4. rokonítja az egyiptomi és újabb temetkezési szokásokat; tévesen zsidó szent könyvekre hivatkozva kijelenti, hogy minden ókori nép hitt a lélek halhatatlanságában a zsidókat kivéve, akik csak a farizeusok által tanulták ezt meg;
5. elbeszélése szerint a vallások félelemből erednek; a pappá szentelés szertartását ókori beavatási rítusokhoz hasonlítja; a papság igyekezett tudatlanságban tartani a népet;
6. azt mondja, hogy a primitív népek nem voltak bálványimádók;
7. párhuzamot von bizonyos keresztény és pogány szimbólumok és gyógyítási eljárások között;

¹¹⁶ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 97.

¹¹⁷ Christian Ernest Wunsch (1744–1828). Említett könyvét elítélték mind a katolikus, mind a protestáns egyházak, mivel abban a kinyilatkoztatott vallások ellen szól. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 103.

¹¹⁸ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 97.

¹¹⁹ Wunsch, Christian E.: Horus oder astrologisches Endurteil über die Offenbarung Johannis und über die Weissagungen auf den Messias. Ebenzar, 1783.

¹²⁰ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 98.

8. a kínaiak vallását tekinti egyedül tökéletesnek;
9. vallásos szertartásként tünteti fel, hogy „a legelőkelőbb babilóni matrónák és szüzek, amikor őszvér-, ló- vagy juhhajcsárok érkeztek a városba, elfogadott szokás szerint odaadták magukat nekik.”;
10. elmondja, hogy a világ minden népe gyakorolta az emberáldozat szokását, ami a papok leleménye volt; ezzel kapcsolatban szól a zsidók és az inkvizíció ítélete miatt meghaltak magas számáról.¹²¹

Mindezek miatt a cenzor a Helytartótanáctól a könyv terjesztésének meggátolását kérte.

A következő bírálatot a Magyar és Erdély-Országnak rövid isméréte című mű foglalja magában, amely ugyancsak 1791-ben került ki a nyomdából.¹²² Noha a könyv név nélkül jelent meg, szövege egyértelművé teszi a szerző kilétét.¹²³ Szaicz Leo szervita szerzetesről van szó. Verseghyhez hasonlóan életének egy részét ő is Egerben töltötte.¹²⁴ A renitens pálost már 1787-ben ismerhette, annak személyét ugyanis szerepelteti a Más-Is Igaz Magyar¹²⁵ című írásában, amely már ekkor elkészült, jóllehet csak két évvel később jelent meg. A Más-Is Igaz Magyarban szereplő, az Aufkleristák Almanachja vagyis Periodikája címet viselő jegyzékben „Fenrajz és az ő Tanítvánnya” megjegyzés utal Verseghyre. Az 1790–91-es országgyűlés körül mindketten hallatták a hangjukat. Szaicz kortársai szemében is buzgó és elszánt hitvédőnek számíthatott írásaiban rögzített elvei¹²⁶ alapján. Az „egri oroszlány”¹²⁷ nem sokkal a Verseghy-kritikát is tartalmazó könyvének megjelenése előtt, 1790-ben Dayka Gábort támadta prédikációjának eretnek gondolatai miatt,¹²⁸ s ugyanekkor került konfliktusba Nagy Jánossal is.¹²⁹ A Magyar és Erdély-Országnak rövid isméréteben a haza és a „religio”¹³⁰ védelmében kelt ki azon szerzők ellen, akik megítélése szerint veszélyt jelenthettek ezekre. Szaicz Verseghy személyét is ilyen kontextusban szerepeltette művében:

„Hanem sokkal jobban tsudálni lehet azt hogy nem régen még egy Római Kátolikus Pap is, e egy Szerzetes, vagy is Ex Szerzetes, egy olyan tűzre, örök tűzre-való könyvet mérészlett szárnyára botsátani, mellyben minden mesterségét meg-veti, hogy főkép’ ugyan a’ Római Katolika Religyiót (mellyért őtet annak ellenségi méltán meg-is jutalmazhatták) de nem éppem nevezet szerént tsak azt, hanem általlyában az ISTENTÚl ki jelentetett religyiót, (omnem Religionem revelatam) még az Ó Testamentombéli Religyiót is, mellyet még a’ Zsidók is szentnek tartanak, kétségessé, nevetségessé tehesse; még a’ lélek’ halhatatlanságáról is, a’ mennyországáról, pokolról ’s a’ t. rendesen ír. A’ többi között pedig avval a’ fortállal él, hogy mindenféle kételkedéseket támaszt-elő a’ Religyió ellen; de abbúl, hogy ő azoknak meg-fejtésében törje a’ fejét, tsak azzal akar szépen ki-mosdani, hogy ez nem Historikusnak, hanem tsak Teologusnak a’ dolga; ’s ezzel a’ Haza’ leánnyait,

¹²¹ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 98–103.

¹²² [Szaicz Leo Mária], Magyar és Erdély-Országnak rövid isméréte, melly e’ két országnak mind világi mind egyházi állapotját szem eleibe állítja. Pest, 1791.

¹²³ Említi egy korábbi művének, az Igaz Magyarok címét, utal Trenkkel való vitájára, valamint a vádra, miszerint ő Magyar Dániel. [Szaicz], 1791b. I–V, IX–XI. Továbbá: [Szaicz], 1791a. 134

¹²⁴ LESKÓ, 1898. 590.

¹²⁵ Kalapátsits György: Más-Is Igaz Magyar. Mohilo, 1789.

¹²⁶ A már említettekén kívül: Máriafi István [Szaicz Leo Mária]: Igaz Magyar. Az-Az Igaz Magyaroknak Máriához az ő Nagy Aszszonyokhoz és Nagy Pátrónájokhoz való különös ájtatosságáról és a mostani ujságokról általlyában. Páris – Berlin, 1785. Erről bővebben: PAVERCSEK, 1997. 167–186.

¹²⁷ PALLOS, [1936.] 14.

¹²⁸ BÍRÓ, 1994. 154–155.

¹²⁹ [Szaicz Leo Mária]: Az oroszlány revántsot ad a Nyájas Múzsának. Leopolis, 1790.

¹³⁰ [Szaicz], 1791b. I.

(kiknek ezen könyvét bé-ajánlotta, 's kikhez már kis Pap korában is felette nagy tisztelettel viseltetett) a' Teologusokhoz igazíttya; 's egyzser-'s-mind azt jelenti, hogy egy bolond is olyan követ vethet a' kútba, melyet tiz Teologus is alig bír onnan ki-húzni, »unus stultus plus potest negarem quam certum sapientes probare«, a' régi Slendrianisták' közmondása szerént. Meg-vallom sok rossz könyveket láttam, olvastam(...) de ennél mérgesebbet, 's veszedelmesebbet, kivált Magyar nyelven, még nem olvastam; ezért nagy kedvem lett volna a' Szerzőjét ugyan csak érdeme szerént meglapozkázni, de ettől egy részént a' mostani Mentsenláb tartóztatott, főkép' minthogy egy kis távolról-való rokonság, avagy sógorság is vagyon köztünk; más részént pedig az-is, mivel attúl tartottam, hogy ez által még nagyobb híre ne terjedgyen ezen Herosztrátusnak, 's az ő veszedelmes könyvének; a' minthogy az én Igaz Magyaromat is leg-inkább azok tették híressé, kik leg-jobban gyalázták; 's azért már előre ki-kérem magamnak, hogy ezen könyvvel is illy nagy jót tenni méltóztassanak."¹³¹

A szóban forgó „Ex Szerzetes” neve nem szerepel sem ebben az idézett részben, sem másutt a könyvben, mindössze egy lábjegyzetben található monogram formájában fordul elő.¹³² A citált szakaszban ismertetett jellemzők alapján azonban egyértelműen azonosítható, hogy kiről van szó. Riethallerrel szemben ez a véleményem nem ad részletes elemzést. Ennek okára a kiemelt részlet rávilágít. Szaicz kifogásai így foglalhatók össze:

1. kételyeket támaszt az Istentől kinyilatkoztatott vallással szemben;
2. felmentést remélve ez alól magát történésznek, nem pedig teológusnak vallja;
3. könyvét nőknek ajánlja;
4. s mindezt papként teszi.

A harmadik bírálat Alexovics Vazultól származik.¹³³ Verseglyt ő sem nevezi nevén: „Horusz ki-lopójaként”, illetve „Voltér ki-lopójaként” említi.¹³⁴ Szaicz koncepciójával szemben Alexovics írásának egészét – noha más szerzők és műfajok ellen is kikel – a volt rendtárs nézetei elleni fellépés határozza meg. Erre utal már a bevezetés is, amelyben – a célkeresztjébe került szerző stratégiáját követve – megszólítja a nőket is: „Méltóságok, Urak, Nagy, 's Kis-Aszszonyok, nemes Ifjak tanuló Nevendékek”.¹³⁵

Módszerével mintha csak semlegesíteni akarná az Értekezésekben közölt, s ily módon elterjedt veszélyesnek ítélt gondolatok hatását. Célja megóvni és figyelmeztetni olvasóit. Nem lehetőséget kínál, nem egy nézőpontból alkotott véleményt közöl, hanem azt az utat jelöli ki, ami meglátása szerint keresztény olvasó számára az egyedüli és minden más választást kizár: „Leg-inkább pedig arra tekéntsék, hogy én e' könyvemben nem szabad akarattoktól függő dologról, hanem mivoltos kötelességektől szóllok: olly mivoltos Kötelességekről, a' mellének ha eleget nem tesztek, örök üdvösségetek (a' mint azután meg-mutatom) világos veszedelemre eresztitek.”¹³⁶

Hogy Alexovics nyomon követte Versegly és normasértő tételei sorsát, nemcsak a cenzor figyelmét felhívó gesztusból derül ki, hanem az is jelzi, hogy hivatkozik Szaicz Leo megjegyzéseire.¹³⁷ Észrevételeiben Szaiczhoz hasonlóan különösen azt tekinti vétéknek, hogy a vitatott nézeteket egy magát katolikusnak

¹³¹ [SZAICZ], 1791a. 242–245.

¹³² [SZAICZ], 1791a. 242.

¹³³ ALEXOVICS, 1792a.

¹³⁴ ALEXOVICS, 1792a. 14. Az egész szövegben így szerepel.

¹³⁵ ALEXOVICS, 1792b. [oldalszámok nélkül]

¹³⁶ ALEXOVICS, 1792b. [oldalszámok nélkül]

¹³⁷ ALEXOVICS, 1792a. 12.

valló személy hirdeti.¹³⁸ Tartózkodik attól, hogy részletesen felsorolja a megtévesztésre alkalmas eszméket, felmérve, hogy eredeti szándékával ellenkező hatást is elérhetne így. Legfőbb vádjá ezért nem Verseghy egy konkrét állítására vonatkozik, hanem eljárására: hivatkozás nélkül veszi át Wünsch gondolatait, s azon túl, hogy ezek hibásak, azt a látszatot kelti mintha saját maga rendelkezne a forrásmű írójának – minden kifogás ellenére sem elvitatható – széleskörű tudásával.¹³⁹ Hibaként emeli ki, hogy a leírt okfejtés egyoldalú, nem ismerteti a lehetséges ellenérveket.¹⁴⁰ Okulásul csak néhány hazugnak vélt tételt említ:

- nem igaz hogy más népek nem olvasták a zsidók szent könyveit;¹⁴¹
- az sem, hogy az idololatriai szót a görögök csak a Kr. u. 2 században találták ki csúfolódás gyanánt;¹⁴²
- nem igaz, hogy a zsidó nemzet fiatalabb volt a többinél;¹⁴³
- hazugság, hogy a görögök nem tudtak a zsidókról;¹⁴⁴
- nem igaz, hogy a zsidók nem akarták idegeneknek megmutatni szent könyveiket;¹⁴⁵
- téves az a gondolat, hogy Jósijás király ideje alatt a szent iratoknak alig maradt fenn egy példánya.¹⁴⁶

A tévedések egy részének felsorolását másfél oldal terjedelmű, egyes szám második személyben íródott indulatos kirohanással zárja: „Ravaszkó! ha nem vagy Theologus, minek hozod tehát elő az ellenvetéseket? hát nem azon egy tudományhoz tartozandók az ellenvetések, és a' feleletek? Az okos emberek mindég azt tartották, hogy a' szemtől-szembe ellenkezők egy tudomány' tárgyai; azért a' kinek dolga, hogy p.o. a' vétekről tanítson, ugyan annak dolga, hogy a' jóságos erköltsrőli szőllyon. De nem bánom, ne légy Theologus, mert nem-is vagy: légy historikus: de halljad, mit mondok : Te mint historikus emlegeted a' Religio ellen szolgáló ellenvetéseket: ha tehát igaz ember vagy, miért nem emlegeted, mint historikus, a' Religio mellett hartzoló feleleteket-is?”¹⁴⁷ Alexovics bírálatában mindenesetre új vonásnak tekinthető, hogy legalább részben, retorikailag elfogadja Verseghy önértelmezését, miszerint értekezéseit historikusként, nem pedig teológusként írta. Azaz Alexovics valamelyest elfogadhatónak ítélte a hit és a világi, elfoglaltságtól mentesen vizsgálódó tudomány megkülönböztetésének koncepcióját, majd arra vállalkozott, hogy a saját terepén győzze le vitapartnerét: megmutassa tudósi tájékozatlanságát, illetve eljárásainak tudományetikailag kétes jellegét.

Verseghy felelete

Verseghy első ismert írásos reflexiója 1792-ből való: „Rövid felelet a személyi gyalázásokra, melyekkel engemet a Magyar és Erdélyország rövid ismeretének és a Könyvek szabados olvasásának szerzői illetnek.”¹⁴⁸

¹³⁸ ALEXOVICS, 1792b. [oldalszámok nélkül]

¹³⁹ ALEXOVICS, 1792a. 118.

¹⁴⁰ ALEXOVICS, 1792a. 119.

¹⁴¹ ALEXOVICS, 1792a. 29–30.

¹⁴² ALEXOVICS, 1792a. 30.

¹⁴³ ALEXOVICS, 1792a. 31.

¹⁴⁴ ALEXOVICS, 1792a. 31.

¹⁴⁵ ALEXOVICS, 1792a. 32.

¹⁴⁶ ALEXOVICS, 1792a. 33.

¹⁴⁷ ALEXOVICS, 1792a. 120.

¹⁴⁸ MERÉNYI, 1892. 112–114.

Nyílt levelének két részét lehet elkülöníteni: az elsőben magának a vádnak a ténye és körülményei ellen szól; a másodikban – noha a címben Szaiczra is utal – Alexovics Vazullal szemben védekezik. Írása kezdeti szakaszainak érveit egy tény köré csoportosítja: a királyi cenzúra – amelynek pedig fő alapelve, hogy „semmit sajtó alá ne bocsásson a mi a religióval ellenkezik”¹⁴⁹ – engedélyt adott a fordítás és így az értekezések megjelenésére. A jóváhagyás és ennek köszönhetően a megjelenés éve is 1790 volt. Választ vár arra, hogy miért ezután két évvel kezdték támadni. Ez a kérdésfeltevés jelzi, hogy valószínűleg nem tudott Riethaller jelentéséről, vagy nem ismerte szövegszerűen. Emellett a kétéves késedelem felemlítése utal arra is, hogy Verseghy számára elsősorban Alexovics vádjai azok, amelyekre reagálni akar, hisz Szaicz kötete 1791-es dátummal jelent meg. A kritizáló megjegyzéseket egyszersmind rágalomnak minősíti, s mint ilyet, morális gyilkosságnak tekint, ¹⁵⁰ ami után nem maradhat el a büntetés sem: „Addig is tehát, míg a motskolódó írók ellen az országtól büntető törvény nem hozattatik, miért ne volna szabad őket, mint böcsületbeli gyilkosokat, elégtétel gyanánt legalább megbotozni?”¹⁵¹

Alexovics kritikájából két pontot emel ki: egyrészt, hogy értekezéseit más művekből ollózta össze, másrészt, hogy mindezt a források megnevezése nélkül tette. Védekezésében Verseghy az első észrevételre azzal az idézettel felel, mely szerint „(...) a historicus a történeteket saját ujjából nem szophattya; és ha maga gondolná ki, mesélő volna és nem történetíró.”¹⁵²

A második megfigyelésre Alexovics argumentációjának kifordításával felel: azért nem idézi forrását, mert az a felhasznált nézeteken kívül olyan tételeket is tartalmaz, amelyek alkalmasak – Verseghy szavaival élve – a „gyengék”¹⁵³ elbizonytalanítására. Ugyancsak volt rendtársa eszközeit használva emel kifogást a bíráló hiányos műveltsége és képzettsége ellen: nem ismeri a művében emlegetett szerzőket, mivel nincs megfelelő nyelvtudása, sőt a bírált írást sem olvasta tisztességesen.¹⁵⁴

Az Értekezések írójának ebben a válaszában tehát nyoma sincs annak a szándéknak, hogy a leírtakat visszavonja. Mi több, a felelet, inkább megerősíti azokat. Ezenfelül utal rá, hogy Millot világtörténete harmadik részének fordítását is közreadja a közeljövőben.¹⁵⁵ Szóba hozza továbbá, hogy felvette a kapcsolatot egy protestáns szerzővel is, aki Christianinak Millothoz csatolt, a protestánsok történetéről szóló írását ültetné át magyar nyelvre.¹⁵⁶ A nyilvánosságnak szánt levél végül nem jelenhetett meg: a cenzúra nem engedélyezte a kinyomtatást.¹⁵⁷

Verseghy magabiztosságát jelzi, hogy ugyanebben az évben újból beadta pályázatát a cenzori állásra. 1788-as, első kérését azzal utasították el, hogy az akkor alkalmazott két megbízott, Hübner Mihály censor primarius és Riethaller Mátyás censor secundarius¹⁵⁸ képes ellátni a felmerülő feladatokat.¹⁵⁹ A helyzet azonban

¹⁴⁹ MERÉNYI, 1892. 112.

¹⁵⁰ MERÉNYI, 1892. 112.

¹⁵¹ MERÉNYI, 1892. 112.

¹⁵² MERÉNYI, 1892. 113.

¹⁵³ MERÉNYI, 1892. 113.

¹⁵⁴ MERÉNYI, 1892. 113.

¹⁵⁵ MERÉNYI, 1892. 113.

¹⁵⁶ MERÉNYI, 1892. 113.

¹⁵⁷ „A mindvégig komoly és higgadt hangú levelet azonban Birkenstock censor fölsőbb helyről érkezett értesítésre nem engedte kinyomtatni.” CSÁSZÁR, 1903. 92. Az engedély megtagadásának körülményeire a szakirodalom e homályos utalásán kívül eddig nem találtam más forrást.

¹⁵⁸ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 45.

¹⁵⁹ CSÁSZÁR, 1903. 93.

1792. augusztus 15-én megváltozott: e napon Hübner meghalt. Ha a rideg tényekhez ragaszkodnánk, azt is mondhatnánk, hogy megüresedett egy hely a hivatalban. Verseghy már másnap beadta folyamodványát.¹⁶⁰ Ha elfogadják, Riethaller mellé került volna. A szakirodalom itt túlhangsúlyozza a volt jezsuita censor secundarius ellenszenvét, és úgy tesz, mintha egyértelműen a személyes indítékok magyaráznák az eseményeket, mondván: Riethaller féltette pozícióját, ő akart censor primariusszá lenni, ezért személyes befolyását kihasználva kijárta a primásnál a kérvény visszautasítását.¹⁶¹ A helyzet azonban ennél jóval összetettebb. Amennyiben igaz lenne, hogy Riethaller tartott a felbukkanó új riválisoktól, akkor mindent megtett volna azért, hogy megakadályozza, hogy bárkit is mellé helyezzenek. Magának mond ellent itt Császár Elemér, hiszen előbb azt írja, hogy „a primás kedves embere és pártfogoltja volt”, majd azt, hogy féltékenyen és aggódva őrizte helyét.¹⁶² A primás jelöltje a posztra azonban eleve Beresevich József volt. Mellette pályázott még Horányi Elek történettudós, Bencsik József jogi doktor és orvos, Büky József Bács megyei táblai ülnök, Liebold Károly pozsonyi tanár és Berg Jakab tábori lelkész is.¹⁶³ Látható, hogy valóban megfelelően képzett személyekről van szó. A cenzoré felelősségteljes birodalmi állás volt.¹⁶⁴ Verseghy magatartása pedig mind korábbi prédikáció, mind pedig Értekezései miatt kifogásolhatónak számított. Próbálkozását feltehetően megélhetési gondjai megoldódásának reménye mozgathatta, valamint az, hogy – amint az említett levele nyilvánosságra hozásának szándékából kitűnik – aligha látta át, mekkora vihart kavartak valójában a fordítása mellékletében közzétett nézetei bizonyos egyházi és udvarhoz hű világi személyek körében. Emellett számolni kell az uralkodóváltás tényével is. Ekkor már rég nem a felvilágosodás párti József, nem is Lipót, hanem az utókor által a cenzúra tekintetében szigorúnak ítélt Ferenc volt az uralkodó. Végül Beresevichet nevezték ki censor secundariusnak, s Riethaller kapta meg Hübner posztját.¹⁶⁵

Vizsgálat Verseghy ellen

Riethaller már említett cenzori véleményét a Helytartótanácsához küldte. A várt hatás, Verseghy felelősségre vonása azonban ezúttal (még) elmaradt. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a tanács tagjai között ekkortájt számos olyan személyt találunk, akik szimpatizáltak a Verseghy által is képviselt gondolatokkal. Gyanítható, hogy közülük többen tagjai voltak az értelmiség színe javát tömörítő olvasóköroeknek, esetleg szabadkőműves páholyoknak.¹⁶⁶ A testület azzal indokolta döntését, hogy az iratot a cenzúra – igaz ugyan, hogy a bécsi – engedélyezte.¹⁶⁷ Az ügy horderejét egyházi körökben az is jól mutatja, hogy újabb vádirat készült, egyfajta fellebbezés gyanánt.

¹⁶⁰ CSÁSZÁR, 1903. 92.

¹⁶¹ CSÁSZÁR, 1903. 93.

¹⁶² CSÁSZÁR, 1903.

¹⁶³ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1977. 91–92.

¹⁶⁴ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 7.

¹⁶⁵ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985. 7.; 45.

¹⁶⁶ Erről lásd: BORECZKY, 1977. 100–110.; BARTA, 1981. 101–103.; BENDA, 1957. IX.; H. BALÁZS, 1967. 192–197.; FÁBRI, 1987. 69–79.; FÜLÖP, 1978. 30–31.

¹⁶⁷ CSÁSZÁR, 1903. 95.; WALDAPFEL, 1935. 114.

Ettől fogva a hercegprímás, gróf Batthyány József irányította az eseményeket. Verseghy volt dogmatika tanárát (!), Krammer Ferencet kérte fel, hogy Riethal-lerrel együtt állítsák össze a vádiratot. Két fő vádpont köré szervezték érveiket: tiltott műből vette állításait; illetve az engedélyezett kézírathoz képest változtatta a mű felépítésén. A bécsi cenzor által jóváhagyott változatban az értekezések külön-külön, az egyes fejezetek végén voltak elhelyezve. A cenzorok szerint így, egymás mellett, Értekezésekként nagyobb hatást voltak képesek kifejteni. A szerző a vádakra igyekezett írásban megfelelni. Védekezése szerint nem tudta, hogy nem lehet változtatni a kézirat rendjén, másrészt elutasította, hogy művének forrása tiltott írás lenne. A Helytartótanács részéről Klobusiczky József vizsgálta át az Értekezéseket, aki Verseghy felmentését javasolta. Ezután került az eset a Kancelláriához, ahonnan visszaküldték a primáshoz, hogy tegyen róla jelentést.¹⁶⁸ Az elkészült dokumentum kéri a királyt, hogy foglaltassa le a kiadvány még könyvkereskedőnél lévő példányait, és büntesse meg a szerzőt.¹⁶⁹ Ennek megfelelően döntés született a könyv eltiltásáról; a szerzőt háromhavi, papi áristomban eltöltendő fogságra, valamint penziójának csökkentésére ítélték.¹⁷⁰ A mű lefoglalásának nagy visszhangja volt. Batsányi e tettben egyenesen a „sőtétség apostolainak” munkáját látta.¹⁷¹ Martinovics Ignác is szólt erről vallomásaiban.¹⁷² Még olyan hír is felröppent, hogy Verseghyt meg akarják ölni.¹⁷³

A primás később enyhített az ítéleten: Verseghynek a kiszabott három hónapot Nagyszombatban, fiatal papok között kellett eltöltenie Kluch József kanonok felügyelete alatt, akinek feladata szerint rá kellett bírnia tételei visszavonására.¹⁷⁴ A kanonok eleget is tett megbízásának, így született meg a dolgozat mellékleteként közölt retractatio.

Az előzmények ismeretében nehezen hihető, hogy a kanonok érvei értek el Verseghynél olyan átütő változást, hogy őszinte megbánást tanúsítson. Ennél valószínűbb, hogy nézetei visszavonásának hátterében saját helyzetének alapos átgondolása állt. Felmérhette, hogyha nem akarja élete hátralévő részét mellőzötten, elszigetelten, képességeihez nem méltó feladatot végezve tölteni, meg kell tennie ezt a lépést. Erre került sor 1793. november 10-én született, alább ismertetendő írásában.¹⁷⁵

A retractatio

Verseghy a tételeit visszavonó írást korábbi védekezésének egyik alapmotívumával indítja. Kijelenti: hogy munkáját jóváhagyta a cenzúra. Mégis beismeri, hogy hibázott. Legfőbb vétke saját bevallása szerint az volt, hogy hagyta magát megtéveszteni bizonyos újmódi tudósoktól, félrevezető elméletektől, nem volt eléggé résen, s így nem kerülheti el a méltó büntetést. Belátja: értekezései nem alkalmasak arra, hogy nyilvánosságra hozzák. Pontról pontra, értekezésről értekezésre haladva ismeri el tévedéseit. Gyakorlatilag a bírálók által korábban kifo-

¹⁶⁸ CSÁSZÁR, 1903. 97.

¹⁶⁹ CSÁSZÁR, 1903. 99.

¹⁷⁰ CSÁSZÁR, 1903. 100.

¹⁷¹ CSÁSZÁR, 1903. 99.

¹⁷² BÉNYEI, 1984. 55.

¹⁷³ CSÁSZÁR, 1903. 99.

¹⁷⁴ CSÁSZÁR, 1903. 103.

¹⁷⁵ MOL, Helytartótanácsi iratok, C-60, 85. csomó, pos. 30.

gásolt részeket vonja vissza, minden vitatott pontot a „tévedtem” szóval bevezetve. Jobbára csak felsorolja a tévedéseket, egyfajta hibalajstromot ad. Nem felesél sok tintát a cáfolatra, ami ugyancsak erősíti sejtésünket az írás keletkezésének valódi indítékáról.

A szakirodalom szerint Verseghy a retractatiót kinyomtatásra szánta.¹⁷⁶ Amennyiben ez valóban így volt, akkor átértékelődik az iratban foglaltak lista jellege. Ebben az esetben ugyanis vélhetően nem egy felszínes, sietve megírt cáfolattal van dolgunk, hanem – rövidített formában ugyan – a tételek újbóli ki mondásával. Ilyen módon nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a szerző nézeteire épp így, bocsánatkérés és visszavonás álcája mögé rejtve tervezte felhívni a figyelmet, ismét csak bírálói eszközeit kifordítva.¹⁷⁷ Ismerjük Verseghy vitázási stílusát is, s felidézve az Alexovics és Szaicz reakciójára adott válaszána vehemenciáját, nehezen hihető a pálfordulás. Védekezésében mégis ezt olvashatjuk: „Hogy pedig ebben tévedtem, részint szégyellem, részint nagyon bánom; így őszinte szívvel ezt megvallani nem szégyellem, ámde ez sem nekem, sem másoknak nem elegendő. Miután ugyanis egyrésről tudatában vagyok, hogy a közreadott könyvben szereplő hibáim szélteben-hosszában sokak kezén megfordultak már, és pedig a felrázandó lelkiismeretek igen súlyos veszedelme és megbotránkozása közepette fordultak meg, másrésről pedig látom, hogy ama rettenettől, mellyel jaj! az örök igazság a világban szigorúan fenyeget, a szerzők a botrány miatt igen félnek, hacsak – amennyire tőlem telik – a botrány távoztatásával nem orvoslom kezem és művem, sosem gondolhatom magamat biztonságban az Isteni Harag és bosszú elől.”¹⁷⁸

Emellett ismeretes Verseghynek egy, ugyancsak 1793 végéről származó, verses levele Koppi Károlyhoz, amelyben így vall a visszavonásról:

„Mit tehetnék egyebet? Megaláztam kurta időre
orromat; én ha talán agyagot terjesztenek előmbé,
azzal mentegetem magamat, hogy pápaszemekkel
látni tanúlatlan lévén, a tárgyat eléggé
megkülönböztetni magam nem tudhatom; és ha dagályos
szószaporítás közt poraranynek lenni kiáltják,
meghajtom fejemet, s szépségét egyre csudálom. (...)
Mért ne lehetne tehát nekem is mellembé bezárni
titkos ítéletimet; s az övéket minden időtlen
ostromlás nélkül csak azonban megsüvegelni,
míg nyelvem rólok szabadabb szólásra fakadhat? (...)”¹⁷⁹

Hogy mindebből mit észlelhetett a bíráló fél, azt jól mutatja a dolgozathoz mellékelt, szintűgy 1793 végére keltezett két levél.¹⁸⁰ Az első Verseghy írta a kano noknak.¹⁸¹ Két nappal később keletkezett, mint a retractatio. Benne a szerző, mintegy kibővítve a visszavonó irat tévedésekért bocsánatot kérő részét, újra ki

¹⁷⁶ CSÁSZÁR, 1903, 109.

¹⁷⁷ Szaicz és Alexovics ugyanis Verseghyt – mint már említettük – indoklásuk szerint azért nem nevezték nevén, s hibásnak vélt tételeiről azért nem adtak részletes jegyzéket, nehogy olyan olvasók előtt is ismertté váljon, akik eddig nem találkoztak írásával.

¹⁷⁸ Lásd Függelék I.

¹⁷⁹ Verseghy Ferenc: Koppi Károlynak. In: VERSEGHY, 1989, 23–24.

¹⁸⁰ Lásd Függelék II. és Függelék III.

¹⁸¹ Lásd: Függelék II.

emeli gyarlóságát. Szánandó állapotát nyomatékosítandó, utal betegségére és idős édesanyjára. A szakirodalom erről a levélről eddig nem tett említést.

A másik szöveget Batthyány József írta.¹⁸² Ebben arról értesíti a királyt, hogy a megbízatást sikerrel teljesítette. Közli, hogy a kiszabott büntetést enyhítette, s hogy minden jel arra mutat, hogy az Értekezések renitens szerzője nem fog többet alkalmatlankodni.

Röviden érdemes szólni ügy utóéletéről is. Verseghyt a retractatio megszülése után nem sokkal a jakobinus perben a vádlottak padján találjuk.¹⁸³ Először halálra ítélték, majd a fellebbezők között abba a csoportba sorolták, amelynek fogságra módosították büntetését. 1803-ban szabadult.¹⁸⁴

Pontosan húsz évvel a Millot-fordítás megjelenése után jelent meg Verseghy második történeti műve, *Az Emberi Nemzetnek történeti*.¹⁸⁵ Érdekes együtt olvasni *Értekezéseit* e későbbi munkájával. A köteteket áttekintve kitűnik, hogy két évtized elteltével, túl a nagyszombati és a jakobinus pert követő fogságon, hogyan módosult a szerző magatartása. Akárcsak korábban, most is az emberi elme „pallérozásának garádicsai”¹⁸⁶ szerint halad. Témánk szempontjából elsősorban az első két rész vizsgálándó alaposabban, hiszen itt esik szó azokról a régi nemzetekről, amelyekkel az *Értekezések* is foglalkozik. Mintha csak régi bírálóinak kifogásaira lenne tekintettel, kínosan ügyel az időrendiségre.¹⁸⁷ Lábjegyzeteiben korábban kifogásolt művéhez képest gondosabban hivatkozik a felhasznált forrásokra, és Millot-t is említi egyetlen alkalommal.¹⁸⁸ A lábjegyzetben az első kötetet Christiani fordításában jelöli meg, nyilván tartva az eltiltott mű újbóli említésének következményeitől. Ez a gesztus jelezheti a tartózkodást is korábban vallott nézeteitől. Továbbra is vallja, hogy az istenhit kialakulásához szükséges elérni a gondolkodás fejlettségének egy bizonyos szintjét, ám kínosan ügyel arra, hogy elkerülje az olyan lehetséges mozzatok nyílt taglalását, mint például a félelem és a hála.¹⁸⁹ Hivatkozik Mózesre is, immár nem vonva kétségbe állításainak történeti hitelét.¹⁹⁰ A kínai nemzetről és vallásukról ezúttal minden pozitív elfogultságtól mentesen emlékezik meg.¹⁹¹

¹⁸² Lásd: Függelék III.

¹⁸³ Erről lásd többek között: FRANKÓI, 1878. 1–45.; 213–244.; WALDAPFEL, 1935. 115–161.; BENDA, 1994. 7–12.

¹⁸⁴ BARTA, 1981. 216.

¹⁸⁵ VERSEGHY 1810a.; VERSEGHY 1810b.; VERSEGHY 1810c.

¹⁸⁶ VERSEGHY, 1989. 265.

¹⁸⁷ Például: „VII. Szakasz. A' történeteknek sommás előadása a' synchronismusnak, avagy egygyűdőségnek rendgye szerint egész Czirusig.” VERSEGHY, 1810b. 71–125.

¹⁸⁸ VERSEGHY, 1810b. 184.

¹⁸⁹ „Ha még a' legvadabb és legnyersebb elmékben is nagy és hatalmas érzeményeket gerjeszt ama' gondolat, hogy van egy olyan Való, ki az embereknel felségesebb és hatalmasabb lévén, a' gonosztévőköt megretenti, megbünteti; a' felderültt és jótévő lelkekben minden bizonynyal még nemesebb indulatokat, és felségesebb idéákat szült, még ama' fő igazságnak átlátására is elvezetvén ökö, hogy az Istenségnek ösmeretét és tisztelétét leghathatósabbnak nézzék amaz eszközök között, mellyekkel a' vad embereknek zabolázásában és szelídítésében, 's a' rendnek fenntartásában hasznosan éltenek. Mennél jobban nevededett az emberi nemzetnek e' jótévőiben az okosság, annál világosabban ösmerték legfelségesebb kötelességeknek azt, hogy az embereket az Istenségtől való függéseknek fontolgatása által az igaz erkölcsnek szeretetére, a' derekasságra, és a' valóságos boldogságra vezérellyék. E' szándékból ök bizonyos szokásokat és ceremóniákat szerzetek, mellyekből nállok az isteni szolgálat állyon; 's mivel legtöbbben közülök képesek nem voltak a' legfőbb Valóról oly tisztán gondolkodni, ammint ennek felségéhez illik; cselédgyeiknél és az alattok valóknál sokáig fenntartották az Istenségről ama' helytelen, és balgatat vélekedéseket, mellyek reájuk vad és tudatlan őseikről maradtak. Mennél szűkebbek tudni illik az embernek tehetségei, annál alkalmatlanabb, hogy az Istenségről magában illendő képet vagy gondolatot formállyon.” VERSEGHY, 1810b. 30–31.

¹⁹⁰ VERSEGHY, 1810b. 130.

¹⁹¹ „A' morálisban, akár úgy tekintsük azt, mint relígyiót, akár úgy, mint tudományt, a' Chinaiak

Nehéz – ha nem mindjárt lehetetlen – eldönteni, vajon valóban megváltozott-e álláspontja az eltelt idő és az átélt események hatására, vagy inkább ugyanilyen okokból helyzetét, érvényesülési, megélhetési lehetőségeit felmérve módosult hozzáállása. Mindazonáltal tény, hogy pályája fogság utáni szakaszát a hivataltól egyházi állásponthoz való közeledése jellemezte. Az Emberi Nemzetnek történeti című munkájának publikálása tehát értelmezhető olyan dokumentumként is, mint amely tudatos és nyílt elhatárolódását fejezi ki korábbi felfogásától. Márpedig ez a kontextus lehetővé teszi azt is, hogy az eddigi sejtésünket módosítsuk és másként interpretáljuk a visszavonás aktusát. Innen nézve ugyanis a retractatio szövege a megkezdett út, az egyházhoz való közeledés első, még lefeljebb csupán félig őszinte állomásaként is értelmet nyerhet.

Felhasznált irodalom

MOL – Magyar Országos Levéltár

ALEXOVICS

- 1789 ALEXOVICS Bazilius: Ünnepnapi Prédikációk melyeket a pesti fő plébánia templomában élő nyelvel mondott P. Alexovics Bazilius első Remete Szent Pál Szerzete-béli pap. Pesten, Patzkó Ferenc, 1789.
- 1792a ALEXOVICS Bazilius: A' könyvek' szabados olvasásáról két fő tzikely. Pest, k. n., 1792.
- 1792b ALEXOVICS Bazilius: Méltóságok, Urak, 's Kis-Aszszonyok, nemes Ifjak, tanuló Nevendékek. In: Uő: A' könyvek' szabados olvasásáról két fő tzikely. Pest, k. n., 1792. [oldalszám nélkül]

BAKONYVÁRI

- 1998 BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai katolikus gimnázium története a pálosok és a bencések idejében. 1638–1898. Reprint kiadás. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 1998.

BALOGH – SZILÁGYI

- 2005 BALOGH Piroska – SZILÁGYI Márton: „...quibus Linguae Hungaricae propagatio cordi est.” Az Ephemerides Budenses a magyar nyelvhasználat kérdéseiről. In: Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerk.: BIRÓ Ferenc. Budapest, Argumentum, 2005. 23–70.

BARTA

- 1981 BARTA János: Hét koporsó: A magyar jakobinusok mozgalma. Budapest, Móra, 1981.

BEKE

- 1994 BEKE Margit: Mak Domokos élete és életműve. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Válogatás a Budapesten, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából. Szerk.: SARBÁK Gábor. Csorna, Stylus, 1994. 46–53.

BENDA

- 1957 A magyar jakobinusok iratai. I–III. Szerk.: BENDA Kálmán. Budapest, Akadémiai, 1952–1957.
- 1994 BENDA Kálmán: A magyar jakobinusok és a hazai polgárosodás kezdetei. In: Emlékkönyv a Szolnokon 1993. november 12–13-án rendezett Versegghy tudományos ülés anyagából. Szerk.: SZURMAY Ernő. Szolnok, Versegghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1994. (In memoriam Versegghy Ferenc, 4.) 7–12.

mindeddig nem nagy előmenetelt tettek, bármit mondgyanak azok, kik a' chinai erkölcsököt magasztalják.” VERSEGHY, 1810b. 206.

BÉNYEI

1984 BÉNYEI József: Magyar írók pereit. Budapest, Kozmosz, 1984.

BÍRÓ

1994 BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Budapest, Balassi, 1994.

BOBULA

1933 BOBULA Ida: A nő a XVIII. század magyar társadalmában. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1933.

BORECZKY

1977 BORECZKY Beatrix: A magyar jakobinusok. Budapest, Gondolat, 1977.

BRUNNER

1930 BRUNNER Emőd: A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem. Pannónia, k. n., 1930.

CAVALLO – CHARTIER

2000 Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk.: CAVALLO, Guglielmo – CHARTIER, Roger. Ford.: Sajó Tamás. Budapest, Balassi, 2000.

CSÁSZÁR

1901 CSÁSZÁR Elemér: A pálos rend feloszlatása. In: Századok, 35. (1901) 310–331.; 412–429.

1903 CSÁSZÁR Elemér: Versegly Ferenc élete és művei. Budapest, k. n., 1903.

ECKHARDT

2001 ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, Lucidus, 2001.

FÁBRI

1987 FÁBRI Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten. 1779–1848. Budapest, Magvető, 1987.

FEHÉR

1995 FEHÉR Katalin: Az első hazai újságok és folyóiratok a nevelésről. In: Magyar Pedagógia, 95. (1995) 3–4. sz. 279–292.

1998 FEHÉR Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi korabeli egyházi beszédekben. In: Magyar Pedagógia, 98. (1998) 2. sz. 85–97.

1999 FEHÉR Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon. Budapest, Eötvös, 1999.

FERENCZI

1980 FERENCZI László: A magyar felvilágosodás történelemszemléletéről. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 84. (1980) 2. sz. 164–170.

FORGÓ

2007 FORGÓ András: A pálos rendfőnök és képviselői a XVIII. századi magyar országgyűléseken. In: Decus Solitudinis. Pálos évszázadok. Szerk.: SARBAK Gábor. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 166–175.

FRAKNÓI

1878 FRAKNÓI Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Első közlemény. In: Századok, 12. (1878) 1. sz. 1–45.; 113–148.; 213–244.

1879 FRAKNÓI Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Negyedik közlemény. In: Századok, 13. (1879) 1. sz. 31–78.

FRIED

- 1984 FRIED István: Megjegyzések Verseghy Ferenc kiadatlan írásai I. kötethez. In: Irodalomtörténet, 66. (1984) 3. sz. 756–765.

FÜLÖP

- 1978 FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, Akadémiai, 1978.

H. BALÁZS

- 1967 H. BALÁZS Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus. Budapest, Akadémiai, 1967.
1987 H. BALÁZS Éva: A jozefinus felvilágosodás és a vallások. In: Világosság, 28. (1987) 8–9. sz. 541–547.

HEUSSI

- 2000 HEUSSI, Karl: Az egyháztörténet kézikönyve. Budapest, Osiris – Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000.

HORVÁTH

- 1928 HORVÁTH Konstantin: Verseghy Ferenc prédikációi. In: Irodalomtörténeti Közlemények, (1928) 95–100.

IM HOF

- 1995 IM HOF, Ulrich: A felvilágosodás Európája. Ford.: Zalán Péter. Budapest, Atlantisz, 1995. (Európa születése)

KECSKEMÉTI

- 2003 KECSKEMÉTI Gábor: Az ékesszólás elmélete és gyakorlata Verseghy műveiben. In: Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Verseghy tudományos ülészek anyagából. Szolnok, Jász–Nagykún–Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár, 2003. (In memoriam Verseghy Ferenc, 6.) 37–57.
2004 KECSKEMÉTI Gábor: A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor. In: Irodalomtörténet, 85. (2004) 3. sz. 317–330.

KÓKAY

- 1979 A magyar sajtó története. I. kötet. Szerk.: KÓKAY György. Budapest, Akadémiai, 1979.

KOSÁRY

- 1996 KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1996.

KÖZI-HORVÁTH

- 1929 KÖZI-HORVÁTH József: A pesti pálosok könyvtára. In: Katholikus Szemle, 43. (1929) 600–607.
1930 KÖZI-HORVÁTH József: Alexovics Vazul a legnagyobb pálos szónok. 1742–1796. Győr, k. n., 1930.

KÜLLÖS

- 1999 KÜLLÖS Imola: Lányok és asszonyok a XVI–XVIII. századi magyar közköltészetben. In: Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban. Szerk.: KÜLLÖS Imola. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1999.

LESKÓ

- 1898 LESKÓ József: Szaicz Leó a katolikus ujságírás magyar úttörője. Második, befejező közlemény. In: Katholikus Szemle, 12. (1898) 709–779.

MACZÁK

- 2007 MACZÁK Ibolya: „Mert valaha setétség valánk.” Alexovics Vazul és Verseghy Ferenc hitszónoki tevékenysége. In: Decus Solitudinis. Pálos évszázadok. Szerk.: SARBÁK Gábor. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 408–414.

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR

- 1977 MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: Verseghy első folyamodása a cenzori állásért. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 81. (1977) 1. sz. 90–93.
1985 Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867). Szerk.: MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit. Budapest, Gondolat, 1985.

MÉRÉNYI

- 1892 MÉRÉNYI Lajos: Versegi védekezése Szeitz és Alexovits ellen. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 2. (1892) 1. sz. 112–114.

MESZLÉNYI

- 1934 MESZLÉNYI Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846). Budapest, k. n., 1934.

MIHALOVICS

- 1900 MIHALOVICS Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. I–II. kötet. Budapest, k. n., 1900.

NITSCH

- 1903 NITSCH Árpád: A pálosrend. Győr, k. n., 1903.

OROSZ

- 1962 OROSZ Lajos: Nőnevelési reformtörekvések Magyarországon. Az intézményes nőnevelés, munkaiskolák (1777–1867). In: A magyar nőnevelés úttörői. Szerk.: OROSZ Lajos. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. 9–172.

PALLOS

- [1936] PALLOS Kornél: XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás. Budapest, k. n., [1936.]

PENKE

- 1984 PENKE Olga: Millot abbé munkássága és világtörténetének magyarországi hatása. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 88. (1984) 1. sz. 90–108.
2000 PENKE Olga: Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák. Budapest, Balassi, 2000.

PÉTER

- 1997 PÉTER László: Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata. In: Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk.: HARGITTAY Emil. Budapest, Universitas, 1997. 74–91.

PUKÁNSZKY

- 2006 PUKÁNSZKY Béla: A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből. Budapest, Gondolat, 2006.

RUBINYI

- 1956 RUBINYI Mózes: Verseghy Ferenc. Budapest, k. n., 1956.

SARBÁK

- 1994 Pálos rendtörténeti tanulmányok. Válogatás a Budapesten, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából. Szerk.: SARBÁK Gábor. Csorna, Stylus, 1994.

SÁRDY

- 1994 SÁRDY Angéla: Alexovics Vazul élete. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Válogatás a Budapesten, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából. Szerk.: SARBAK Gábor. Csorna, Stylus, 1994. 34–39.

SEIDLER

- 1999 Andrea Seidler: A nő mint a 18. századi periodikumok olvasója. A folyóirat-hirdetések, az előszavak és az ajánlások forrásértékéről. In: Magyar Könyvszemle, 115. (1999) 1. sz. 91–97

[SZAICZ]

- 1791a [SZAICZ]: Magyar- és Erdély-oroszának rövid isméréte, mely e két országnak mind világi, mind egyházi állapotját szem eleibe állítja. Pesten, Lindauer János, 1791.
1791b [SZAICZ]: Elöl-járó beszéd. In: [Szaicz]: Magyar- és Erdély-oroszának rövid isméréte, mely e két országnak mind világi, mind egyházi állapotját szem eleibe állítja. Pest, Lindauer János, 1791. I–XVI.

SZAUDER

- 1961 SZAUDER József: A romantika útján. Tanulmányok. Budapest, Szépirodalmi, 1961.

SZURMAY – DEME

- 1996 A korán jött ember. Válogatás Verseghy Ferenc legérdekesebb műveiből. Szerk.: SZURMAY Ernő. Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1996.

TÓTH

- 1991 TÓTH István György: Férfi, feleség, gyerek a 18. századi parasztcsaládban. In: História. 12–13. (1991) 3. sz. 30–33.

TÖRÖK

- 2006 TÖRÖK József: Pálosok. Budapest, Mikes, 2006.

TUNGLI

- 1994 TUNGLI Gyula: Ányos Pál emlékek nyomában. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Válogatás a Budapesten, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából. Szerk.: SARBAK Gábor. Csorna, Stylus, 1994. 40–45.

V. WINDISCH

- 1955 V. WINDISCH Éva: Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. In: Magyar Könyvszemle, 71. (1955) 4. sz. 312–319.

VELLADICS

- 1999 VELLADICS Márta: A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció statisztikája (1782–1847). In: Századok, 133. (1999) 6. sz. 1259–1278.
2000 VELLADICS Márta: Szerzetesrendi abolíció Magyarországon. 1782–1790. In: Levéltári Közlemények, 71. (2000) 1–2. sz. 33–52.

VERSEGHY

- 1790a VERSEGHY Ferenc: Tudósítás a' magyar olvasóhoz. In: Uő: A' világnak közönséges történetei. Írta Frantzia nyelven Abbás Millot Úr, A' Lugdúnumi (Lioni) Aladémiának Tagja Első kötet A' régi nemzetek. Pest – Buda, 1790. XI–XXIV.
1790b VERSEGHY Ferenc: A' Magyar asszonyi nemzethez, úgymint a' haza-gyermekek' nevelőjéhez. In: Uő: A' világnak közönséges történetei. Írta Frantzia nyelven Abbás Millot Úr, A' Lugdúnumi (Lioni) Aladémiának Tagja Első kötet A' régi nemzetek. Pest–Buda, 1790. VI–VIII.

VERSEGHY

- 1810a VERSEGHY Ferenc: Az Emberi Nemzetnek története, melyeket a' Magyar Nemességnek hasznos mulatságára öszveszedett egy Emberszerető Hazafi. I. Kötet, mely bevezetés gyanánt szolgál, 's az embernek tulajdonságiról, és külömbféle organizátióról, 's az úgy nevezett természetnek és vadságnak állapotiról értekezik. Buda, Magy. Kir. Universitas, 1810.
- 1810b VERSEGHY Ferenc: Az Emberi Nemzetnek történeti, melyeket a' Magyar Nemességnek hasznos mulatságára öszveszedett egy Emberszerető Hazafi. II. Kötet, mely a' társaságos életnek hajnalodásáról, a' ki országoknak kezdetéről, a' régi napkeleti birodalmaknak eredetéről, és a' kínai nemzetnek történeteiről, országlásáról, relígyiójáról és kultúrájáról értekezik. Buda, Magy. Kir. Universitas, 1810.
- 1810c VERSEGHY Ferenc: Az Emberi Nemzetnek története, melyeket a' Magyar nemességnek Hasznos mulatságára öszveszedett egy Emberszerető Hazafi. III. Kötet, mely az Indiai történetekről, a' törvényeknek eredetéről és külömbféle nemeiről, a' régi napkeleti despotizmusról, 's az országlásnak többféle formáiról értekezik. Buda, Magy. Kir. Universitas, 1811.
- 1982 VERSEGHY Ferenc: Kiadatlan írásai. I. kötet. Szerk.: SZURMAY Ernő. Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1982.
- 1989 VERSEGHY Ferenc: A világunk közönséges története. Írta francia nyelven abbás Millot úr. A magyar fordítónak értekezései a legrégibb nemzetekről. In: Verseghy Ferenc, Földi János, Fazekas Mihály válogatott művei. Szerk.: VARGHA Balázs – JULOW Viktor. Budapest, Szépirodalmi, 1989. (Magyar remekírók) 265–326.

VÖRÖS

- 1980 Magyarország története 1790–1848. Szerk.: VÖRÖS Károly. Budapest, Akadémiai, 1980. (Magyarország története tíz kötetben, 5/1.)

WALDAPFEL

- 1930 WALDAPFEL József: A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez. 3. Az Ephemerides Budenses politico-literarie s a magyar nyelvnművelő és irodalmi mozgalmak. In: Magyar Könyvszemle, 37. (1930) 1–2. sz. 73–89.
- 1935 WALDAPFEL József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830. Budapest, k. n., 1935.

Függelék¹⁹²

Függelék I.: Verseghy retractatiója

Quod augusta ex er[r]oribus ipsa sua indole obnoxia menti humanae, praesertim privato quodam affectu et aemulatione concitata, aut majore sui fiducia praeventae non raro contingit, ut multa quae in humanis rebus sunt, recte non videat, et videre sibi saepe videatur ea, quae non sunt; id profecto infelici experientia contigit mihi, qui historiae Milloti partem primam hungarico Idiomati redditam sparsim intersertis notationibus ac adjectis ad Calcem numero decem dissertationibus auxi publicaeque luci nuper typis dedi.

Etsi enim opus illud nunquam aliter quam praevis institutiae adhoc publicae censurae Iudicio subjectum castigatum probatumque edere intenderim, neque aliter quam obtenta a Censura Viennensi, huiusmodi ap[p]robatione ediderim. Etsi praeterea editum postquam gravioribus questionibus exagitari atque altiore utriusque potestatis Iudicio controverti cepit, tueri conatus sim, diversisque tentatis viis, scriptis momentis sustinere per[r]exerim,

¹⁹² A szövegek közlésénél a következő alapelveket követtem: PÉTER, 1997.; KECSKEMÉTI 2004.

omnibus tamen, quae in eodem opere scripsi partim ad inconcussa Divinae revelationis testimonia, ad verae fidei principia et [Christ]tianae moralis regulas; partim ad naturae Ius et sanioris Critices leges attentius subinde exactis, sedato animo libratis ex discussis; video et lubens agnosco nullum mihi superesse, seu in Censoris Viennensis suffragio, seu in rationibus meis, et quibusvis humanae sapientiae verbis pro sustinendo opere meo, seu praesidium seu argumentum.

Quin cogor potius datum operi meo a Censore suffragium er[r]oris una mecum damnare, quam opus ab er[r]oribus quoquo modo vindicare, aut excusare.

Er[r]avi nempe non parum, neque leviter, dum librum hunc ad decipiendas animas pronum pleneque comparatum et scripsi, et edidi.

Neque mirum, quod er[r]averim, secutus prurientes auribus Magistros.

Duces caecos, scriptores inquam potissimum novellos, homines obscurae, et proscriptae fidei, nominis autoritatis: homines ad Fabulas conversos, et si non prorsus incredulos, veritatis certe aetiam inimicos et vera Sanctaque Religionis rerumque eius hostes indubitatos.

In hoc ipso autem sicut erasse me, et pudet, et nullus poenitet; ita candido pectore confiteri non pudet; neque tamen seu mihi seu aliis sufficit.

Postquam enim parte una errores meos in edito libro sparsos multorum manus longe lateque penetrasse, et non sine gravissimo succutiendarum conscientiarum periculo et scandalo penetrasse conscius mihi sum; parte vero ex altera terribile illud Vae! quod aeterna veritas mundo districtim intentat, ad scandali Authores potissimum pertinere video, nisi tollendo, quantum in me est scandalo manum operamque admoveam nunquam me a Divina ira vindictae tutum potero reputare.

Quare si editos et ad diversas manus et Loca delatos libros, er[r]oneae, et perniciosae doctrinae totidem praecones ac testes revocare amplius non licet; certo licet, et necessum est, quia propria alienaque salutis ratio poscit, doctrinam ipsam hac literarum via revocare. Quae enim pluribus, imo qua[m] plurimis er[r]oribus scateat, praecipuos tantum[m]odo publica luce prorsus indignos et lectoribus, non aliter quam navigantibus syrtes et scopulos, quam maxime vitandos detestandosque, coram Deo et mundo pronuncio, ac ordine recenseo.

Erravi in ipso ut ajunt limine, dum librum meum sexui muliebri, velut hungaricarum prolium educatrici peculiariter deferendo ea, quae ad eundem sexum et quemvis alium in [Christ]tiana fide, ac probitate conturbandum apta esse deprehendo non modo legenda in adornata ad easdem Educatrices praefatione pagina VIII. et IX. impense et cum felicitatis pollicitatione com[m]endavi, verum eadem ipsa prout pagina XII. et XIII in forma cuiusdam ad Historiam mentis humanae a Milloto leviori manu pertractatas sup[p]lementi, atque id etiam nonnisi tantisper et instar tantilli, hic et nunc luminis dare proposueram, in adjectis partim notationibus partim dissertationibus subinde propinavi. Et pro tantillo lumine tantas tenebras, quantas jam nunc video, offudi.

Neque id satis; verum praeterea, in his, quae profundiora et intellectu difficiliora apparuerint, fine resolvendorum dubiorum, ad obvios quosvis et circumstantes sine discrimine viros sexum eundem relegavi.

Erravi dum pagina 105. 106. 107. 108. 109. Hebraeorum gentem perinde ad sacros ejus libros pro admodum recentibus, iisque apud reliquas gentes et scriptores ignotis levibus et mancis ex Josepho Flavio desumptis conjecturis evincere studui sacros insuper eorum libros sub Iosia Rege rarissimos per tempus captivitatis Babylonica fere integre deperditos, et nonnisi per Esdras potissimum de memoria collectos asserui: id quod er[r]oneum et a nonnullis recentioribus et incredulis scriptoribus ad deprimendam Iudaeorum gentem, sacros Veteris Testamenti Libros, et religionem malevole excogitatum, a sanioribus Criticis et hystoricis rejectum ac apud Natalem Alexandrum Hist. Eccl[esiasti]ca Vet[eris] Testam[enti] Tomus Dissert[atio] X. plene refutatum deprehendi.

Erravi dum pagina 109 contra sententiam Milloti libros Iudaeorum pro [Chris]tianae Religionis fundamento statuentis Legem Veterem Iudaeorum libris contentam, a [Chris]tiana Religione potius destructam, damnabitemque effectam esse adstruxi; cum utique scire et meminisse debuerim, quod Lex vetus docente. Apostolo Hebr. 10. V.1. et 1. Cor. 10. v. 11. futurorum quae in lege Nova consecuta sunt bonorum figura et umbra fuerit; quod religionis [Chris]tianae Fideique nostrae Author et Consumator Jesus Legem Veterem, uti de seipso fassus est, non solvere sed adimplere venerit, ac reipsa tum ea, quae per illam praecepta erant observando tum quae minus clare dicta aut intellecta, interpretando tum qua de illo praedicta dictis factisque demonstrando, verificando exhibendo legitimando, instar pictoris imagini rudibus lineamentis et umbris formata colores inducentis, non dissolvendo sed absolvendo, non delendo et destruendo, sed perficiendo et illuminando – impleverit.

Ut adeo Lex vetus per [Chris]tum et [Chris]tianam Legem in praeceptis quidem moralibus confirmata sit; in reliquis autem, cum juxta Apostolum finis Legis Christus Rom 10. v 4. Christo adveniente instar cujusvis alterius Legis, cessante sine cessare et seipsa debuerit, et revera cessaverit illis denique ex quibus erant, qui contra veritatem Evangelii et tenebant et alios docebant dicentes: nisi circum cidamini secundum morem Moysi, non potestis salvari Actorum 15 mortifera effecta sit.

Erravi dum pagina 111. 218. 274. de im[m]ortalitate animae de coelo vel inferno, de secutura post mortem remuneratione vel poena usque introductam sectam Phariseorum nullam apud Iudaeos fidem vel quaestionem exstitisse asseveravi, atque in hoc ipso ad originales eorum Libros, quasi veteris vulgata editionis scripturarum sensu non contentus contra Tridentem sess[ionem] 4 vulgata[m] editionem quovis praetextu rejeci vetantis deiretum, provocavi.

Et tamen indubitata Eccl[esi]ae Catholicae doctrina in S. Paulo Hebr. 11. fundata et in Tridentis Concilio proposita constanter tenet, et tenendum praecipit: audentem ad Deum oportere credere, quia est et inquirentibus se remunerator sit; ita ut secus sine hujusmodi fide impossibile sit placere Deo: idque omni omnino tempore ad salutem necessarium fuisse.

Hac ipsa fide demonstrat ibidem idem Apostolus, omnes inde ad origine mundi adeoque longe ante Legem Mosaicam vel inductam Phariseorum Sectam Patriarchas Prophetas aliosque Sanctos quos partim quamplurimos nominatim recenset partim innumerabiles denotat, Deo placuisse, iustitiam operatos repromissionemque adeptos fuisse.

Illam utique repromissionem propter quam teste eodem Apostolo Moyses majores divitas duxit improprium Christi thesauro Aegyptiorum: respiciebat enim in remunerationem. Hebr. 11 v. 26

Illam repromissionem ad quam aspirabat Psalmista „spes mea es tu, portio mea in terra viventium” Psal. 141 v. 8 illam denique repromissionem qua se animabat ille, qui dicebat” Scio quod redemptor meus vivit et rursum circumdabor pelle mea et videbo Deum Salvatorem meum - - reposita est haec spes mea in sinu meo” Iob. 19 etsi enim Iudaeis cum bonis, et praemiis temporalibus ter[r]a Chanaan promitteretur per hanc ipsam tamen ter[r]a illa viventium in qua quies hominis vera et felicitas perfecta sita est figurabatur; et per ter[r]am S. Augustinus teste quaedam soliditas et stabilitas haereditatis perpetuae, ubi anima per bonum affectum tanquam loco suo, sicut corpus in ter[r]a requiescit Significabat[ur] S. Augustinus Lib1. de Serm[one] Dom[ini] in monte caput 1 et 2.

Hanc proinde de futura vita secuturaque a Deo remuneratione, vel poena fidem Iudaeis abjudicare, nihil aliud est, quam populum Dei electum a caeteris omnibus gentibus adeo distinctum, cui uni juxta Apostolum credita sunt eloquia DEI. Rom. 9. cujus adoptio erat filiorum et gloria et testamentum et Legislatio et obsequium et promissa Rom. 9.

aeterna salute contra Doctrinam apostoli integre excludere, aut sine hac fide salutem consecutum, contra eandem Apostoli Doctrinam Fundatamque si hac Ecclesiae Catholicae doctrinam affirmare.

Erravi dum pagina 117 sententiam Milloti corrigendo, certorum ad speciem imprecationes referentium psalmorum, et nonnullorum ex psalmis versuum devotum apud [Chris]tianos usum improbare, et impugnare cavillando praesumpsi.

Et tamen scire ac advertere oportuisset, quod juxta illud [Chris]ti necesse est impleri omnia quae scripta sunt in Lege Moysi et Prophetis et Psalmis de me, Luca 24. v 44. omnes pene psalmi [Chris]ti personam sustineant, Filium ad Patrem id est Christum ad Deum Verba facientem. Tertull[iani] Libr[i] advertus Praxeam. Docente autem S. Augustinus verba illa imprecationes sonantia non sint verba optantis, sed prophetantis non ut fiat, sed quia fiet.

Ceterum etiam hujusmodi Psalmorum, quibus improborum poena spiritu prophetico praenunciatur, et lectionem et meditationem [Chris]tiano homini Salutarem esse, nisi impie contraverti non potest. Namque de illa Civitate unde peregrinamur, hae literae nobis venerunt. Ipsae sunt scripturae quae nos hortantur, ut bene vivamus. S. Aug. in. Psalmis 90.

Erravi dum pagina 152 Principum Ius et potestatem vitae ac necis ad solum et unicum vindicandi homicidii voluntarii casum tenere assumpto neque huc applicabili ex Iure naturae Principio restringendo usum hujusmodi potestatis extra eunde[m] Casum pro imprudentia et violentia cum nonnullis Novellis nimiae quidem libertatis fautoribus, sub limiorum autem potestatum criticis et osoribus pronunciavi : contra continuum omnium gentium et seculorum a quo videlicet Civitates coaluerunt sensum et usum contra apost[oles] Rom. 13. de potestate malum vindicandi, citra ullam hujusmodi restrictionem editum, semper hactenus intellectum neque ab Ecclesia vel Patribus et Doctoribus controversum textum: contra jus est potestatem homini etiam in statu naturae privato, non quidem in vitam suam, sed pro suae vitae et bonorum naturalium cujusmodi sunt membra libertas et pudicitia, defensione contra aggressores propriam, et cum Civitas naturalium homini, et propriarum virium et Jurium consociationem unionemque complectatur, Civitati et ejus imperanti ad com[m]unem et praecipuum quem respicit finem conversationem videlicet sui quietem et securitatem, si non fortiori, pari profecto ratione competentem.

Erravi dum pagina 160 modernorum quorundam sapientum, id quod Deus nullatenus sit Causa mali moralis seu peccati demonstrare conantium, pro admodum inani fatigio declaravi.

De malo praeterea morali, ejusque limitibus definiendis necessitatem proponendo, per propositas quaestiones an non istud forte impossibile sit? an non malum pure ab imaginatione, vel a consuetudine et praejudiciis et educatione a societatum pactis, statutis, consuetudinibus etc.? toto hujusmodi quaestionum positarum contextu Lectori de eo, quasi nec malum quodpiam intrinsecum ullum esse, neque si esset illius limites ullatenus definitos sentirem, cogitandi ansam occasionemque prae bui.

Cum tamen a DEO quidem, qui Sanctus Sanctorum et non Causa mali, sed intentator malorum est, Causam mali culpamque, contra impiorum sensum remove re sanctimoniaeque ejus tueri religiosissimum sit Christianoque homini imo omni creatura rationali dignissimum; alias inane fatigium sumpsisset Psalmista dum dixit iniquis: nolite loqui adversus Deum iniquitatem Psalmus 74. et : Rectus Dominus Deus Noster et non est iniquitas in eo. Psalmus 91. Inutile fatigium suscepisset S. Jacobus Apostolus dum Deum Tentatorem non esse demonstrabat: nemo inquit cum tentantur dicat, quia a Deo tentantur Jacob. 1.

Quamvis autem de nonnullis iisque paucissimis actionibus humanis, nec inter omnes gentes, nec inter omnes homines etiam [Chris]tianos semper convenerit, an in se semper et natura sua malae sint? Cujusmodi sunt quae a primis et generalibus Legis naturae principiis remotiores sunt, et nonnisi longiore ratiocinio deducantur et cognoscuntur: uti exemplum esse potest de mendacio, de quo, etsi in se intrinsece malum sit an tamen ad amovendam perniciem ab homine licitum quaestionem hanc S. Augustinus tenebrosam et inter doctos quoque alternantem fuisse suo tempore dicit.

Neque mirum istud, cum enim ea quae in se mala sunt lumine rationis naturalis nobis innotescant, sicut lumen rationis non in omnibus hominibus unum et per omnia simile verum dissimile atque in nonnullis per inordinatas passiones quandoque nimis obscuratum est; ita de malis non unum est, nec esse potest omnium, sed dissimile, et prout illa cum primis principiis propius, vel Remotius con[n]ectunt[ur] diversum Iudicium: eo nempe modo quod unum idemque objectum oculis corporeis in una eademque distantia remotiori positum pro diversa in diversis oculorum acie indole et affectione, ab aliis quidem clarus, ab aliis obscurius, ab aliis prorsus non videtur, ut adeo mirum non sit praesertim ante dilucidatam Legem Naturalem, ante difusam Evangelii lucem apud millia hominum quidpiam pro malo reputatum fuerit, quod a totidem aliis reputatum non fuit.

Ceterum mala moralia intrinsece talia quae nempe ut Tertullianus ait natura ipsa timore vel pudore perfudit, et esse ex Lege naturae ab auctore mundi lata ac per lumen rationis cuivis homini intime proposita et promulgata satis definiri, per Legem vero Evangelii uberius imo uberrime explanari nemo dubitare, qui ad constantem de hoc omnium gentium aevo, religione vivendique studio differentiu[m] sensum ac testimonium oculos advertit. Quem – admodum nempe Cicero LII de legibus loquitur. Est vera Lex recta ratio, naturae congrua, sempiterna, quae vocet ad officium, iubendo, vetando a fraude deterreat.

Hinc est quod Ap[osto]lus de gentibus quibus Lex positiva scripta defuit loquens quicumque inquit sine Lege pec[cl]averunt sine Lege peribunt, Ejusmodi enim Legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus Legis scriptum in Cordibus suis, testimonium illis reddente conscientia, ipsorum, et inter se invicem Cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. Rom. 2.

Hujusmodi denique Lex naturale, et intrinsecum malum denotans et definiens est, quam manu Formatoris nostri in ipsis Cordibus nostris veritas scripsit: quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris S. Aug. in Psal[mos] 3.

Erravi dum pagina 175 et 176 ad relatum et Voltairo Indicarum mulierum, post mortem mariti semet ad rogam certatim offerentium morem petulantem et ore Calamoque Sacerdotis indignam glossam adjeci: nemini dantes ullam offensionem ut non vituperet[ur] ministerium nostrum 2. Corinthos 6.

Erravi dum dissertatione 1. a pagina 183 usque paginam 194. prout et pagina 263 veritates Chronologicas et historias in Sacris V[eteris] Test[amenti] Libris per Moysen conscriptas partim ex fabulosis gentium, Regnorum suorum antiquitatem ad millenos et millenos annos revocantium et extendentium Chronicis, partim ex triplici culturae gradu velut plura annorum millia exposcente, partim denique ex inventione Zodiaci et huic innixis observationibus et Calculis astronomicis, si non ap[p]erte evertere conatus sum, in quaestionem certe vocavi: notanter autem pagina 190 Calisthenis testimonium et auctoritatem cum Moysis de diluvio et ejus circumstantiis testimonio quasi ad balancem positum librandum, concilandumque reliqui.

Non secus dum pagina 204. ex recentiorum Eruditorum sensu, plagas Aegypti Pharaonis in rubris mari cum exercitu interitum quae Moyses descripsit ab antiquiorum Historicorum quoad haec silentium suspecta, Moysenque ipsum velut teste[m] velut singularem et

partialem esse, retuli. Quia insuper haec ipsa testimoniis Sacrorum Librorum adversari ibidem agnoverim, nihil-ominus sequenti pagina 205 convincentem et sufficientem horum rationem ab Historico neque dari, neque accipi posse asseveravi.

Sed et dum eadem pagina 205 Moysen inter fraudulentos Legislatores, qui se Leges a Diis accepisse com[m]enti, sunt, ex Diodoro siculo non tantum retuli, verum etiam Diodorum de eo excusandum suggessi.

Dum denique pagina 260 historiam Samsonis in V[eteris] Test[amenti] Libris descriptam, tamquam meram Herculis Fabulae imitationem, pariter sub Eruditor nomine et sensu retuli, sensus hujus ap[p]robationem vel refutationem tamquam ad me minime pertinentem ad Theologos relegando, propriamque opinionem suspendendo.

Haec autem omnia et singula procul a mente et Calamo abesse debuissent, si non dum Theologi, sed vel obvii [Chris]tiani Hominis et Historici officium attendere, eoque recte fungi voluissem.

Cum enim non nuda de his vel illis gestis quorumcumque tandem scriptorum sensa, sed res gestas harumque seriem, et historiam scribendam suscepere ac professus sim muneris profecto mei fuit fontes et quibus rei cujuspiam et facti nar[r]ationem desumpsi, examinare auctoritates conferre, ponderare, aetatem fide dignitatem characteres, ceterasque qualitates perspicere ac lustrare, certa ab incertis, vera vel verisimilia a falsis distinguere atque ita juxta adoptatam [Chris]tiani in Introductione ad Historiam pagina XXXIII expressam regulam nonnisi tunc ubi veritas vel falsitas, vel denique credibilitas facti erui non potest dubium confiteri.

Quodsi fecissem ad hanc perversam et damnabilem fidei et auctoritatis Divinae quo Sacros V[eteris] Test[amenti] Libros etiam in rebus Chronologicis et historicis pollere jam nunc video cavillationem incidere nisi malevole non potuissem.

Constat namque Christianis etiam non Theologis non historicis ad Moysem quoque pertinere, et de eo scriptum esse: non voluntate humana allata est prophetia, sed Spiritu S[ancto] inspirati locuti sunt sancti Dei homines. 2. Petri 1. Quasculumque proinde nar[r]ent iniqui fabulationes, sed non ut Lex et verbum DEI, in hoc enim [Chris]tiano homini quidquid docet[ur] veritas, quidquid praecipit[ur] bonitas, quidquid promittit[ur] felicitas est, et esse debet.

Nihil habere poterat ponderis seu Calisthenis seu aliorum Eruditorum auctoritas contra auctoritatem Dei, qui per Moysem locutus est et perdet sapientiam sapientum. Et si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei utique semper majus est 1. Ioan[nis] 5. Ipsa aeterna veritas [Chris]tus ad Mojsis et aliorum V[eteris] Test[amenti] Scripturarum Testimonium provocabat, et his tanquam fortissimis et invictis argumentis doctrinam suam firmabat, er[r]ores saducaeorum et Phariseorum refellebat: de mortuis quod resurgent, non legistis in Libro Moysi Marci 12. non tantum provocabat, verum si non majorem, certe parem suis dictis, ex Mojsis scriptis deferendi credendique necessitate[m] asserebat dicens, si crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi, de me enim ille scripsit. Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis? Ioan. 5. Item in parabola Divitis et Lazari ex persona Patris Abrahae ad divitem habent inquit Moysen et Prophetas non audiant illos - -. Si Moysen et Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit credent Luc.16.

Postquam scriptis Mojsis veritas ipsa tantum tribuit, homo mendax illis obstruere potest, derogare tamen nemo potest.

Erravi dum a pagina 207 ad paginam 215, ea quae de fraudibus supremas et omnimodo potestatis usurpationibus, et innumeris abusibus sacerdotum cumprimis et nominatim Aegyptiacorum fabulose recensent[ur] non tantum congegissis sed ad recentioris quoque

aetatis exempla provocando et extendendo, nullam prorsus gentem, exceptis solis Sinensibus ab illis liberam reperiri pagine 208 et 209 promisi hacque ratione moderni quoque temporis Sacerdotium in odium atque invidiam volens nolens traxi.

Erravi dum a pagina 219. ad paginam 232 ex diocrisis levis fidei ex auctoritatis scriptoribus, eorumque nar[r]ationibus homines ante et extra culturam gentium in intellectu et voluntate propriae infra bruta positos fingendo, Dei notitiam et religionem in homine neque a ratiocinii, neque a gratitudinis sensu, verum ex solo et unico timore ortam esse docere atque apud primas orbis gentes polythesismu[m] multo prius, quam unius Dei cultum viguisse contra Doctrinam Millot persuadere conatus sum.

Et istud quidem ad mentem illius Ethnici Lucretiani dicti: primus in orbe Deos fecit timor, ardua Coelo fulmina dum caderent, sed contra ap[p]ertam apostoli Doctrinam: Invisibilia ejus per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus et Divinitas, contra fidem historiae in Genesi de primorum hominum seclarumque ex his genera[t]ionum institutione descriptae, contra com[m]unem tam antiquorum, quam recentiorum non minus Ethnorum, quam [Chris]tianorum Philosophorum sensum, ab homine ratione utente, et sensus caeteroquin per praeorsas cupiditates non obtritos possidente, ignorantiam, Dei etiam ad brevius tempus removendam, ita ut qui tantis rerum creaturarum splendoribus non illustrat, caecus sit; qui tantis clamoribus non evigilat, surdus sit, qui ex tantis indiciis primum principium non advertit, stultus sit.

Erravi dum pagina 226 Iudaeos rudioribus gentibus adnumerando, quasi illi omnem infirmitatem pro diabolo, medicos vero pro Exorcistis seu Daemonum ejectoribus reputassent, id quod ad detrahendum [Chris]ti operibus circa energumenos a nonnullis novellis incredulis recens inventum est, tanquam certum indubitatumque affirmavi.

Erravi dum pagina 233 nullibi in plebe religionem esse aut hanc ex meris praejudiciis, ab ineunte aetate haustis, consuetudinibus item et figmentis ex nimia credulitate constare temere et dictatorie docui veritates autem Religionis a com[m]uni plebe abstrahendas et oc[c]ultandas contra Milloti sensum, simulque contra notissima salvatoris [Chris]ti ac Ap[osto]lorum tam monita, quam exempla perverse asserui.

Erravi: etiam dum a pagina 233 ad paginam 245 post deductam ex timore ortam Deorum opinionem sacerdotalis ordinis ortum, et progressum, diversas artes fraudes, interessentias, mysteria, mysteriorum ritus ritibus et caerimoniis apud [Chris]tianos in sacramentis et extra exerceri, solitis similes item festivitates, earum modos, tempora, nomina, fabulose, simul tamen ita analogice deduxi: partimque barbaris nationibus in specie, partimque aliis quoque in genere attribui; ut per ea nihil aliud quam pia, ac etiam Divina [Chris]tianos instituta, mores devotiones traduci, odium erga Sacerdotium instillari videatur.

Dum praeterea et nonnullorum Eruditorum opinione cum hujusmodi fabulosis mysteriis primorum [Chris]tianorum caetus et occultos conventus comparare similimosque imo illorum reliquias nominare et ex Causis prorsus futilibus per scriptorum Ecclesiasticorum, tam antiquorum quam et recentiorum apologias dudum refutatis, statuere praesumpsi.

Erravi: dum a pagina 245 ad paginam 249 idolatria nomen a recentioribus graecis seculo Christi primum secundo illusionis causa excogitatum esse, atque antiquas gentes prorsus non exstitisse evincere studui, earumque suos Deos colendi modum et ritum cum recepto apud Catholicos, Divinarum Personarum imagines colendi ritu ac modo, indigne prorsus et offensive comparando, illarum cultum ex iisdem prorsus rationibus, ex quibus Catholicorum Cultum, a reatu Idolatriae excusari volui et excusavi. Dumque ita excusando erga homines humanus esse volui, Divinae veritate contraveniendo irreligiosus evasi.

Est enim admitti forte posset: exstitisse aliquos in gentibus occultatiores et Doctores Philosophos qui in ipsis idolis adeoque aureis argenteis, vel lapideis figuris, vel aliis creaturis Deum revera non suspexerint, Cultum proinde his exhibitum ultra id est ad Deum, quam

in opinione sua fovebant, et per figuram Idoli sibi rep[re]sentabant direxerint et retulerint, istud tamen universim de gentibus tanto minus asseri vel sustineri potest, quanto certius est, quod eadem Gentes quamplurimis veteris perinde ac N[ovi] Testa[menti] locis adeoque longe ante seculum, secundum Idololatriae, cultus nempe DEO Creatori debiti in idola et Creaturas Translati manifeste arguant[ur]. Ubi autem testimonii divini auctoritas intervenit, ibi omnis ubi cunq[ue] fundata humana ratio, vel conjectura conticescat.

Monet autem Ap[osto]lus: nolite errare neque fornicarii, neque idolis servientes regnum Dei possidebunt 1 Cor. 6 v 9 item ibidem: Fugite ab Idolorum cultu C. 10. v14. alibi praeterea de gentibus loquens mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem, imaginis corruptibilis hominis et voluerunt et quadrupedum et serpentium Rom. 1. v. 23. item com[m]uta verunt veritatem Dei in mendacium et coluerunt et servierunt creaturae potius, quam creatori. Ibidem v. 25.

Erravi dum pagina 250 et 251 impudicas Gentilium caerimonias ab impudicitiae nomine et crimine vindicare adlaboravi, non recogitans haec quoque prout alia apud gentes scelera fructum et sequelam exstitisse illius caecitatis in quam propter gravissimum Idololatria scelus lapsae sunt, Deo in poenam ita permittente. Docet enim Ap[osto]lus de Gentibus cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt -- & obscuratum est insipiens cor illorum Rom 1. Item coluerunt, servierunt creaturae potius quam creatori propterea tradidi illos Deus in passiones ignominiae. Ibidem v. 25. Item sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in Exprobrum sensum, ut facerent ea quae non conveniunt. v. 28. et denique Peccator eum in profundum venerit, contemnit Prov. 18.

Erravi: dum pagina 251 et 252 post relatas fabulosas, quas veteres Gentes ad rep[re]sentandam exprimendamque rerum generationem, generationis item principia impudicas similitudines ritus et imagines praeterquam quod fabulis Divina miscendo, Moysis de Divina generatione nar[r]ationem ita subjecerim et inotuerim quasi ab impudicis illis ritibus et imaginibus suam de Divina generatione experimenda ideam desumpsisset, desumptamque ab ejusmodi Carnali rep[re]senta[tione] repurgasset; insuper de rerum creatione disserere volens, hanc cum Divina generatione ad intra confudi sensumque narrationis per Moysem in Genesi de creatione relatum si non impie Nicante certe et haeretia expressi, cum veritas Catholica utique non dubitet ex Ioanne Apostolo docta docere et tenere: quod omnia per verbum facta sunt et sine ipso factum sit nihil quod factum est. Etsi proinde juxta illud Eccle[si]ci 18. in principio Deus quoad substantiam creavit omnia simul coelum videlicet et ter[r]am, aquas et omnia Elementa et ex his prima in serie rerum formatarum facta sit DEI. verbo Lux, quemadmodum tamen reliqua Elementa verbo Dei creata verbum nec sunt, nec dici possunt, ita et lux verbo DEI facta, hoc ipso quod ipso quod facta sit nec est verbum nec dici potest, nec a Moyse dicta est; cum verbum quod erat in principio apud Deum sit ipse Filius aeterni Patris genitus non factus Consubstantialis Patri, per quem omnia facta sunt, et sine ipsum factum est nihil.

Erravi: dum pagina 264. 265. 266. 267. initia medicinae modos medendi, per sonum tympani, suctionem aspirationem, benedictiones, et amuleta, devotiones per primorum seculorum [Chris]tianos sub nomine Phantasmarum Com[m]emoratos ac voce quadam Abraxas contra tentationes Daemonis uti solitos exercitas modernorum quoque [Chris]tianos velut notiora quam ut vel verbo com[m]emorentur, Abraxistarum adducta exempla miras praeterea Isidis sanationes et auxilia horumque in parietibus Templi expressa insignia, ex fabulis aut fabulosis scriptoribus ita recensui ut reliquiarum sacrarum apud Catholicos usum, [Chris]thianos ritus, devotiones et quasvis ope Divina vel Sanctorum, et vel maxime Beatae ac Deiparae virginis patrocinio impetratas curationes et gratias scomatice vel ipse carpere et explodere visus sim vel lectoribus carpendas explondendasque projecerim.

Er[r]avi: dum a pagina 268 usque paginam 276. post relatam et arbitrariam et fabulosam Voltairii narrationem Sinenses, eorumque religionem ab ejusmodi institutis, moribus caeterisque adjunctis quae inter omnes reliquas nationes illis solis propria asserui et enumeravi, contra sententiam Milloti depraedicavi: uti est quod apud illos nullum sacerdotem ad religionem habuerint influxum, religio in unius Dei advocacy simpliciter et virtutum exercitio constiterit, quod nullum in libris illorum miraculum vel prophetia ap[p]aruerit, nullas fraudes dementationibus illis, quod Legislatores in aliis Regnis ubi sunt; similes nullas inter Regnum et Sacerdotium contentiones, nullas insultas novitates habuerint libros suos, non uti antiquiores a creatione mundi, vel recentiores a miraculis et apparitionibus orsi sint &c. A quibus omnibus eosdem depraedicando, caeteris omnibus gentibus admodum praetuli, praefereudo autem reliquarum etiam [Chris]tinarum Gentium Religionem Religionis libros, Leges mores et alia quae in Earum regulis aliter constituta erant, vel actu deprehenduntur, non obscure et sarcastice sugillavi improbavi Lectorique Sugillanda et improbanda proposui.

Erravi dum pagina 281 et seq[uentibus] asserende et evincere contendendo nullam fuisse in mundo nationem cujus sacerdotes ab humani sanguinis effusione im[m]unes exstitissent diversa atque, inter caetera illud tanqua[m] ad animae et corporis felicitatem nationi necessarium ut ii qui unum eundemque Deum secum non adorant, v[el] in modo cultus divini et opinionibus religionariis discrepant, undique si possint, sed partim ex regno exturbent[ur] non persuasissent.

Dum praeterea diversis populis humanisque apud illos Sacrificiis velut potissimu[m] fraude et malitia sacerdotum procuratis ex variis faeculentis scriptorum nar[r]ationibus collectisque et per paginas 282. 283. 284. 286 enumeratis tandem paginas 286. 287. 288 ex eruditorum quor[un]dam, qui in Iudaeorum Theocratia aliud quidpiam quam sacerdotum Regnum fuisse, persuaderi nequeunt, sententia omnia illa Iudaeorum bella, quorum occasione ab egressu ex aegypto, usque tempora Regis Saul ad 23 9020 hominum interfecta numerantur; omnes p[rae]terea illas cedes, quae ex [Chris]tinorum Religionis Zelo diversis occasionibus, signanter occasione sectae novatianorum, occasione necis Candidiano Iuniorum et Valeria Imperatrici illatae; occasione Furoris et Turbae Donatistarum; occasione inventae vocis Consubstantialis Iconoclastarum et Manicheorum persecutionis, Expeditionis Palaestinae Schismatis Orientalis Eccl[esi]ae, Reformationis &c. ac denique ab erecta sacra Inquisitione per manus [Chris]tianas acciderunt et 9468800 constituunt, in numerum abominabilium humanorum sacrificiorum refer[r]e, ac per id cum Eruditis illis, quorum scripta et dicta nec ad rationis, nec ad sanctuarii pondus assumpta facile, ac temere adoptavi tam V[eteris] quam N[ovi] Testamenti Religionem et Sacerdotium, qui ipsum utriusque Authorem Deum, totumque [Chris]tianum nomen in crimen et odium et invidiam turpiter et impiae vocare praesumpsi, simul autem tam hac, quam omnibus illis vicibus quibus ex innominatorum Eruditorum sensu, et opinione, diversa calumniosa dubia obmovi, sentiis et motivis relatis indecisa reliqui gravissimae illatae injuriae et calumniae rem me, authoremque adjunxi.

Atque haec sunt e caeteris praecipua, quae cum in aliis damnare debuerim, ego in edito historiae Milloti partis primae opere scripsi et quidem - unde magis confundor et erubesco, - ille scripsi, qui caeteroquin in ordine sacerdotali constitutas fidem et doctrinam illam, quam una sancta, Catholica et ap[osto]lica Eccl[esi]a auctore [Chris]to accepit, quam inviolabiliter semper custodit, quam in novissima S[a]crosancta et aecumenica Trydenti Synodo omnibus [Chris]ti fidelibus sequendam tenetdamque proposuit, firmiter teneo, profiteor tenereque, ac profiteri de hac unica digna semper sentire, et loqui, usque ad extremum vitae momentum volo, et exopto.

Quare quisquis est, ad cujus manus vel notitiam infelix illud et damnable opus meum sparsum, seu jam pervenit, seu aliquando perventurum est, per quidquid charum

sanctumque possum, ero: ne ex illo seu er[r]ores meos amplectendo, seu de interiori mea fide male ex illis suspicando, meum aut post me erret jamque ita non ego solus sed plures rei er[r]antesque simus oro: ut in me quide[m] hominem, eumque novitatis, et veritatis specie deceptum, in opere autem illo meo, miseru[m] humanae infirmitatis faetum et exemplum suspiciat: simul tamen quid sit, et quo tandem desinat sibi ipsi relicta illa, quod in praefatione mea pagina XX, tam Zelose p[rae]tenderam cogitandi sentendique libertas? exemplo hoc meo discat; Et denique si veram [Chris]ti charitatem habet infirmitati meae condolendo ne et ipse tentet[ur], timeat omni potentem vero Deum ex quo omnis sufficientia nostra est, pro me goque deprecetur, ut interiore, ejus caelesti lumine illustratus et docenter, com[m]issa quidem sufficienter planquam plangenda vero non comittam. Spiritu sanioris consilii scripsi et dedi Tyrnaviae die 10. novembris 1793.

Franciscus Versegi m[anu] propria]

Magyar nyelvű fordítása:¹⁹³

A tiszteletre méltó, de a természeténél fogva ingatag emberi szellem tévedései folytán – különösképpen, ha azt valamely személyes indulat és versengésvágy tüzei, vagy önbi-zalma túlzott – nem ritkán megtörténik, hogy az emberi ügyeket érintő sok dologban az ember nem lát helyesen, és úgy tűnik neki gyakran, hogy lát olyan dolgokat, melyek nin-csenek; ez a valóban kellemetlen tapasztalat jutott részemül, mikor Millot történelem-könyvének első részét magyar nyelvre lefordítván, közbeszúrt megjegyzésekkel ellátva, és mintegy tíz értekezést hozzáfűzve a minap nyomtatásban közzé tettem. Jóllehet ugyan az említett művet soha másképp, mint az országos cenzúra ítéletének már alávét-vén, kiigazítva és jóváhagyva kívántam kiadatni, és nem másként, mint a bécsi cenzúra jóváhagyását ekképp megnyerve adtam ki. Noha a már kiadott mű miután kezdett sú-lyos vádakát élesztani, és mindkét hatóság ítéletével ütközött, megpróbáltam védelembe venni, különböző utakat megkísérelvén, a megírtakat részleteiben kezdtem védelmezni, mindent azonban, amit ama műben írtam, részint az isteni kinyilatkoztatás vitathatatlan bizonyítékaihoz, az igaz hit alapelveihez és a krisztusi erkölcs szabályaihoz, részint a ter-mészetjoghhoz és a józan kritika törvényeihez mérten meghányva-vetve, józan nyugalom-mal mérlegelve és megvizsgálva, látom és szívesen elismerem, hogy nem maradt sem a bécsi cenzor ítéletében, sem a saját töprengéseimben, sem semmiféle emberi bölcsesség-ben művem védelmezésére további mentség vagy érv. Ezért kénytelen vagyok inkább a cenzor által a munkám ítéletétől hozott tévedésért magamat okolni, semmint, hogy a munkát valahogy védelembe vegyem, vagy hibáitól mentegessem.

Mindenesetre nem keveset és nem jelentéktelen szempontból tévedtem, amikor ezt a könyvet, mely a lelkek félrevezetésére hajlik és arra teljesen alkalmas, egyrészt megírtam, másrészt közzétettem. Nem csoda, hogy tévedtem, követvén a viszketeg fülű Mestereket, a vak vezetőket, leginkább zöldfülű írókat, bizonytalan és megvehető hitelű, autoritású embere-ket, embereket, akik mendemondákra figyelnek, és ha nem is teljesen hiteltelenek, egész biz-tosan ellenségei az igazságnak, és kétségtelenül ellenfelei az igaz és Szent Vallás ügyeinek.

Hogy pedig ebben tévedtem, részint szégyellem, részint nagyon bánom; így őszinte szívvel ezt megvallani nem szégyellem, ámde ez sem nekem, sem másoknak nem elegendő.

Miután ugyanis egyrészt tudatában vagyok, hogy a közreadott könyvben szereplő hibáim szelvényben-hosszában sokak kezén megfordultak már, és pedig a felrázandó lelkiis-meretek igen súlyos veszedelme és megbotránkozása közepette fordultak meg, másrészt-ről pedig látom, hogy ama rettenettől, mellyel jaj! az örök igazság a világban szigorúan

¹⁹³ A fordításokat Balogh Piroska ellenőrizte és javította; segítségét ezúton is köszönöm.

fenyeget, a szerzők a botrány miatt igen félnek, hacsak – amennyire tőlem telik – a botrány távoztatásával nem orvoslom kezem és művem, sosem gondolhatom magamat biztonságban az Isteni Harag és bosszú elől.

Ennélfogva, habár a kiadott és különböző kezeken és helyeken már megfordult könyveket, melyek téves és veszedelmes tanokat ugyanannyiszor hirdettek és tanúskodtak mellettük, és ezek káros hatását semmissé tenni már nem lehet, de biztosan lehet és szükséges is – mivel a saját és mások üdvössége úgy követeli – magát a tant ugyanazon a módon, ahogy elterjedt –írással visszavonni. Isten és a világ előtt kijelentem, és rendre át is tekintem, hogy a tanok többsége hemzseg a tévedésektől, [bemutatom], hogy miért alkalmatlanok ezek a nyilvánosságra, s miért kerülendők ezek az olvasók által annyira, akár a hajózók esetében a zátonyok és a sziklák.

Tévedtem – ahogy mondják – már kezdet kezdetén, midőn könyvem a női nem, különösképpen a magyar sarjak nevelőinek ajánlottam; elismerem, hogy olyan dolgokat ajánlottam, amelyek alkalmasak ugyanakkor a nemnek és más nemnek a zavarbaejtésére a keresztény hit és erkölcs tekintetében; a boldogság ígéretével tettem ezt az ugyanazon nevelőnk számára ajánlott előszóban, különösen a VIII. és IX. oldalon, ugyanazokat a dolgokat ajánlottam a XII. és XIII. oldalon is és Millot-nak ama bizonyos Az emberi elme története című munkájában a szerző által könnyedebb kézzel tárgyalt dolgokat részben jegyzetekben, részben hozzászoltott értekezésekben, ha nem is szándékoztam oly nagy jelentőségű dologként feltüntetni, itt és most mégis közreadtam. És most látom igazán, hogy oly kevés fény helyett, most milyen nagy sötétséget terjesztettem szét.

Nem elegendő továbbá, hogy az igazság e mélyebb és fárasztóbb megoldás által fog megnyilvánulni, és hogy a kétségek feloldása végett minden szembejövő és körülvevő férfi elutasítja a tévedéseket.

Igyekeztem bebizonyítani, hogy a zsidók nemzete szent könyveivel olyan betoldásokat hoz létre, amelyek egészen a mostani időkig a többi nemzetségnél és írónál nem ismertek; ezek a betoldások könnyed kézzel, hiányosan és hibásan Josephus Flaviustól vannak kivéve; ráadásul azt fejtettem ki, hogy az ő szent könyveik Jósijás király alatt igen ritkák voltak és a babilóni fogság alatt szinte teljesen megsemmisültek, ezek Ezdrás által jórészt emlékezetből lettek összegyűjtve; a júdeaiak nemzetségének, az Ótestamentum szent könyveinek és a vallásnak gyalázására néhány kortárs és hitetlen szerző találta ki ezeket; mindennek az egészséges/épesű kritikusoknál és történészeknél valamint Natalis,¹⁹⁴ az alexandriai történész X. értekezésében teljes visszautasítását találtam.

Tévedtem, midőn a 109. oldalon, Millot nézetével szemben, aki azt állítja, hogy a júdeaiak könyvei a keresztény vallás alapjai, leszögeztem, hogy az Ószövetségi Törvény, melyet a júdeaiak könyvei tartalmaznak, a keresztény vallás által még inkább leromboltatott, és arra végzetes hatású volt, miközben tudnom és emlékeznem kellett volna arra, hogy az Ószövetségi Törvény az Apostol zsidókhöz írt levelének 10 versének 1. sora¹⁹⁵ és a Korinthuszi levél 10. versének 11. sora¹⁹⁶ tanítása alapján a leendő jó dolgoknak, amelyek az Újszövetségben következnek be, csak alakja és árnyéka; hogy a mi hitünk, a keresztény vallás alapítója és összefoglalója, Jézus az Ószövetségi Törvényt, ahogy az írás mondja, nem megszüntetni, hanem beteljesíteni jött, és valóban, egyrészt azon dolgok

¹⁹⁴ Natalis, Alexander. Francia nevén: Alexandre Noël (1639–1724). Teológus és egyháztörténész. A gallikanizmus hirdetőjeként és a janzenizmus védelmezőjeként szembekerült Rómával. Fő művét, a latin nyelven íródott 24 kötetes *Selecta historiae ecclesiasticae capita* címűt 1684-ben még megjelenése előtt elítélte XI. Ince pápa.

¹⁹⁵ „Mivel tehát a törvényben a jövőendő javaknak csak az árnyéka van meg, nem a dolgok valóságos formája, ugyanazokkal az áldozatokkal, melyeket évről-évre szünet nélkül bemutatnak, sohasem teheti tökéletessé azokat, akik bemutatják.” Zsid 10, 1.

¹⁹⁶ „Mindezek előképként történtek velünk, és azért írták le, hogy okuljunk belőle mi, akikhez az idők vége elközelgett.” 1 Kor 10, 11.

megőrzésével, amelyeket az parancsol; másrészt azon dolgok értelmezésével, amelyek kevésbé világosan mondtak ki vagy kevésbé világosan érthetőek; harmadrészt a róla előre megmondottak szavakkal és tettekkel való bizonyításával, megvalósításával, láthatóvá tételével és legitimálásával, mintegy festőként, aki a durva vonalakkal és árnyékokkal megformált képet színekkel tölti meg, nem szétoldva, hanem megoldva, nem eltörölve és felforgatva, hanem tökéletessé téve és megvilágítva betöltötte. Olyannyira, hogy az Őszövetési Törvény Krisztus és a Krisztusi Törvény által még az erkölcsi parancsok tekintetében is megerősítettet, egyebekben pedig – bár az Apostol szerint, Rómaikhoz írt 10. levelének 4. versében,¹⁹⁷ Krisztus a törvény vége, és miközben Krisztus érkezik, mintegy másik Törvény képében, mindenféle más törvény haladék nélkül tartozik távozni, és valóban távozott is – végezetül azoknak, akik közül voltak, akik az Evangélium igazsága ellen részint egyrészt kitarottak, másrészt másokat arra tanítottak, mondván, „ha nem metélkedtek körül Mózes szokása szerint, nem üdvözültek”, halálhozó, végzetes hatással bír.

Tévedtem a 111; 218. és 274. oldalon, midőn azt állítottam, hogy a lélek égi vagy alvilági halhatatlan továbbéléséről, a halál után következő számonkérésről és büntetésről a farizeusok szektájának fellépéséig a júdeaiakban sem hit, sem kétely nem létezett, és ezügyben hivatkoztam az ő eredeti könyveikre, mintegy a Vulgata, régi kiadásával nem meglegedvén, a 4. tridenti zsinat Vulgátát bármely ok miatt visszaautasítani tiltó határozata ellenére. És mégis a Katolikus Egyház megkérdőjelezhetetlen tanítása, mely Szent Pál zsidókhoz írt 11. levelén¹⁹⁸ alapul, és amely a tridenti zsinat által kinyilvánított, következetesen úgy tartja és így tartandónak írja elő: a bátornak kell Istenben hinnie, mivel az őt keresőket megjutalmazza, éppúgy, ahogy ilyenfajta hit nélkül lehetetlen Istennek tetszeni: ez minden, ami bármely időszakban az üdvözüléshez szükségeltetik. Ezzel a hittel bizonyítja be ugyanitt, ugyanazon Apostol, hogy a világ kezdete óta – messze a mózesi törvény előtt, vagy a farizeusok felekezetének megjelenése előtt – a pátriárkák, próféták és más szentek, akik közül az Apostol részint minél többet név szerint előszámlál, részint megszámlálhatatlanul soknak mond, Istennek tetszetek, az igazságot követték, és az ígéretet elnyerték. Azt az ígéretet tudniillik, ami miatt ugyanennek az apostolnak a tanúsága szerint Mózes nagyobb gazdagságot nyert Krisztustól az egyiptomiak kincseinél, az ígéretre volt ugyanis tekintettel, Zsidókhoz írt 11. levelén.¹⁹⁹ Azt az ígéretet tudniillik, melyre a zsoldárköltő áhítozott: „te vagy az én reményem, részem az élők földjén.”²⁰⁰ 141. zsoldár 8. vers;²⁰⁰ és végezetül azt az ígéretet, mellyel magát lelkesítette, aki ezeket mondta: „Tudom, hogy a megváltóm jött és újra eltölt és látni fogom megváltó Isteneimet.” – ez a remény itt van, a szívem mélyén. Iób. 19;²⁰¹ ha ugyanis a júdeaiaknak mulandó javaival és jutalmaival Kánaán földje ígértetett, akkor eme ígéret által egyben az élőknek az a földje, melyen a jelkép szerint az ember igazi nyugalma, és a tökéletes boldogság lakozik; és ezen a földön, Szent Ágoston tanúsága szerint olyanfajta szilárdság és az örökkévalóság olyan biztonsága lakozik, ahol a lélek, annak jó hatására mintegy helyét megtalálván, akár a föld a testben, megnyugszik. Mondotta ezt Szent Ágoston 1. könyvében az Úr hegyi beszédéről, első és második fejezetben. Azért tehát tagadni a júdeaiak hitét a másvilági jövőendő életéről, Isten bekövetkező számonkéréséről vagy bünte-

¹⁹⁷ „Pedig Krisztus a törvény vége, mindenkinek a megigazulására, aki hisz.” Róm 10, 4.

¹⁹⁸ „Azt kérdelem tehát: Vajon elvetette Isten az ő népét? Szó sincs róla! Hiszen én is izraelita vagyok. Ábrahám utóda Benjámin törzsből. Isten nem taszította el népét, amelyet eleve magáénak ismert.” Róm 11, 1–2.

¹⁹⁹ „Inkább azt választotta, hogy gyötrelmet szenvedjen Isten népével, mint hogy az ideig-óráig tartó bűn gyönyörűségét élvezze.” Zsid 11, 25.

²⁰⁰ „Uram, uram a szemem rád tekint, tebenned remélek, ne vedd el életem.” Zsolt 141, 8.

²⁰¹ „Mert tudom, hogy megváltóm él, s a végső napon felkelek a földről; és ismét körülvesz a bőröm, és saját testemben látom meg Isteneimet; én magam látom meg őt, és önnön szemem nézi őt és nem más! E reményem van eltéve keblemben!” Jób 19, 25–27.

téséről nem más, mint Isten választott népét – amelyet minden más néptől annyira megkülönböztetett, amelyre egyes egyedül bízott rá az Apostol szerint Isten kinyilatkoztatása (ld. Rómaiakhoz írt 9. levél),²⁰² akiket illet a fiúvá fogadottság, a dicsőség, a testamentum és a törvény és az engedelmség s az ígélet (Rómaiakhoz írt levél, 9.)²⁰³ – teljességgel kizárni az örök üdvösségből az apostoli tanítás ellenére, vagy elismerni, hogy eme hit nélkül nyerték el az üdvösséget, ugyanazon Apostoli tan ellenében, amely a Katolikus Egyház tanának alapja is.

Tévedtem, midőn a 117. oldalon Millot-t kijavítva, bizonyos, az átkokra emlékeztető típusú zsoltároknak és néhány zsoltárból származó istentelen versnek használatát a keresztényeknél gúnyolódva helyteleníteni és támadni merészelttem. És mégis tudni kellett volna és figyelmet kellett volna fordítani arra, hogy Krisztus szavai szerint: szükséges betölteni mindazt, ami írva van Mózes törvényében, a prófétáknál és a zsoltárokból. Lukács 24, 44;²⁰⁴ [és figyelni kellett volna arra], és hogy csaknem minden zsoltár Krisztus szerepét testesíti meg, ahogy a Fiú az Atyához, úgy szól Krisztus az Istenhez. Ld. Tertullianus Praxeas²⁰⁵ elleni könyvében. Szent Ágoston pedig azt tanítja, hogy azok az átkot szóró szavak nem egy [rosszat] kívánó személy szavai, hanem egy prófétáló személyé, [aki nem azért mondja], hogy úgy legyen, hanem mert úgy lesz. Egyébként is, hogy az ilyenfajta zsoltároknak az olvasása, amelyek a gonoszok bűnhődését prófétái leküldetel előre megjósolják, az olvasása és a róluk való gondolkodás üdvös a lehet a keresztény ember számára, csak elvetemült gonosszággal lenne vitatható. Mert hiszen abból a városból, ahonnan származunk, jönnek számunkra ezek mint üzenetek. Maguk ezek az írások azok, amelyek sarkallnak minket, hogy életünket jól éljük meg. Szent Ágoston, a 90. zsoltárról.

Tévedtem, amidőn a 152. oldalon, néhány, a túlzott szabadságért lelkesedő, a felsőbb hatalmakat pedig kritizáló és gyűlölő ifjonnal együtt kijelentettem, hogy miután a fejedelemnek joga és hatalma az élet és a halál felett kizárólag és egyes egyedül a szándékos emberölés törvényes megbosszulásának esetére van alkalmazva, és pedig nem a természetjogból idevágó alapelv korlátozásával, az ilyesfajta hatalom használata ugyanezen eseten túlmenőleg oktalanság és erőszak: minden nép és korszak folytonos és egyező értelmezése és gyakorlata ellenére, melyben látnivalóan valamennyi államközösség meg-egyezik, és az apostolok ellenében (ld. Rómaiakhoz írt levél 13.),²⁰⁶ a rossz megbosszulásának hatalma kapcsán, mely minden ilyesfajta korlátozás előtt kiadott és mindezidáig

²⁰² „Igazit mondok Krisztusban, nem hazudom, a lelkiismeretem mellett tesz tanúságot a Szentlélekben, hogy nagy a szomorúságom és szívemnek fájdalma szüntelen. Hiszen azt kívánnám, hogy magam legyenek átkozottként távol Krisztustól testvéreimért, test szerint való rokonaimért, az izraelitáért, akiké a gyermekké fogadás, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígétek.” Róm 9, 1–4.

²⁰³ Róm 9, 1–4.

²⁰⁴ „Azután így szólt hozzájuk: »Ezek azok az ígék, amelyeket elmondtam nektek, amikor még veletek voltam, hogy be kell teljesedni mindannak, ami meg van írva rólam Mózes törvényében, a prófétákban és a zsoltárokból.« ” Lk 24, 44.

²⁰⁵ Noetus követője. 190 táján működött Rómában. Antimontanista volt, azt állította, hogy Krisztusban az Atya istensége emberré lett és szenvedett. Tertullianus írt ellene: *Ad Praxeam*. HEUSSI, 2000. 71.; 66.

²⁰⁶ „Mindenki vesse alá magát a felettes hatóságoknak! Nincs ugyanis hatalom, csak az Istentől; amelyek pedig vannak, azokat Isten rendelte. Aki tehát ellene szegül a felsőbbségnek, szembeszáll Isten rendelkezésével. Az ellenszegülők pedig önmagukat vetik ítélet alá. Mert a fejedelmek a jótettet nem büntetik csak a rosszat. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a felsőbbségtől? Tedd a jót és dicsőreget nyersz tőle, mert ő Isten szolgálja a javadra. De ha rosszat tettél, félj, mert nem ok nélkül hordozza a kardot; szolgálja ugyanis Istennek, hogy bosszút álljon büntetéssel azon, aki rosszat cselekszik. Eszerint tehát szükséges, hogy alávéssétek magatokat, nemcsak a büntető harag, hanem a lelkiismeret miatt is. És az adókat is fizessétek, mert Istenért végzik a szolgálatot, amikor ezért szolgálnak. Adjátok meg tehát mindenkinek, amivel tartoztok, akinek adóval, annak az adót, akinek illetékel, annak az illetéket, akinek félelemmel, annak a félelmet, akinek tisztelettel, annak a tiszteletet!” Róm 13, 1–7.

sem az Egyház, sem az Egyházatyák, sem a Doktorok által nem vitatottként értelmezett szöveg ellenében: benne foglaltatik, hogy a jog ellenében is az ember, még a természeti, társadalomkízüli állapotban is, nemcsak saját élete ellen, hanem saját életéért és mindazon természetes javak, úgymint, tagjai, szabadsága vagy szemérme védelméért az azt megtámadók ellen rendelkezik a saját hatalmával, és mint emberi államközösség, rendelkezik mind az egyes emberek, mind a jogok egyesítésével és egybehangzásával, az államközösségnek és annak parancsolójának a közös és, következményeit tekintve egyesek közötti jó kapcsolatokra, tudniillik mint saját nyugalma és biztonságára, ha nem is erőteljesebb, de valóban ugyanolyan módon törekednie kell.

Tévedtem, midőn a 160. oldalon bizonyos modern bölcseleőknek a törekvését, akik azt próbálják igazolni, hogy Isten semmiképpen nem oka az erkölcsi rossznak, avagy a bűnnek, teljesen hiábavaló fáradozásnak minősítettem. Emellett az erkölcsi rosszról, határainak kijelöléséről, szükségszerűségének feltételezéséről a feltett kérdések révén: vajon nem lehetetlen esetleg annak léte? vajon a rossz fogalma nem képzetekből ered, vagy szokásokból és előítéletekből és nevelésből, közmegegyezésből, a köz törvényeiből és szokásaiból stb.?; az efféle módon felvetett kérdések egész szövedékével az olvasó számára gondolkodási segítséget és alkalmat próbáltam teremteni arról, hogy mintegy semmiféle rossz nem belsőleg az, és ha az is lenne, ennek szabott határait nem érzékelnénk. Mivel azonban az Istentől – aki a szentek szentje és nem oka a rossznak, hanem érinthetetlen a rossztól – a rossz okát és a vétket a szentségtörők ítélete ellenében eltávolítani, szentségét láthatóvá tenni a keresztény ember számára a legszentebb kötelesség, sőt, minden értelmes teremtmény számára a legméltóbb dolog; egyébiránt tán hiábavaló dorgálást vállalt volna fel a zsoltáríró, mikor azt mondta a méltatlankodóknak: „Ne akarjátok Isten ellen méltánytalanságot beszélni.” 74. zsoltár,²⁰⁷ és „Igazságos a mi Urunk Istenünk és nincs benne méltánytalanság.” 91. zsoltár.²⁰⁸ Fölösleges zaklatást vállalt volna tán fel Szent Jakab Apostol, amidőn bizonyította, hogy Isten nem Kísértő: azt mondja, hogy senki nem mondja, mikor megkísértik: mivel Istentől kísértetik meg. Jakab 1.²⁰⁹ Ámbár azonban néhány, már tudniillik igen kisszámú emberi cselekedet kapcsán sem az összes nép, sem minden ember, de még a keresztények között sincs mindig egyetértés, vajon önmagukban véve, mindig és természetükből fakadóan rosszak-e? Ilyenek azok a dolgok, melyek a természeti törvény első és általános alapelveitől távol esnek, és csak hosszabb számításokkal vezethetők le és ismerhetők meg: példaként felhozható erre a hazugság kapcsán, amiről, noha önmagában véve rossz [dolog], vajon megengedett-e, ha veszedelemből ment meg egy embert? – erről a kérdésről Szent Ágoston azt mondja, hogy igen homályos, és a maga idejében a tudós fők között is vita tárgya volt.

Nem csoda, mivel tudniillik azon dolgokat, amelyek magukban rosszak, a természetes értelem világossága nyilatkoztatja ki számunkra, s amiként az értelem fénye nem minden emberben egy és ugyanaz, és minden tekintetben hasonló, hanem különböző, és néhány emberben a megdőlés után szenvedélyek révén időnként nagyon is elhomályosul; így a rossz dolgok kapcsán sem egyezik, és nem lehet egyező, hanem különböző mindenki véleménye, és pedig olyan mértékben különböző, amilyen mértékben azon dolgok az alapelvektől távolabb, vagy azokhoz közelebb esnek: oly módon tudniillik, ahogy

²⁰⁷ „Isten, meddig szidalmaz még az ellenség téged, örökké gyalázza az ellenség nevedet? Miért vonod vissza kezéd és tartod öledben jobboldat?” Zsolt 74, 10–11; illetve: „Emlékezz meg arról, hogy az Urat az ellenség szidalmazza, s egy oktalan nép gyalázza nevedet. A benned bízó lelkeket ne engedd át a vadállatoknak, ne felejtsd el végképp szegényeidet! Tekints szövetségedre, mert tele van az ország minden zuga a gonoszság sátraival. Ne távozzék tőled szegénnyel a megalázott, hadd áldja nevedet a szegény és a szűkölködő!” Zsolt 74, 18–21

²⁰⁸ „Mivel bennem bízik, megszabadítom, oltalma leszek, mert ismeri a nevemet. Ha kiált hozzám, meghallgatom, a szorongatás idején vele leszek, megmentem és megdicsőítem. Betöltöm őt hosszú élettel, és megmutatom neki üdvösségemet.” Zsolt 91, 14–16

egy és ugyanazon tárgy, a testi szemektől egy és ugyanazon távolságra elhelyezve a különböző szemek különböző élessége és erőssége miatt egyesek számára tisztán látszik, egyeseknek homályosabban, másoknak pedig egyáltalán nem látszik – így aztán nem csoda, különösen a természeti törvény kifejtése előtt, az Evangélium fényének elterjedése előtt, hogy egy bizonyos dolgot emberek ezrei rossznak tartottak, míg mások ugyanennyien nem. Egyébként az olyan önmagukban véve rossz dolgokat, amelyekről tudniillik, ahogy Tertullianus mondja, hogy azokat maga a természet félelemmel vagy szégyennel itatta át, és elegendő, ha úgy határozzuk meg, hogy a világ teremtetője által megalapozott természeti törvényből és az értelem fénye által bármely ember számára nyilvánvalóak és világosak; hogy pedig az Evangélium törvénye által bőségesebben, sőt, a legbőségesebben világíttatnak meg ezek, senki nem kételkedik benne, aki figyelő szeműt a népek eme korszak, vallás, életmód és műveltség szerinti véleménykülönbségéről ennek állandó tanúságára fordítja. Ahogy tudniillik Cícero mondja, A törvényekről, LII: Az igazi Törvény a józan ész, amely összhangban áll a természettel és állandó, amely a kötelességre buzdít, s parancsolva és tiltva térít el az álnokságtól. Ezért van, amit az apostol a népekről, akiknek nem adatott írott, formális törvény, szólva azt mondja, hogy akik törvény nélkül vétkeztek, törvény nélkül vesznek el, ugyanis akiknek ilyesfajta törvényük nincs, saját maguk a törvény maguk számára, akik a szívükbe írva viselik törvénykönyvüket, melynek bizonyítékát számukra saját lelkiismeretük adja, akár amikor egymás között kölcsönös megegyezéssel vádaskodnak, akár amikor védekeznek.²¹⁰ E módon végülis a természeti törvény az önmagában vett rosszat mind kijelöli, mind pedig meghatározza, ahogyan a Teremtőnk keze által saját szívünkbe írt igazság mondja: amit magadnak nem akarsz, hogy tegyenek, te se tedd másnak. Szent Ágoston, 3. zsoltárról.

Tévedtem, midőn a 175. és 176. oldalon a Voltaire által is említett asszonyok vonatkozásában, akik férjük halála után vetélkedve ajánlják fel magukat a máglyára, egy pajkos szokást és egy pap szájához és tollához méltatlan megjegyzést vettem oda: Senkit semiben meg ne botránkoztatassunk, hogy a szolgálatunk ne szidalmaztassék. Korinthusiakhoz írt 2 levél 6. vers.²¹¹

Tévedtem, midőn az 1. értekezésben a 183. oldaltól egészen a 194. oldalig, amint a 263. oldalon is, amidőn ha nem is vettem el teljesen, de megkérdőjeleztem az Öszövettség szent könyveiben Mózes által leírt kronológiai és történeti igazságokat, részint olyan népek fecsegő krónikái alapján, akik országuk régiségét ezer és ezer évre vezetik vissza és terjesztik ki, részint a kultúra harmadik foka alapján, mintegy több ezer évet számon kérve, végül részben a Zodiacus (állatöv) felfedezése és az ezzel kapcsolatos megfigyelések és csillagászati számítások alapján: különösen pedig a 190. oldalon Callisthenes bizonyítékát és hitelességét Mózesnek az özönvívről és annak körülményeiről tett tanúságával, szemben mintegy kétserpenyős mérlegbe helyezve az olvasóra hagytam annak mérlegelését és kiegyensúlyozását.

²⁰⁹ „Senki se mondja, amikor kísértést szenved, hogy »Isten kísért«, mert Istent nem lehet rosszra kísértetni, és ő sem kísért senkit.” Jak 1, 13

²¹⁰ „Mindazok ugyanis, akik törvény nélkül vannak és vétkeznek, elvesznek törvény nélkül is; mindazokat pedig, aki a törvény alatt vétkeztek, a törvény alapján ítélik el, mert nem a törvény hallgatói igazak Isten előtt, hanem a törvény megtartói nyerne megigazulást.” Róm 2, 12

²¹¹ „Senkinek sem okozunk semmiféle botrányt, hogy ne szidalmazzák szolgálatunkat, hanem mindenben Isten szolgálaként viselkedünk: sok tűrésben, nyomorúságban, szükségben, szorongatásban, verésben, börtönben, zendülés közepette, fáradságban, virrasztásban, böjtölésben, tisztaságban, tudásban, béketűrésben, kedvességben, a Szentlélekben, nem színlelt szeretetben, az igazság igéjében, Isten erejében; jobbról és balról az igazság fegyverzetében, dicsőségben és becstelenségben, gyaláztatban és jó hírnévben; mint csábítók és mint igazmondók; mint ismeretlenek és mégis ismertek; mint halálra váltak, és íme, mégis élünk; mint megverték, de meg nem öltek; mint szomorkodók, és mégis mindig örvendők; mint szűkölködők, és mégis sokakat gazdagítottak; mint akiknek semmijük sincsen, és mégis mindenük megvan.” 2 Kor 6, 3–10

Nemkülönben midőn a 204. oldalon a jelenkori tudósok véleményéből kiindulva az egyiptomi csapásokat, és fáraónak egész seregével együtt a Vörös-tengerbe belevesztét, melyeket Mózes ír le, az ókori történetírók hallgatását ezügyben gyanúsnak, Mózeszt magát pedig mint egyedüli és elfoglalt tanút tüntettem fel. Mivel ráadásul ugyanitt igaznak vettem, hogy mindezek szemben állnak a Szent Könyvek tanúságaival, nem kevésbé a 205. oldalon, ahol azt bizonygattam, hogy ezek meggyőző és elégséges kifejtését egy történész sem tudná sem megadni, sem elfogadni.

Azonban midőn ugyanezen a 205. oldalon a szicíliai Diodórosztól származó kijelentést, hogy Mózes olyan csalárd törvényhozók közé tartozna, akik azt mondják, hogy a törvényeket Istentől sugallva kapják, nemcsak idéztem, hanem azt sugalltam, hogy Diodórosz ezügyben felmentendő.

Midőn végezetül a 260. oldalon Sámsonnak az Ószövetség könyveiben leírt történetét, mintegy Herkules szintiszta imitációját, ugyanígy „Eruditor” neve és értelmezése szerint idéztem, és ezen értelmezés elfogadását vagy cáfolatát, mintegy rám a legkevésbé sem tartozó dolgot a teológusokra hagyván, és saját véleményemet bizonytalanságban tartván. Azonban ezek együttesen és külön-külön is távol kellett volna, hogy álljanak szellememtől és pennámtól, még ha nem is teológus, hanem akár egy egyenes keresztény ember és történetíró feladatára törekedni, és azt helyesen teljesíteni akartam volna. Amikor ugyanis arra vállalkoztam, hogy erről vagy arról a történetről nem csupán bizonyos írók pusztá értelmezését, hanem magukat az eseményeket, ezek egymásra következtetését és történetét írom meg, és ebbe belefogtam, valójában köteletségemmé vált a forrásokat, amelyekből az egyes események és cselekedetek elbeszélését vettem, megvizsgálni, hitelességüket összevetni, mérlegelni, átlátni és megvizsgálni koruk és hitelt érdemlő mivoltuk tekintetében a sajátságait, és egyéb tulajdonságait; a bizonytalan dolgoktól megkülönböztetni a bizonyosakat, az igaz dolgokat vagy a valószínűket a hamisaktól, és így Krisztusnak a Világtörténethez írt bevezető XXXIII. oldalán kiemelt világos regulája szerint csak akkor kellett volna kételyt kinyilvánítani, amikor a tett igazsága vagy hamissága, illetve hihetősége kikutathatatlan.

Bármint tettem, hogy erre a kiforgatott és az isteni ihletésre és hitelre veszedelmes – mely utóbbi, amint most már látom, az Ótestamentum Szent Könyveit kronológiai és történeti dolgokban is hitellel tölti meg – szórszálhasogatásra csakis rosszakaratúlag juthattam. Közismert ugyanis a keresztények, még a nem teológusok és a történészek előtt is, hogy Mózesre is vonatkozik, és róla is írva van: a prófécia nem emberi akaratból való, hanem a Szentlélektől meghihetve szólnak Isten szent emberei. Péter 2, 1.²¹² Ennélfogva bármiféle mendemondákat mesélhetnek a méltatlankodók, de nem mint Isten szavát és törvényét, a keresztény embernek ugyanis ebben van és kell lennie, bármit is tanít, az igazság; bármit is ír elő, a jó; bármit is ígér, a boldogság. Sem Callistenes, sem más tudós hiteleinek sem lehet semmi súlya Isten hitelével szemben, aki Mózes által szólt, és [ami mellett] elenyészik a bölcsek bölcsessége. És ha az emberek tanúságát elfogadjuk, Isten tanúsága mindig és mindenképpen nagyobb. János 1. levele 5. vers.²¹³ Maga a krisztusi örök is Mózesre és a többi ószövetségi írás tanúságára hivatkozott, és ezekkel mint a legerősebb és legyőzhetetlen érvekkel alapozta meg saját tanítását, és verte vissza a szadduceusok és a farizeusok tévedéseit: A halottakról pedig, hogy feltámadnak, nem olvastátok-e a

²¹² „Mindenekelőtt azt kell megértenetek, hogy az Írás egyetlen jövődölése sem származik egyéni értelmezésből. Mert sohasem emberi akaratból származott a jövődölés, hanem Isten szent emberei a Szentlélektől sugalmazva szóltak.” 2 Pét 1, 20–21

²¹³ „Ez az üzenet, amelyet tőle hallottunk és hirdetünk nektek, hogy Isten világosság, és nincs benne semmi sötétség.” 1 Ján 5

Mózes könyvében? Márk 12.²¹⁴ nemcsak hivatkozott rá, hanem azt állította, hogy ha nem is jobban, de legalább úgy szükséges hinnünk és adnunk Mózes írásaira, mint az ő szavaira, mondván: ha hinnétek Mózesnek, talán nekem is hinnétek, mivel ő rólam írt. Ha pedig az ő szavainak nem hisztek, hogyan is hihetnétek az én szavaimnak? János 5.²¹⁵ Éppígy mint a gazdag emberről és Lázárról szóló példázatban Ábrahám atya szájából így szólt a gazdaghoz: Van nekik Mózesük és vannak prófétáik, mégsem hallgatnak rájuk.

Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, nem hinnének annak sem, ha valaki halottaiból feltámadna. Lukács 16.²¹⁶ Miután Mózes írásait maga az igazság ily nagyra tartja, csak hazug ember homályosíthatja el azt, hiteltelenné pedig senki sem teheti.

Tévedtem, midőn a 207-től a 215. oldalig azokat a dolgokat, melyeket mendemondaként tartanak számon a legfőbb hatalommal való csalárd visszaélésekről, és a papok, különösen és nevezetesen az egyiptomi papok általi számtalan, rossz célra való felhasználásáról, nemcsak összegyűjtöttem, hanem jelenkori példákig kiterjesztve és hivatkozva kezkeskedtem arról a 208. és 209. oldalon, hogy egyetlen nemzet sem, kivéve egyedül a zsidókat, mentes ettől, és ezáltal a jelenkori papságot is akarva-akaratlan gyűlöletnek és kajánságnak tettem ki.

Tévedtem, midőn a 219-től a 232. oldalig azt a képzetet keltvén könnyű hitelű, megbízhatatlan mai írótól, ezek elbeszéléseiből véve, hogy az emberek a civilizáció előtt és azon kívül értelmük és akaratuk tekintetében a vadállatoknál alacsonyabban helyezkednek el, azt mertem tanítani, hogy Isten ismerete és a vallásos érzés az emberben nem a józan ész, sem a hála érzetéből, hanem egyes egyedül a félelemből fakadt, és Millot tanítása ellenében arról próbáltam meggyőzni, hogy a földkerekség első népeinél előbb élt és virult a többistenhit az egy Isten kultuszánál. Ez pedig ama pogány Lucretianus szellemében mondatott: a földkerekségen először a félelem teremtett Isteneket, midőn az Égből villámok sújtottak le; de szemben áll az apostoli tanítással: ő láthatatlan azon dolgok által, melyeket teremttettek, az örökkévaló erény és Istenség azonban megérthetőnek látszik; szemben áll a Genézisben olvasható történet hitelével, amely történet az első emberek és az őket követő nemzedékek sorsáról szól, és szemben áll mind az ókori, mind a mostani, akár pogány, akár keresztény filozófusok közös véleményével, hogy az értelmét használó ember, akinek érzékeit a korán támadt vágyak nem alacsonyították le, az Istenről való tudatlanságot rövidebb idő alatt elhagyja, úgy, hogy aki számára ez annyi teremtett dolog fényéből nem látszik, az vak, aki ilyen kiáltásoktól nem ébred fel, az süket, aki ennyi jelből az alapvető okra nem jön rá, az ostoba.

Tévedtem midőn a 226. oldalon a zsidókat a műveletlenebb népekhez számítván, mint akik minden rosszat az ördögnek tulajdonítanak, az orvosokat pedig ördögűzőknek és démonok kihajtóinak gondolják; [s tévedtem midőn] azt, amit Krisztus kibebítesére az ördögtől megszállottak körüli tevékenysége kapcsán néhány újabb hitetlen mostanság kitalált, mintha bizonyos és kétségtelen dolog volna, megerősítettem.

Tévedtem midőn a 223. oldalon meggondolatlanul és csallhatatlanként azt tanítottam, hogy a népben magában sehol sincs vallásosság, illetve ami van, az pusztá előítéletekből, a kor előrehaladtával kiüresedő szokásokból, továbbá a túlzott hiszékenységből fakadó ko-

²¹⁴ „Jézus azt felelte nekik: »Nyilván azért tévelyegtek, mert nem ismeritek az írásokat, sem az Isten hatalmát! Hiszen amikor a halottak feltámadnak, nem házasodnak, sem férjhez nem mennek, hanem olyanok lesznek, mint az angyalok a mennyben. A halottak felől pedig, mármint, hogy feltámadnak, nem olvastátok Mózes könyvében a csipebokornál, hogy miként mondta neki Isten, amikor szólt: 'Én vagyok Ábrahám Istene és Izsák Istene és Jákob Istene?' Ő nem a halottak Istene, hanem az élőké. Így tehát nagyon tévedtek.«” Mk 12, 24–27

²¹⁵ „Ha én tanúskodom magamról, tanúságom nem érvényes. Más az, aki tanúskodik én rólam, és tudom, hogy igaz az a tanúság, amelyet rólam tesz.” Ján 5, 31–32

²¹⁶ „Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, még ha a halottak közül támad is fel valaki, annak sem fognak hinni!” Lk 16, 31

holmányokból áll, és fonák módon arról értekeztem, hogy a vallás igazságait pedig a köznéptől el kell vonni és el kell rejteni, ellentétben Millot véleményével; egyszersmind ellenében a megváltó Krisztus és az apostolok oly jól ismert figyelmeztetéseivel és példájával.

Tévedtem, amidőn is a 233. oldaltól a 245-ig, miután leveztettem, hogy a félelemből ered az istenhít, a papi rend eredetét, történetét, a különféle mesterkedéseket és cseleket, érdekeket, titkokat és titkos rítusokat, mivel rítusokat és szertartásokat a keresztényeknél is szokás végezni a szentségekben és azokon túl is, hasonlóképp az ünnepségeket, azok módját, idejét, elnevezését meseszerűen, egyszersmind analogikusan levezettem részint barbár népektől egyes esetekben, részint másoktól is általában; olyannyira, hogy ezáltal úgy tűntem, mint aki a kegyes és isteni keresztény intézményeket, szokásokat és szentségeket kigúnyolja, és gyűlöletet csepegtet a papság ellen. Mindemellett néhány tudós véleménye alapján az első keresztények gyülekezetét és rejtett összejöveteleit ezekkel a mesés misztériumokkal össze merészeltem hasonlítani, és hasonlóaknak nevezni még hagyományaik tekintetében is, és pedig ezt silány, éppúgy a régi, mint az újkori egyházi írók apológiái által már rég megcáfolt okokra hivatkozva mertem állítani.

Tévedtem, midőn a 245. oldaltól a 249-ig azt igyekeztem bizonyítani, hogy az idolatria (bálványimádás) elnevezést a későbbi görögök találták ki illúziókeltés okán Krisztus évszázadának a második felében, és az ókori régi népeknél nem is létezett, és az ő istentiszteleti módjukat és rítusait a katolikusoknál meglévő, az isteni személyek képének tisztelete körül kialakult rítussal és móddal méltatlanul és sértő módon összehasonlítottam; amazok istentiszteletét ugyanazon okokból, amelyekből a katolikusok kultuszát, a bálványimádás vádjától kimenteni akartam és kimentettem. És így, miközben a mentegetéssel az emberek irányában humánus akartam lenni, az isteni igazsággal szembemenvén vallástalanná lettem. Ugyanis talán megengedhető, hogy léteztek a népeknél más rejtett tudósok és gondolkodók, akik saját bálványaikban, arany, ezüst vagy kő alakjaikban, vagy más teremtményekben valójában megsejtették Istent; az általuk bemutatott istentiszteletet ezért ezen túlhatva Istenhez, ahogyan saját vélekedésükben elképzelték, és a bálvány alakjában megjelenítették, irányították és szánták, ezt azonban általában a népekről annál kevésbé lehet állítani vagy feltételezni, minél bizonyosabb, hogy ugyanezen népek a Régi és az Új Testamentum számos helyén, és messze előtte a bálványimádás kultusza miatt – mint akik a Teremtő Istennek tartozván a bálványban mintegy teremtményekre cserélik őt – nyilvánosan vádoltatnak. Ahol pedig az isteni szerezőség tekintélye megjelenik, ott minden, bármire is alapozott emberi okoskodás vagy következtetés hallgasson el. Az Apostol pedig arra figyelmeztet: ne tévelyegjete, mert sem a paráznák, sem a bálványimádók nem lesznek birtokosai Isten országának Korintusiakhoz írt 1. levél. 6 – 9;²¹⁷ kerüljétek a bálványimádást 1. Korintusiakhoz írt levél 10. 14. vers;²¹⁸ másutt emellett a pogányokról szólva: a romolhatatlan Isten dicsőségét a romlandó ember képére és hasonlatosságára cserélték fel, sőt madaraknak, négylábúaknak és csúszómászóknak a képmásával. Rómaiakhoz írt 1. levél 23. vers;²¹⁹ és Isten igazságát hazugsággá formálták, és inkább a teremtményt tisztelték és szolgálták, mintsem a teremtőt. Uo. 25. vers²²⁰

²¹⁷ „Kerüljétek a paráznaságot! Minden bűn, amelyet az ember elkövet, a testen kívül van; aki azonban paráználkodik, az a saját teste ellen vétkezik. Vagy nem tudjátok, hogy testetek a Szentlélek temploma, aki bennetek van, s akit Istentől kaptatok, tehát nem vagytok a magatokéi? Mert nagy volt a ti váltságdíjatok! Dicsőítétek meg tehát Istent testetekben.” 1 Kor 6, 18–20; illetve: „Mert ha valaki azt, akinek ismerete van, a bálványtemplomban látja az asztalnál, annak a lelkiismerete, mert gyöngye, felbátorodik a bálványhús evésére. Így a te ismereted miatt elvesz gyöngye testvéred, akiért Krisztus meghalt! Amikor azonban testvéreitek ellen vétkeztek, és megsértitek az ő gyöngye lelkiismeretüket, Krisztus ellen vétkeztek.” 1 Kor 8, 10–12

²¹⁸ „Ezért, szerettem, kerüljétek a bálványimádást.” 1 Kor 10, 14

²¹⁹ „Bölcsnek mondogatták magukat, és esztelenek lettek, fölcserélték a halhatatlan Isten dicsőségét halandó embereknek, sőt madaraknak, négylábúaknak és csúszómászóknak a képmásával.” Róm 1, 22–23

²²⁰ „Ezért Isten átadta őket szívük vágya szerint a tisztátalanságnak, hogy maguk becstelenítsék meg testüket, mint olyanok, akik felcserélték Isten igazságát a hazugsággal, és inkább szolgálták a teremtményt, mint a Teremtőt, aki áldott mindörökké. Ámen.” Róm 1, 24–25.

Tévedtem, midőn a 250. és 251. oldalon arra törekedtem, hogy a pogányok szemérmetlen szertartásait a szemérmetlenség elnevezésétől és bűnétől megvédjem, nem átgondolva azt, hogy ezek a szertartások is, mint más bűnök e népeknél vakságuk gyümölcseként és következményeként jelentek meg, mely vakságba a bálványimádás oly súlyos vétke miatt süllyedtek, mivel Isten így engedi őket át a bűnhődésnek. Az Apostol ugyanis azt tanítja a pogányokról, „Mert bár az Istent megismerték, mindazáltal nem mint Istent dicsőítették őt, [sem néki hálákat nem adtak; hanem az ő okoskodásaikban hiábavalókká lettek], és az ő balgatag szívök megsötétedett.” Rómaiakhoz írt 1. levél.²²¹ és a teremtet dolgokat tisztelték és szolgálták a teremtő helyett, annakokáért adta őket az Isten tisztátalan indulatokra Ugyanott 25. vers²²² És amiképpen nem méltatták az Istent arra, hogy ismeretükben megtartsák, azonképpen átadta őket Isten méltatlan ítéletüknek, hogy illetlen dolgokat cselekedjenek Uo. 28. vers²²³ Ahová bűnös érkezik, oda megérkezik a megvetés is, és a szégyentelenséggel együtt jár a gyalázat. Példabeszédek 18.²²⁴

Tévedtem, midőn a 251. és 252. oldalon az említett mesés szertartások és képek alapján, melyeket a régi pogány népek a dolgok létrejöttének és a teremtés alapmozzanatainak megjelenítésére és kifejtésére szemérmetlen hasonlatokkal használtak, azonkívül, hogy az isteni dolgok mendemondákkal vegyültek, Mózes elbeszélését az isteni teremtésről úgy függesztettem oda és ismertettem, mintha azon szemérmetlen rítusokból választotta volna ki az isteni teremtésről kifejezéséről való elképzelését, és a kiválasztott elképzelést az effajta érzéki megjelenítéstől megtisztította volna; ráadásul a dolgok teremtéséről akarván értekezni, ezt az isteni teremtéssel a legbelsőbb mélyéig összekavartam, és a Mózes által a Genezisben a teremtésről elmondott történet említett értelmezését ha nem is szentségtörő, de még az eretnkségeket is elfogadó módon fejtettem ki, miközben pedig az igaz katolikus tanítás kételkedés nélkül a János apostoltól vetteket tanítja és tartja: hogy minden az ige által lett, és nélküle semmi sem lett, ami lett. Habár ennél fogva a 18. egyházi törvény szerint, Isten kezdetben minden dolgot egyszerre teremtett meg lényegét tekintve, úgymint az eget és földet, a vizet és minden elemet, és közülük a teremtet dolgok sorában elsőként a világosságot teremtette meg Isten igéje által, azonban hogy mi módon teremtetett meg Isten igéje által a többi elem, arra nincs szó, megmondani nem lehet, így a világosság Isten igéje által megteremtetvén, hogy ez hogyan és mint történt, nincsen rá szó, megmondani nem lehet, sem pedig Mózes nem mondta meg; mivel az ige, amely kezdetben Istennél volt, maga az örök Atya Fia, akit nem vele egylényegű Atyja teremtett, ki által minden való és aki nélkül semmi sincs.

Tévedtem: midőn a 264; 265; 266; 267. oldalon az orvostudomány első kísérleteit és a gyógyítás dobhanggal, ráfújással, áldásokkal és amulettekkel, megszenteléssel-átkokkal való módjait, melyeket az első századok keresztényei fantazmagóriaként emlegettek, és az Abraxas²²⁵ szóval a Démon kísértései ellen védekezést, ahogyan a mai keresztények is

²²¹ „isten haragja megnyilvánul az égből azoknak az embereknek minden gonoszsága és igazságtalansága fölött, akik igazságtalansággal elfojtják az isteni igazságot. Amit ugyanis tudni lehet Istenről, azt világosan ismerik, mert Isten kinyilvánította nekik. Hiszen azt, ami láthatatlan benne: örök erejét, valamint istenségét tapasztalni lehet a világ teremtése óta, mert az értelem a teremtmények révén felismeri. Éppen ezért nincs mentség számukra, mivel ők, bár megismerték Istent, nem dicsőítették őt mint Istent, és nem adtak hálát neki, hanem üressé váltak gondolataikban, és sötétség borult oklatan szívükre.” Róm 1, 18–21

²²² „... és inkább szolgálták a teremtményt, mint a Teremtőt, aki áldott mindörökké.” Róm 1, 25

²²³ „Ahogy ők nem törekedtek arra, hogy ragaszkodjanak Isten ismeretéhez, úgy Isten is ráhagyta őket romlott értelmükre, hadd tegyék azt, ami nem való; (...)” Róm 1, 28

²²⁴ „Ha az istentelen élér a gonoszság fenekéig, fitymál, de nyomában van a szégyen és a gyalázat!” Péld 18, 3

²²⁵ Görög betűk egymásutánja, amelyet szónak tekintettek és varázserőt tulajdonítottak neki. Alapvetően két jelentést tulajdonítanak neki. Az első szerint az abrak és sax szavak összetételéből keletkezett. Jelentése szent szó, áldott szó. Egy másik megközelítés szerint abrasax a helyes olvasata, és szót alkotó 7 betű számértékéből von le következtetést. Eszerint ez az érték 365-tel, az év napjainak számával egyenlő.

szoktak a keresztvetéssel, vagy az abraxisták egyéb, néhány szóval történő megemlítés-nél jelentősebb példáit, emellett Isis csodás gyógyításait, és ezek segítségnyújtását a templom falán bizonyító jeleket mendemondákból és mendemondázó íróktól véve úgy számláltam elő, hogy úgy látszott, mintha én a szent relikviák katolikusoknál való használatát, a keresztény rítusokat, áldásokat és bármely Isten segítségével, vagy a szentek, vagy különsképpen a Boldogságos Szűz Istenanya pártfogásával élő gyógy módokat és köszönetnyilvánításokat gúnyosan szidalmaznám vagy megvetném, vagy legalábbis az olvasók számára szidalmazandó vagy megvetendő dolgokként állítanám be.

Tévedtem: midőn a 268. oldaltól kezdve a 276-ig Voltaire részrehajló, önkényes és mesés elbeszélése alapján a kínaiakat, az ő vallásukat az ilyesfajta intézményektől, szokásoktól és egyéb csatolt dolgoktól, amelyeket minden más nép között egyedül az ő sajátágukként mutattam be és számláltam elő, Millot véleménye ellenére megfosztottam: nevezetesen hogy náluk a papok a vallásra semmilyen befolyással nem bírnak, a vallás az egyetlen Isten egyszerű megszólításából és az erények gyakorlásából áll, hogy könyveikben semmilyen csoda vagy prófécia nem jelenik meg, semmi olyan álnokság nincs, mely hasonló a más országokban található törvényhozók esztelenségeihez, semmit vetélkedés nincs állam és egyház között, semmiféle kirívó újdonságokat nem tartalmaznak könyveik, és nem mint a régebbiek, a világ teremtetésével, vagy az újabbak a csodákkal és jelenésekkel kezdődnek stb.

Mely dolgokkal őket felruházva, az összes többi nemzet fölé emeltem őket, s őket előbbre helyezvén, a többi keresztény nép vallását, vallási könyveit, törvényeit, szokásait, és mindent, ami ez utóbbiak szabályrendszerében másként van meghatározva, vagy történetesen másként látszik, nyíltan és szarkasztikusan gúnyoltam és helytelenítettem, és az olvasónak gúnyolandóként és helytelenítendőként találtam.

Tévedtem, midőn a 281. és a következő oldalakon azt tárgyalva, és megkísérelve arról meggyőzni, hogy a földön nem volt egyetlen olyan nemzet sem, melynek papjai emberi vér ontásában ártatlanok maradtak volna, és különböző dolgokat, többek között azt is mintegy a lélek és test üdvösségéhez a nemzet számára szükségesnek mondván, hogy azok, akik egy és ugyanazon Istent nem tisztelték, vagy az istentisztelet módjában és vallási vélekedésekben eltérőek voltak, ha lehet, mindenünnen, de különösen az országból kiűzessenek, ne szorgalmazták volna. Míg emelett összegyűjtven csalóka írók különféle elbeszéléseiből azon eseteket, amikor különféle népeket és embereket a náluk szokásos áldozatok révén a papok csalárdsága és rosszakarata irányított, és a 282-283-284-286. oldalakon ezeket előszámlálván végül a 286-287-288. oldalakon bizonyos tudósoknak, akik képtelenek voltak másként gondolni, minthogy a júdeaiak teokráciája semmi más nem volt, mint a papok királysága, a véleménye alapján a júdeaiaknak mindazon háborúit, melyekben az egyiptomi kivonulástól fogva Saul király idejéig 239020 ember esett áldozatul, emellett mindazon gyilkosságoknak, melyek a keresztények vallása iránti elvakult gyűlöletből különféle alkalmakkor követtek el, nevezetesen a novatianusok szektájának, és Candidianusnak Iuniuroris és Valeria úrnők alatt elkövetett lemészárlásakor, a Donatus követői elleni csődület és dúh alkalmából, az egylényegűség hangsúlyozásának örve alatt a képrombolók és manicheusok üldözése alkalmából, a keresztes hadjáratok során, a keleti egyházszakadáskor, a reformáció miatt stb. végül a buzgó szent Inkvizíció révén keresztény kezek által elesettek száma 9468800-ra tehető: ezeket undorító emberáldozatoknak tekinteni, és ezáltal eme tudósokkal együtt, akiknek írásait, melyek sem az értelem, sem a szentség súlyával nem bírnak, könnyelműen és meggondolatlanul elfogadtam, mind az Ó- mind az Új Testamentum vallását és papságát, így mindkettőnek szerzőjét, Istent és az egész keresztény nevet csúf és szentségtörő módon bűnnel, gyűlölettel és haraggal megvádolni merészelttem, egyszersmind pedig mind ezt, mind pedig azon dolgokat, melyeket a meg nem nevezett tudósok véleményéből és ítéletéből bajthozó kételyekként merítet-

tem, megítélésük és mozgatórugóik tekintetében határozatlanul hagytam, és az elkövetett súlyos sértéshez és zavarhoz saját magamat neveztem meg szerzőként.

És ezek azok a dolgok a többi közül elsősorban, amelyeket, bár egyébként el kellett volna ítélnem, én Millot Világtörténete első részének kiadásában leírtam, és bizony amiért még inkább össze vagyok zavarva és szégyenkezem, hogy olyanként írtam, aki egyébként a pápi rend tagjaként a hitet és azt tanítást, amit az egyetlen, szent, Katolikus Apostoli Egyház Krisztustól kapott, amit sértetlenül mindig is őriz, amit legutóbbi, szent és sértetlen és egyetemes tridenti zsinaton minden Krisztushoz hívő számára követendőnek és megtartandónak nyilvánított, szilárdan tartom, és kijelentem, hogy akarom és kívánom tartani, akarok és kívánok erről mindig is csak méltón vélekedni és beszélni, egészen életem utolsó pillanatáig. Ezért bárki is az, akinek kezébe vagy tudomására ama szerencsétlen és elítélendő művem elterjedvén akár már eljutott, akár valamikor el fog jutni, mindenre, ami kedvest vagy szentet tudok, könyörögni fogok: hogy abból ne akár tévedéseimet elfogadva, akár ezek alapján az én benső meggyőződésemről rosszul vélekedve az én tévedésemmre tévelyedjék utánam haladva, és így nehogy nemcsak én, hanem többen is eltévelyedjünk e dologban; könyörgök, hogy engem mint embert az újdonság és az igazság álcájában félrevezetettnek higgyen, és ama művemben pedig az emberi gyengeség származásának példáját sajdítsa meg: egyszersmind azonban hogy mi legyen és végül hol végződjék az a reá magára hagyott dolog, melyet előszavamban a XX. oldalon oly buzgón védtem, azaz a gondolkodás és vélekedés szabadsága? – erre az én példám megtanítsa. És végül Krisztus igaz szeretetét tekintse gyengeségem vigaszául, mely gyengeség hogy őt ne kísértse, félje a mindenható Istent, kitől minden tehetségünk való, és kéreljem, hogy arcának belső égi fényétől megvilágosítatván, az elkövetetteket kellően megbánjam, a megbánandókat pedig többet ne kövessem el. A józan belátás szellemében írtam és átadtam.

Nagyszombatban, 1793. november 10-én.

Versegly Ferenc saját kezűleg

Függelék II. Versegly levele²²⁶

Eminentissime etc.

Auditis ex cordi R[everen]d[issi]mi D. [Domoini] Canonici Domus Presbyterialis Praefecti tam theologicis quam etiam moralibus in Librum meum animadversionibus; sed et intimius perpensis materiis Libri non minus quam statu scribentis in quaenam de eodem sensa devenierim, perhibebit instituta a me ejusdem Libri Retractatio sincero certe animo concepta, Titulate Reverendissimo D. [Domino] Canonico resignata et E[minen]tia V[est]rae indubiae praesentanda

Nunc ad Paternum E[minen]tia V[est]rae sinum a quo jure ac merito abjici merui filiali fiducia fretus aditum tento et accedere praesummo, persuasus et animatus de nihilo minore B[eni]gnitate E[minen]tia V[est]rae, quam fuerit illa Patris Evangelii, qui filium etiam a siliquis porcorum reverentem non tantum non abjecit, sed et laetabundus suscepit, stola prima donavit. Quorum etsi posteriora mihi nec praetendam nec polliceor prius tamen illud polliceor: ne videlicet rejiciar.

Duo autem sunt praecipue, quae me ad eundem Paternum sinum prosternunt.

Primum humillimus de genu ago E[minen]tia V[est]rae gratias pro Paterna illa et vere pastoralis sollicitudine, quam in me indignum suum clericum extendere a via veritatis abreptum sistere revocare, ac etiam recalcitrantem reducere atque ab errore viae meae converti facere dignata est Em[inen]tia V[est]rae. Castigasti me, et eruditus sum.

²²⁶ MOL, Helytartótanácsi iratok, C-60, 85. csomó, pos. 30.

Alterum pari humilitate oro: dignet[ur] Em[inen]tiae V[est]rae retractationem meam non tantum b[eni]gne suscipere; sed et talem illius usum facere, quo tam meae et aliorum conscientiae, quam totius praeerea Religionis p[rae]sertim Catholicae non parum laeso, ac violato per me honori quam optime consulatur. Ad omnia enim, quae Em[inen]tiae V[est]rae gravissimo Iudicio benigne probabuntur, paratum est cor meum.

Et denique si citra offensam possum humilimas precus meas in eo adjicis ut mihi cum b[eni]gno Indultu ad solitum Domicilium meum liceat remeare; Ingruunt enim sensim frigidae simul et humilidae arthriticis affectionibus meis inimicae et periculosae tempestates. Morbidus praeterea Matris meae viduae status, quam apud me habeo et provideo, sollicitum tenet et vocat, insuper et damnae aeconomiae domesticae ex diuturniori mei absentia praemetus.

Omnia interim haec alto Iudicio demisse substerno et altis graviis me devovendo in profundissima veneratione sum.

Em[inen]tiae V[est]rae Tyrnaviae 12. Novembris 1793

Infimus Capellanus

Franciscus Verseghy

Magyar nyelvű fordítása:

Legkiválóbb stb.

Meghallgatván a Presbiteri Ház Prefektusának, a tisztelendő Kanonok úrnak mind teológiai, mind pedig morális megjegyzéseit könyvemre vonatkozólag; ámde belsőleg is aprólékosan mérlegelve a Könyv tartalmát, nem kevésbé, mint írójának helyzetét, hogy milyen véleményre jutottam, meg fogja mutatni ugyane könyven általam történő visszavonása-újrágondolása, mely valóban őszinte lélekkel történt, a tisztelendő címzetes kanonok úr által jóváhagyatott, és Kiválóságotoknak is bizonyára egyetértését váltja ki.

Most kiválóságotok atyai bizalmába, melyből joggal és méltán kivetttem, fiúi bizalommal remélve próbálok visszatérni, és előre tudom, hogy sikerrel, mert biztat és lelkesít Kiválóságotok annál nem kisebb jóakarata, amilyen jóakarattal az evangéliumi atyának volt, aki a disznók olából visszatérő fiát nem csak nem vetette el, hanem épp ellenkezőleg, örvendezve fogadta, és rögvest ünnepi ruhával ajándékozta meg.

Habár ezen utóbbira nem törekszem, nem is jósolom magamnak, az előbbi bekövetkeztét viszont jósolom: hogy tudniillik nem taszított el.

Két dolog van, ami különösképpen serkent eme atyai bizalomba való visszatérésre.

Az első, hogy alázatosan térdre borulva köszönetet mondok kiválóságotoknak az ő atyai jóságáért, és őszinte pásztori gondoskodásáért, amelyet rám, a méltatlan klerikusra kiterjesztett, és az igazság útjáról letérítettként megtorpanztatott, és még mindig makacskodóként visszavezetett, téves utamról megtéríteni méltóztatott Kiválóságod. Megtisztítottál engem és tudatlanságomból kiemelődtem.

A második, hogy hasonló alázatossággal könyörgök: méltóztassék Kiválóságod/Emnenciád visszavonásomat nemcsak jóakarattal fogadni, hanem annak hasznát venni, hogy mind az én és mások lelkiismerete, mind emellett az egész jelenlegi Katolikus Vallás általam nemcsak megsértett és meggyalázott tisztessége a lehető legjobban helyreállíttassék. Mindenre, amit Eminenciád szigorú ítélete jóakarattal javasol, kész az én szívem.

És végül, ha megütközés nélkül tudod alázatos kéréseimhez hozzávenni azt, hogy legyen szabad visszatérnem jóakarú engedelménnyel elhagyott otthonomba; gyakori ugyanis érezhetően az én hidegre-nedvességre érzékeny köszvényem számára ártó és veszedelemes időjárás. Azonkívül előre látom, hogy özvegy édesanyám beteg állapota, amit magamon látok előre megjelenni, aggodalomra késztet és aggodalomban tart, ráadásul pedig félek a hosszú távolléteimből adódó házi gazdasági veszteségtől.

Minden tekintetben magas Ítéletednek alávetve maradok, magamat magasságodnak ajánlv a legmélyebb tisztelettel

Nagyszomb at, 1793. november 12.

Legalacsonyabbrendű káplán, Versegi Ferenc

Függelék III.: Batthyány József levele²²⁷

Serenissimae Regiae & Hereditarie Princeps Archi Dux Austriae, et Regni Palatine!

Excelsum Consilium Regium Locumt[enentiale]le Hung[ari]cum Domine Domini, Benignissime Colendissimi!

Quemadmodum in demissa mea ad Sacr[issi]mam Suam Majestatem repraesentatione intuitu prohibendae vulgationis Historiae Milloti per P.[Pater] Versegi in hungaricum versae, sed vel praecipue suscipiendae ipsius Authoris convictionis, et ita praeclari alias subjecti ad utilia-

Ecclesiae servitia salvandi, jam tunc declaraveram, illum non tam depravati animi esse, ut ad cognitionem erroneae per se vulgatae Editionis, adductaeque Opinionis, indeque ad aversionem inconsultae operae, ad quam vanae gloriae comparandae apud moderni seculi Authores opinionis stimulus excitatus fuit, reduci nequiret; ita solatiosus secutae emendationis effectus realitatem opinionis meae confirmat.

Discretioni meae per posteriorem resolutionem Regiam com[m]issus P. [Pater] Versegi, jam non Domum Presbyterialem, in qua Ecclesiastici pro cura animarum, Cathedris - publicis formantur, per me inviatus fuit, pari cum iisdem ratione tractandus; in illa P. [Pater]Versegi institutioni ipsius Domus Presbyterorum Praefecti Canonici Kluch com[m]isi, de cujus consum[m]ata prudentia; agendi zelo, una discretionem convictus sum. Illius sedula opera, et moderatione evenit, quod idem P. [Pater] Versegi nec emensum sibi trimester explere debuerit, sed longe citius cum plena securitate, et consolatione ad propria dimitti potuerit, prout ex acclusa sub A; propria ejusdem subsumptarum suarum retractatione sed uberius adhuc ex illius ad me Epistola sub B; evidenter patet.

Pro eo vero, quod vivacitas ingenii sui, linguarum notitia, et quieti laboris sedulitas, occuparidebant, et sub provida directione utiliter possint, curae meae erit solidata ex toto ejusdem P. [Pater]Verseghi sentiendi, et agendi ratione, quin sibi ceteroquin pro aetate, et valetudine sua onerosa Censura librorum gravetur, ad talentis suis, et sanitati oppurtuna Diaecesis obsequia illum et in tempore et in modo applicare.

Qui jugiter persevero Celsitudinis vestrae Regiae et Excelsi Concilii Regii Loc[umtenia]lis Buda 21 Xbris[Decembris] 1793

Devotissimus Servus obligatissimus Ad officia paratissimus

Cardinalis Josephus Batthiany

Magyar nyelvű fordítása:

Fenséges Királyi és Örökös tartományi Herceg, Ausztria főhercege, s a királyság nádora!

Nagyméltóságú magyar királyi helytartótanács, Jóságos és Tisztelendő Uraim!

Amint elébe bocsájtott felterjesztésemben Ő Szent Felségéhez, mely Versegi Páter által magyarra fordított Millot történelemkönyve publikálásának betiltása ügyében íródott, kiváltképpen magának a szerzőnek gyanús meggyőződése ügyében, és így az egyébként kitűnő személy Egyház számára hasznos szolgálatokra kötelezésének ügyében, már akkor kijelentettem, hogy ő nem oly elvetemült lelkületű, hogy ne lehetne rávenni az általa közzétett téves kiadás és az abban átvett vélemény átgondolására, követ-

²²⁷ MOL, Helytartótanácsi iratok, C-60, 85. csomó, pos. 30.

kezőképp a meggondolatlan munkától való elhatárolódásra, melyre az a vélekedés ösztönözte, hogy üres dicsőséget modern századunk írói között megszerezze; így az azt követő javítás kárt helyreállító hatása is véleményem igazát erősíti meg.

Az én ítélőképességemre a későbbi királyi határozat által rábízott Versegi Pátert már nem egyszerűen a presbiteri házba, melyben az egyháziak a lelki gondozásra nyíltan, szószeréken formáltatnak, indítottam, az eddigiekhez hasonló okból; hanem abban Versegi Pátert magának a presbiterek háza prefektusának, Kluch kanonoknak vezetésére bíztam, akinek érett bölcsességéről, ügybuzgóságáról, egyszersmind diszkréciójáról meg vagyok győződve. Az ő szorgos munkájának és irányításának következménye, hogy ugyan ezen Versegi Páter nem a neki előírt három hónapot köteles kitölteni, hanem sokkal hamarabb, teljes biztonsággal és megvigasztalódva övéihez elbocsájtattathatott, amint az az A pont alatti csatolmányból nyilvánvalóan kitűnik; akárcsak az ő saját vállalásainak újra kidolgozása, mégpedig részletesebben az ő hozzám írt leveléből (tűnik ki).

A tekintetben azonban, mivel elméjének élénksége, nyelvismerete és a nyugalmas munkában való buzgósága hasonlíthatatlan, és előrelátó irányítás alatt mindez hasznossá lehet, egyre inkább megszilárdult ugyanezen Versegi Páter egész szólás- és cselekvésbeli módja alapján az, hogy gondom legyen rá, hogy egyébként kora és egészsége miatt se terheltelessék a könyvcenzúrázás súlyos hivatalával, és adottságaihoz és egészségéhez illő egyházkerületbeni feladatokra alkalmazzák idő és mód szerint.

Aki mindig maradok Királyi Méltóságoknak és a fenséges királyi helytartótanácsnak a legodaadóbb, legelkötelezettebb és feladatokra mindig legkészebb szolgálja:

Batthiány József kardinális

Buda, 1793. december 21.